

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİNİN KURUMLAŞMASININ TARİHÇESİ

Doç. Dr. Mehmet Tevfik ÖZCAN*

1. Giriş

Merkezi devletin asli unsurunun Türk olması ve aradaki devrim dönemine rağmen kurumların tarihsel kökleri dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olması bir çok kurumda dikkati çeken bir özelliktir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi de Cumhuriyet döneminde bir dizi sıçramalı değişimlerle yenilenmiş olsa da, öncelikle Osmanlı Devleti'nden miras alınan bir kurumdur. Kurulduğunda "Mekteb-i Hukuk-u Şahane", veya sadece "Mekteb-i Hukuk" yahut "Hukuk Mektebi" olarak adlandırılan Hukuk Fakültesi, esasen Osmanlı Devleti'nin hukuk öğretimi alanındaki ihtiyacını merkezi ve tek başına karşılamayı hedefleyecek şekilde kurulmuş ve kurumlaştırılmıştır. Hukuk Mektebi, Osmanlı Devletinde hukuk alanında

*1) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi, Hukuk Sosyolojisi ve Türk Hukuk Tarihi Öğretim Üyesi. Yazar başta Prof. Dr. Hüseyin Hatemi ve Araş. Gör. Ebru Kayabaş olmak üzere, destek ve katkılarını esirgemeyen meslektaşlarına müteşekkirdir. Başlangıçta, bu çalışmanın İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nde şahsımın sorumluluğunda bir komisyon teşkil edilerek daha etraflı şekilde yapılması düşünülmüştü. Ancak, komisyon mensubu ve çoğu araştırma görevlisi olan meslektaşlar, hocalarımız olan eski öğretim üyelerinin biyografileri dışında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin tarihine ait sorunsal aydınlatmaya dönük verilere ulaşamadılar; ben de ne yazık ki bu sınırlı sayıdaki biyografiyi kapsamı okuduğunuz ölçüler içinde olan makalede değerlendiremedim. Yine de, ilgili komisyonda yer almış değerli arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. E-mail: mtozcan@yahoo.com

1839 sonrası yoğun olarak yaşanmaya başlanan reform sürecinde, geleneksel hukukçu tipinden farklı bir bilgi birikimi ve yetenekler edinmiş türden hukukçuları eğitmek için kurulmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Hukuk Mektebi, medrese sisteminin yerine ikame edilmiştir. Daha önce yargıçlık yapabilecek ehliyet sahibi olmak, Fatih döneminde kurulmuş olan Sahn-ı Seman Medreseleri'nin "mülazım" ünvanı elde etmiş mezunlarının sahip olduğu bir özellikti. Medrese sisteminin kendini yeni ihtiyaçlara uyarlayamaması sonucunda, önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında görev yapacak şer'i mahkeme yargıçlarının eğitilmesi için 1854'de Muallimhane-i Nüvvab¹ (ki daha sonra bu isim Mekteb-i Nüvvab ve Medresetül Kuzat'a dönüştürülmüştü) kurulmuş ve bu kurum Sahn-ı Seman Medreseleri'nin hukuk eğitimi alanındaki yerini almıştır; nihayet, Hukuk Mektebi de hem bu yüksek okulun geleneğini bünyesinde toplamış, hem de Avrupa Hukuku'na uygun bir eğitim sistemini özgün olarak geliştirmiştir. Bu bakımdan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, son tahlilde Sahn-ı Seman Medreseleri'nin yerini almış, onların inşa ettiği bilgi birikiminin mirasçısı olmuştur. Sahn-ı Seman Medreseleri'nin tohumunun Ayasofya Medresesi'nde eğitime başlanarak atıldığı dikkate alındığında, bu medresenin öğretime başladığı 1453 tarihi, İstanbul Üniversitesi'nin de başlangıcını oluşturur². Böylece, bugünden geriye bakıldığında öncelikle Hukuk Fakültesi olmak üzere, İstanbul Üniversitesi 550 yıllık bir tarihe sahiptir. Bu sıfatla, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, modern bir kurum olan İstanbul Üniversitesi'ni Osmanlı tarihinin derinlerindeki köklerine bağlayan, böylece kurucu unsurunu oluşturan bilim ve eğitim kurumudur. Aşağıda görüleceği gibi, 1878'de Hukuk Mektebi'nin kurulmasına karar verildiğinde, bu kuruluş ileride kurumlaştırılacak olan Darülfünun'un ilk adımı olarak algılanmıştı. Yine bununla birlikte, kuruluşunda ve Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede Os-

1) Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, İstanbul, (Eser Kültür Yay), 1977, s. 157, et seq.

2) Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1943, s. 6-8.

manlı Devleti'ndeki şer'i hukuk ve örfi hukuk ikiliğinin ürünü olarak, ilkiyle ilişkili dersleri medrese sisteminde yetişen öğretim üyelerinin yürütmesi dikkate alınarak, medresenin modern döneme aktarılabilen bilgi birikimi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi aracılığıyla intikal ettirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Roma İmparatorluğunun yerini almış olması iki imparatorluk arasında kurumsal devamlılığı düşündürebilir ve bu yönden bir tarihlendirme arayışına kaynaklık edebilir. Nitekim, Honig, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin uzak tarihini Roma İmparatorluğunun hüküm sürdüğü 425 yılı Şubat ayının 25'ine kadar götürmüştür. Honig bu görüşünü ifade ettiği 1933 yılı açılış dersini *Corpus Iuris Civilis*'in 1400. yıldönümüne izafeten vermiştir. Honig'in ifadesinden hareketle bakıldığında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin yaklaşık 15 yüzyıllık bir tarihi vardır³. Ancak, bu yaklaşım gerçekçi görünmemektedir; zira Roma hukuku geleneği ve öğretiminin içeriğinin Osmanlı medreselerinde devam ettiği düşünülemez. Bu iddia İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile başlayan hukuksal modernleşme sürecinde Roma hukuku geleneğinin giderek benimsendiği düşüncesiyle de desteklenemez⁴. Aşağıda işaret edeceğim gibi,

3) R. Honig, "Digestlerin Neşrinin 1400inci Yıl Dönümü," *İstanbul Üniversitesi Açılış Dersleri*, (İstanbul), (İstanbul Üniversitesi), (1933), s.21-29. Ayrıca bkz., Bilsel, op. cit., s. 55.

4) Burada, Bizans kurumlarının Osmanlı uygarlığına etkilerini aktaran unsurlardan sadece birini oluşturduğunu, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal mirasına sahip olsa da, Roma İmparatorluğu'nun basitçe devamı olmadığını belirtelim. Cf., Köprülüzade Mehmet Fuat. "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülahazalar." *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1 (1931), s.165-309. Roma İmparatorluğunun Diocletianus sonrasında dinsel inancı iktidar aracı olarak kullanması meşruluğunu dinsel söyleme göre ayarlaması Osmanlı ile bir benzerlik oluşturabilir; ancak iki devlette dinsel kültürlerin çekirdeği temelde farklı dinlere dayalı olduğu için bu tek bir gelenek olarak formüllendirilemez. Cf., Ernest Barker, haz. ve İngilizce'ye çeviren, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşüncesi*, Türkçe'ye Çev. Mete Tunçay, Ankara, Dost, 1982, *passim*. Christopher Dawson, *Batının Oluşumu*, Çev. Dinç Tayanç, İstanbul, Dergah, 1976, s.129, et seq. Runciman'a göre, Bizans İmparatorluğu döneminde

Osmanlı İmparatorluğu'nda Roma Hukuku öğretimi, klasik dönemin geride bırakıldığı ve toplumsal sistemin batılılaşma yönünde değiştirilmesi çabalarına girişildiği Tanzimat sonrasında başlamıştır. Burada Osmanlı Devleti'ne ait Sahn-ı Seman Medreseleri'nden kaynaklanan gelişmenin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile sürdürüldüğü düşüncesi akla uygundur; daha sonra ku-

İstanbul'daki üniversite yaşamı dönemlere göre değişiklikler göstermiştir. İlk kez 340 civarında İmparator Constantinus tarafından yüksek okullar kurulduğu, 425'de Theodosius'un bunları üniversiteye dönüştürdüğü görülüyor. Bu cümleden olmak üzere, 26 Şubat 425'de 31 adet kürsü kurulmuştur; bunların 10'u Latin Grameri, 10'u Yunan Grameri, 3'ü Latince Retorik, 5'i Yunanca Retorik kürsüsüdür. Kalan kürsülerin muhtemelen ikisi Latince olarak hukuk ve biri de Yunanca felsefe kürsüsüdür. 476'daki isyanlarda kütüphanesi yanan bu üniversite, 603'de cahil ve aşırı dindar İmparator Phokas tarafından tümüyle kapatılmıştır. İmparator Heraklius 620'de *Oikoumenikon Didaskaleion* (Dünyaca Tanınmış Mektep) isimli bir yüksek okul kurmuştur. Sonra, 835'de İmparator Theophilos genel bir üniversite açtı ve bu kurum imparatorun kayınbiraderi olan Rahip Bardas tarafından 856'da yeniden düzenlendi. Bu kurum da, 1000 civarında İmparator Basil tarafından bütçede tasarruf amacıyla kapatıldı. Bu kez 1045'de IX. Constantinus üniversiteyi, hukuk ve felsefe olarak iki ağırlıklı eğitim verecek şekilde yeniden kurdu. Bu sonuncu kurum, 1204'de başlayan ve 1261'e kadar devam eden İstanbul'un Latinlerce işgaline kadar sürdü. Latin işgali esnasında başkent yapılan İznik'de de bir üniversite kurulmaya çalışıldı. 1261'de İstanbul'da İmparator Mikael Paleologos bir okul kurdu ve tekrar üniversite hayatını başlattı ve bu durum İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar sürdü. Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks patriği olarak tayin ettiği dostu Gennadios adıyla tanınan Georgios Scholarios bu üniversitenin mezunudur. Keza, İstanbul'un Fethi öncesinde Gennadios'un hasımı olan ve fetihden sonra Roma Kardinali olan Bessarion da buradan mezundur. Bu sonuncu okulun müdürünün Ayasofya Kilisesi Büyük Logothete'si (yani hazinedarı veya büyük amiri) olduğu ve profesörlerin Patriklik tarafından önerilerek İmparatorca tayin edildiği dikkate alınır, bunun yıkıntıları üzerine Sahn-ı Seman Medreseleri'nin inşa edildiği okul olduğu kanısına ulaşırız. Bkz., Runciman, "Bizanslılar Zamanında İstanbul Üniversitesi i-ii," Çev. Minire Bakır Çelebi, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 16, No: 192 (Aralık 1980), s. 26-30, Yıl: 17, No: 193 (Ocak 1981), s. 63-68. Tamara Talbot Rice, *Bizans'da Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Göçebe, 1998, s. 242-245, 266.

rulan ve işlevini tamamlayarak sona eren Mektebi Kuzat geleneği de bu süreçte dikkate alınmalıdır. Kuruluşunda ve ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işlevi bakımından tek ve merkezi kurum olan Hukuk Mektebi, eğitim ve öğretim hedefleri ve programıyla daha önce Sahn-ı Seman Medreseleri'nin yürüttüğü faaliyeti modernleşmiş haliyle üstlenmiştir. Bu görüş açısı Sahn-ı Seman Medreseleri'nin hukuk ağırlıklı bir eğitim programı uygulaması yönünden düşünüldüğünde, Hukuk Mektebi hem Osmanlı devletinden kaynaklanan hukuk eğitimi geleneğinin modern kurumlarla bağlantı noktasını oluşturduğunu, hem de İstanbul Üniversitesini oluşturan kurum olduğunu gözler önüne serer. Burada, Sahn-ı Seman Medreseleri'nin modernleştirilmesi yerine niçin hukuk eğitimi veya genel olarak yükseköğretim için yeni kurumlar oluşturmanın tercih edildiği veya onun, örneğin Yeniçeri Ocağı'nda olduğu gibi, radikal şekilde ilga edilmediği soruları sorulabilir. Kanımca, bu soruların yanıtı, ulemanın siyasal gücü nedeniyle medresenin modernleştirilmesinin zor olması ve açıktan ilga etmenin göze alınamayışı ve onu işlevsizleştirmek suretiyle zaman içinde sönmelerini beklemenin tercih edilmesidir⁵.

2. Osmanlı Eğitim Sisteminin Temeli Olan Medreseler

Osmanlı İmparatorluğunda Darülfünun'un kurulmasına kadar varlığı sürdürülen eğitim sistemi, kurumlaşma döneminin algılamasına uygun düşecek şekilde, imparatorluk ihtiyaçlarına ve dönemin bilgi düzeyine uygun durumdadır. Modern dönemde uzmanlık bilgisinin öne geçmesine kadar, bilgi ilke olarak bir bütün sayılıyordu. Bu görüş açısı Ortaçağ Avrupası'na uyduğu kadar, Os-

5) Cf., Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, İz, 1997, *passim*.

6) Harold Berman, *Law and Revolution*, Cambridge, Mass., Harvard Uni. Press, 1983, p.124. Bu Hıristiyan yaklaşımın Aydınlanma Çağında sekülerleşmesiyle "etik", "logic" ve "metafizik" olarak felsefenin üç disiplini altında bütün bilimlerin toplandığı görüş açısı Endüstri Devrimi sonrasına kadar devam etmiştir. Bizans'da öğretilen bilimlere ait sınıflama ise, üç bilimden oluşan "trivium" ile

manlı medrese sistemine de uygun düşer. Nitekim 1075'deki "Papalık Devrimi" sonrasında önce Bologna'da başlayan ve giderek Avrupa'ya yayılan üniversite sistemi müfredat bakımından teoloji ve hukuk eğitiminin merkezinde yer tuttuğu *studium generale* deyimıyla ifade edilirdi⁶. Bu yaklaşımda kural olarak insan bilimleri merkezli bir kavrayış egemendir, dinsel akideye ters düşmemeye çalışılır ve ileride kapitalizmle birlikte okul eğitiminin konusu olacak teknik veya uygulamalı bilimler zanaatkarlık eğitiminin konusu sayılarak dışta bırakılmıştır. İmparatorluk dönemindeki Osmanlı yüksek öğretimi, meşruluk ideolojisi olarak iş gören İslamiyetin batıdaki Hıristiyanlıktan farklı olması saklı kalmak kaydıyla, aynı işlevi hedefler; ancak, bu arada, Osmanlı Devleti insan gücünün ihtiyaca göre eğitilmesinin gereğini bir ölçüde kavramıştır. Osmanlı yüksek derecede eğitim kurumları alanında, işlevsel bakımdan günümüz yüksek öğretimini karşılayan kurumlar olarak altmışlı ve daha üst derecede medreseleri görüyoruz. Bu kurumlar, eğitimi kendisine özgülenmiş kaynaklarla profesyonel ve tam zamanlı iş olarak yürüten, öğrencilerinin sadece öğrencilik yaptığı ve mezunlarının da, dinsel hizmetler ve adalet alanlarındaki görevlere getirildiği kurumlardır. Yüksek derecedeki kamu bürokrasisinin kul statüsündeki mensuplarını yetiştiren Enderun Mektebi öğretim programı bakımından medresenin benzeridir; ancak bu okul, öğrencilerinin saraydaki görevleri de yürütmesi nedeniyle merkezi bürokraside istihdam ile öğrenciliğin birleştirildiği bir kurumdur ve öğrenciler medrese programına ek olarak, askeri ve idari yetenekler kazanmaya dönük bazı eğitim programlarına tabidir⁷.

bunlara tıp ve hukukun eklenmesi şeklindedir. Üç bilim "gramer", "retorik" ve "felsefe"dir; felsefe de kendi içinde fizik, doğa bilimleri, matematik, geometri, astronomi ve müziği ihtiva ediyordu. Cf., Runciman, *op. cit.* i, s.28-29.

- 7) Enderun Mektebi Nizamülmülk (ölümü 1092) tarafından Bağdat'da kurulmuş, ancak 1395'de önemini fiilen yitirmiş olan Nizamiye Medresesi modeline göre teşkilatlanmıştır. 1 Temmuz 1909 tarihli kararname ile lağvedilen bu kurumun, daha önce reforma tabi tutulduğu belli olan ders programı da aynı görüş açısını doğruluyor. Bkz., Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1984, s. 29-33, 144-150, *et passim*; Ergin, *op. cit.*,

Osmanlı Devleti'nde medrese sistemi, taşradaki yürütme gücünü dengeleyen yargı bürokrasisi mensuplarını yetiştirmede temel önem taşıyan kurumlar ağını oluşturmuştur. Bilimsel bakımdan, medreseler sayesinde, İslam dünyasındaki bilim geleneği yaşatılmış ve geleceğe aktarılmıştır. Medrese mezunu olarak kadılar adalet hizmetini yürütür ve kul statüsündeki yüksek memurların iktidarını dengelerken, yönetimin hukuksal meşruluğunu da güvenceye alırdı. Medrese mezunlarının diğer bir işlevi, dinsel hizmetleri yürütürken, devletin İslam dinine dayanan siyasal meşruluk söylemini halka aktarmasıdır. Enderun Mektebi mezunları, ya da genel olarak kul statüsündeki yöneticiler, sadece merkezi bürokrasinin mensubu olarak görev yaparlarken, ulema, yani medrese mezunları devletle halk arasındaki ilişkinin dengeleyici unsuruydu. Bilindiği üzere, Fatih Sultan Mehmet'in Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırması sonrasında yürütme kuvvetini oluşturan merkezi bürokraside ağırlıklı olarak kul statüsündeki bürokratlar tercih edilmiştir; oysa kuruluş döneminden itibaren Osmanlı devletinin ilk örgütlenişi ulema tarafından (özellikle Çandarlı ailesi zikredilmelidir) gerçekleştirilmiş, bu örgütlenmenin dinsel ve hukuksal meşruluğuna ait sistem Tanzimat sonrasına kadar temel özelliklerini korumuştur.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren varlığı dikkatimizi çeken ulemanın rol ve işlevinin daha eski kökleri vardır. Osmanlı öncesinde, yani Anadolu Selçuklu döneminde "Nizamiye Medresesi" tipinde medreseler vardır ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin köklerini oluşturan Sahn-ı Seman Medreseleri'nden önce Anadolu'da çeşitli Osmanlı medreseleri kurulmuştur⁸. Tekindağ'ın belirttiği üzere, nizamiye medreseleri Türk tipi medrese-

C. I-II, s.11-24. Osmanlı eğitim kurumları ve modern yüksek öğretimin gelişiminin ana hatları için bkz., İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, İletişim, (1983), s. 650-672.

8) Şahabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi," *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, Yay. Haz., Sadi İrmak, et al, (İstanbul), (İstanbul Üniversitesi), 1973, s.1-12.

lerdir⁹ ve bu gelenek 16 yy. sonrasındaki bozulmalara rağmen, Osmanlı medreselerinde devam ederken, Enderun Mektebi'nin eğitim programının bilimsel bilgi dağıtıcı da aynı sisteme dayanıyordu.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden hemen sonra başkentte yüksek öğretimin kurumlaştırılması için gerekli olan çalışmaları başlatmıştır. Fatih, İstanbul'daki

9) Tekindağ, *op. cit.*, s.7. Nizamülmülk'ün medrese sisteminin genel olarak İslam dünyasındaki kurucusu sayılması gerekiyor. Buna göre, Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde (1072-1092) Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi öncesinde, İslam dünyasında bu yolda başka girişimlerin olduğu tespit edilmiş olmakla birlikte, sistemli bir eğitim kurumu Nizamülmülk tarafından başlatılmıştır. Zayıf bir iddia durumunda olan Abbasi Halifesi Me'mun'un halifeliği öncesinde vali olduğu Horasan'da Medrese kurdurduğu iddiası, bu medresenin benzerinin niçin Bağdat'ta kurulmadığı sorusunun yanıtlanamaması nedeniyle havada kalmaktadır. Hatta, ilginç olan husus, İslam tarihinin genelinde medrese kuruluşuna öncülük yapanların Arap halifeler değil, iktidarlarını şeklen bu halifelere onaylatan Arap olmayan sultan veya emirler olmalarıdır. Bkz., Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, Çev. Zeki Meğamiz, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1973, s.426-435. Medrese kurup kurmaması bir yana, Halife Me'mun İslam dünyasında bilim ve felsefeyi geliştirmeye çalışmış, hatta bu nedenle iktidardan düşürülmüştür. Memun'un halife olduğunda, valilik yaptığı Horasan'dan beraberinde getirdiği ve çoğunluğu Türk olan felsefecilere kurdurduğu rasyonalist Basra Mektebi İslam dünyasının ilk ve tek felsefe okuludur. Bu felsefe okulu ve geleneği Halife Mütevekkilbillah'dan (847-861) itibaren ortadan kaldırılarak, yerine önce Arap gelenekçiliğine (*mürcie*) dayanan gericilik, sonra da 913'den itibaren Eşari tarafından başlatılan "kelam ilmi"ne bıraktı. Bkz., Şemseddin Günaltay, "İslam Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilası Mıdır?," *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1943, s. 350-366. Medrese kuruluşuna ilişkin Arap tarihinde olmayan geleneğin Türklerde bulunduğu ve bunun kökeninin de, İslam dinine geçmeleri öncesinde Budizm ile ilişkilerinde saptanabildiği önemli tarihçiler tarafından ifade edilmiştir. Bu saptama, bazı Türk toplulukların İslam dinini kabul etmeleri öncesinde benimsedikleri Budizm nedeniyle tanıştıkları manastır formundaki Budist öğretim kurumlarına dayandırılmıştır. Cf., V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. Ragıp Hulusi Özden), Yay. Haz., Kazım Yaşar Koprıman ve Afşar İsmail Aka, Ankara, Emel Matbaacılık, 1975, s.77; Jean Paul Roux, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, Çev., Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı, 2001, s.289-290.

Bizans'dan kalan dinsel hizmete ait bazı binaları medreseye dönüştürmüş, Molla Zeyrek, Mevlana Alaeddin Ali Tusi, Bursalı Hocazade ve Molla Abdülkerim'i bunlara müderris tayin etmiştir¹⁰. İstanbul'un ilk medreseleri Zeyrek (eski Pantokrator Manastırı) ve Ayasofya'dadır. Ayasofya Medresesi'nin müderrisi, daha sonra Sahn-ı Seman Medreseleri'nin de ilk müderrisi olacak olan Molla Hüsrev'dir. Sahn-ı Seman (Sekizli Medreseler) veya Medaris-i Semaniye denilen medreseler 1463-1470 tarihleri arasında şimdiki Fatih semtinde içinde Fatih Camii de bulunmak üzere, bir külliye halinde inşa edildi. Sahn-ı Seman Medreseleri ve Fatih Camii'nin inşa edildiği tepede İstanbul'un fethedilmesinden önce Justinianos döneminde yaptırılmış ve fetih esnasında yanmış olan St. Apostles (Havariler) Kilisesi ve buna bağlı işletilen Patrikhane'nin gramer, din ve felsefe eğitimi veren yüksekokulu vardı¹¹ ve patrikler burada bizzat ders de verirdi. Sahn-ı Seman Medreseleri etkili olduğu tarihsel dönemde İslam dünyasının en önemli üniversitesi sayılmaktaydı¹².

Fatih Camii'nin Doğu ve Batı tarafında yaptırılan sekiz medreseye Medaris-i Semaniye, ve daha sonra da "Sahn Medreseleri" denildi. "Sahn" denilmesinin sebebi medreselerin inşa edildiği mahallin o dönemin İstanbul'unun ortasında bulunmasıdır. Medreselerin inşaatına 1463'de başlanmış ve binalar 1470'de kullanıma açılmıştır. Söz konusu medreselerin programlarını Mahmut Paşa ve Ali Kuşçu hazırlamıştır. Sahn medreseleri sekiz tane olduğundan, bu medreselere nihai olarak "Sahn-ı Seman Medreseleri" denilmiştir¹³. Bu medreselerin her birinde bir derslik ve 19 oda bulunmaktaydı; odaların 15'er tanesi öğrenciler, ikişer tanesi müderrisler (bu günün deyiimiyle asistanlar), geri kalanları ise hizmetliler için yapılmıştır. Buna göre Sahn-ı Seman Medreseleri'nde toplam 120

10) Tekindağ, *op. cit.*, s.12.

11) Bkz., *supra.*, d.n.4

12) André Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, Çev. Necla Işık, 2.b., İstanbul, Milliyet, 1994, s.176, et seq.

13) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, s.6-8.

danişmend (üniversite öğrencisi) bulunmaktaydı. Daha sonra bu sekiz medreseye öğrenci yetiştirmek için (ki, bugünkü deyimle "hazırlık okulu" diyebiliriz) "tetimme" denilen sekiz adet medrese eklendi ve bunların öğrenci mevcudu toplam 600 suhte (alt derece medrese öğrencisi) idi. Bu arada cami ile birlikte, medreşelere eklenmiş hamam, şifahane, imarethane ve misafirhane binalarını da zikretmek gerekir. Buradaki medreseler, daha sonra Cumhuriyet devrinde öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır¹⁴. Bu verilere dayanarak, Cemil Bilsel'in belirttiği gibi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin başlangıcının Ayasofya Medresesi'nde yükseköğretime başlamaya karar verilen 1453 yılının 29 Mayıs Salı günü ve ertesi olduğunu ifade edebiliriz¹⁵.

Ayasofya'da derslere medrese olarak tahsis edilen binada 1453 yılında başlanmışsa da, peşinden kilisenin arka tarafından bir yol geçecek kadar uzağa tek katlı ek bir medrese daha yapılmıştır. Ayasofya Medresesi, daha sonra 1520'de yeni baştan inşa edilmiştir. Nihayet, Abdülmecid döneminde tamir edilen medrese toplam 46 odadan oluşmaktadır ve son olarak 1914'den 1924'e kadar Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreseleri olarak kullanılmıştır. Nihayet, medrese binası, Cumhuriyet döneminde, önce İstanbul Belediyesi'nce öksüzler yurduna dönüştürülmüş, 1934 yılında da Ayasofya müze haline getirilince tüm eklentileri ile birlikte İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne geçmiş ve yıkılarak yerinde Bizans döneminden kalma tarihi yapılar için kazı çalışmaları başlatılmıştır. Söz konusu medrese Sahn-ı Seman Medreseleri'nin inşasına kadar en yüksek seviyedeki medrese durumundaydı¹⁶. Fatih dönemi Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki büyük atılımların hayata geçirildiği bir altın çağdır. Devlet, diğer alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da imparatorluk dönemi teşkilatlanmasını bu dönemde ger-

14) Bkz., Vasfi Raşid Seviğ, *Üniversite ve Hukuk Fakültesi*, Ankara, Akın Matbaası, 1951, s. 27-28. Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim- Öğretim ve Bunlar Arasında Dar'ül Hadislerin Yeri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 61.

15) Bilsel, *İstanbul...* s. 56.

16) Gül, *op. cit.*, s.58.

çekleştirmiştir¹⁷. Nitekim, Fatih Sultan Mehmet Sahn-ı Seman Medreseleri'nden sonra, aynı derecede olmak üzere Eyüp Camii çevresinde Eyüp Medresesi'ni kurdu ve diğer devlet görevlilerinin de aynı yolu izleyerek medrese kurmalarını teşvik etti¹⁸.

Sahn-ı Seman Medreseleri sonrasında Osmanlı medrese sistemi bir iç hiyerarşiye göre yeniden düzenlendi. Bunlar "Haşiye-i Tecrid", "Miftah", "Kırkı" (veya Telvih), "Hariç", "Dahil" ve "Sahn-ı Seman" medreseleridir. Bu derecelendirme müderrislerin günlük ücretleri dikkate alınarak yapılmıştır¹⁹. Nitekim, müderrisler Haşiye-i Tecrid medreselerde 20-25 akça, Miftah için 30-35 akça gündeliğe hak kazanırlardı. Müderrisler Kırkı medreselerde 40 akça, Hariç medreselerde ise 50 akçe gündelikle çalışırlardı. Dahil medreseler padişahlar, şehzadeler ve hatunların yaptırmış oldukları medreselerdi. Fatih Sultan Mehmet döneminde Sahn-ı Seman Medreseleri bu hiyerarşinin en tepesine yerleştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'i takiben II. Bayezid de, Amasya, Edirne ve İstanbul'da kendi adına içinde medrese bulunan külliyeler yaptırmıştı.

Medrese teşkilatının geliştirilmesi sürecinde atılan önemli atılımlar arasında Süleymaniye Medreseleri de sayılmalıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk başta babası için "tahsil-i ulum-ı nefise" alanında faaliyet göstermek üzere bir adet, sonra da Şehzade Mehmet için diğer bir medrese inşa ettirdi. Kanuni, daha sonra 1550-1557 tarihleri arasında asıl ünlü olan Süleymaniye Medreseleri'ni inşa ettirdi²⁰. İçinde cami, imarethane, darüşşifa, darü'talim, kütüphane, mutfak ve ahır gibi birimler bulunan Süleymaniye Külliyesi'nde Medrese-i Ula, Medrese-i Sani, Medrese-i Salis, Medrese-i Rabi, Medrese-i Tıb ve Medrese-i Darü'l Hadis yer aldı. Müderrisleri gündelik yüz akçe

17) Ergin, *op.cit.*, C. I-II, s.100.

18) Tekindağ, *op. cit.*, s.14.

19) Tekindağ, *op. cit.*, s.14. Uzunçarşılı, *op. cit.*, s. 11, 12; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002, s.12.

20) Tekindağ, *op. cit.*, s.16.

alan Medrese-i Darü'l Hadis Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek medresesi oldu; külliye içindeki diğer medreselerde müderrislerin gündeliği Sahn-ı Seman'da olduğu gibi 60 akçeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 60'lı medreseler teknik anlamıyla yüksek öğretim düzeyini temsil etti ve Darü'l Hadis en yüksek veya bugünkü anlamda lisanüstü denilebilecek eğitimi veren kurumdu. Darü'l Hadis müderrislerinin statüleri "mahreç mevleviyetleri" denilen yüksek kadılık makamlarıyla eşdeğer derecede sayılırdı.

Osmanlı medreselerinin kadı yetiştirmek olarak teşhis ettiğimiz temel işlevi, mezunların mahkeme teşkilatındaki terfi sistemiyle birlikte dikkate alınmalıdır. Sahn-ı Seman Medreseleri'nin "danişmend" denilen öğrencileri, mezun olduklarında önce mevleviyet makamlarında çalışan kadıların yanında üç ila beş yıl staj yaptıkları "mülazamet" devresinden sonra, Anadolu, Rumeli ve Mısır olmak üzere, üç yargı bölgesinden birinin alt basamağından kadılık mesleğine başlardı²¹. Medrese sistemi Osmanlı İmparatorluğu ilmiye teşkilatının belkemiğini oluştururken, bu teşkilat en alt derecedeki kadılık makamı, müderrislik ve din görevliliğinden, en tepedeki şeyhülislamlığa kadar, adalet, eğitim ve ifta (müftülük) görevlerini içine alan ve aynı zamanda içinde kendi terfi usulünü barındıran bir büyük sistemdi²². Buna göre, altmışlı medreselerin müderrislikleri sancak kadılıklarına, altmışlı üstü medreselerdeki müderrislikler ise mevleviyet kadılıklarına eşitti. Mevleviyet kadılıkları üzerinde ise İstanbul kadılığı, nihayet onun da üzerinde Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri yer alırdı. Esasen bir yargı makamı olmayan, ancak ilmiye sınıfının en üst derecesini temsil eden Şeyhülislamlık makamına atama iki kazaskerlikten, özellikle daha yüksek olan Rumeli kazaskerliği makamından yapılırdı. Osmanlı yargı teşkilatı sadece Sahn-ı Seman Medreseleri mezunlarına açık olmakla sınırlı değildir; zira, ikişer ba-

21) İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1994, s.13

22) Bkz., *Ibid.*, s.76'daki tablo. Ayrıca bkz., Davut Dursun, *Siyasi-İdari Sistemle İlişkileri Açısından Din Bürokrasisi*, İstanbul, İşaret, 1992, s.160.

samaklı Hariç ve Dahil medreselerini bitiren öğrenciler, bir staj dönemi ve sınavdan sonra, "naip" ünvanı alarak, adalet örgütünde kadıların altındaki kademede görev yapardı. Naip, esas itibarıyla kadı vekilidir, kadıyı iş göremediği hallerde temsil ederek hüküm verir veya onun adına uzak yerlere giderek soruşturma yapardı²³. Bu arada, Darü'l Hadis Medresesi'ndeki "ders vekilliği" kurumuna işaret edelim; zira şeyhülislamın verdiği dersler, dersleri fiilen ders vekillerinin yürütmesi suretiyle yapılırdı.

Osmanlı medreseleri üzerine yapılmış olan çalışmalarda özellikle Tanzimat öncesi döneme ait eğitim programları hakkındaki bilgiler, yukarıda işaret ettiğim gibi, karşımıza *studium generale* türünde bir eğitim programını çıkarmaktadır. Şu kadar ki, eğitim sisteminin çekirdeğini oluşturan İslami bilimler modern öncesi, yani gelenek esaslı bir otoriteye dayandığından, bu medreselerin müfredatlarının içeriği ve kullandıkları bilgi kaynakları değişme ve gelişmeyi önleyecek ölçüde dışa kapalıdır. Medrese sisteminin uygulandığı dönem boyunca, öncelikli olarak temel dinsel bilgiler ve Arapça kullanımının yeterli düzeye getirmeyi hedefleyen "Ulumu Aliye ve Lisaniye" öğretilirdi. Bunu izleyen şekilde, İslamiyetin kutsal ve değişmez kaynaklarından hareketle, dinsel dogmaya ters düşmeyecek şekilde ilahiyat ve hukuk ekseninde "Ulumu Şer'iyeye" öğretilirdi²⁴. Tekindağ'ın öğrenci kanunlarından (Kanun-ı Talebe-i Ulum) hareketle yaptığı özetlemeye göre, değişik medreselerin derecelerine göre kapsamı değişmek üzere, "Ulum-ı Aliye" ve "Ulum-ı'Aliye" olarak ayrılan ilimlerden "muhtasarat" denilen pedagojik yönden düzenlenmiş dersler okutulurdu²⁵. "Ulum-ı Aliye" içinde

23) Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğretiminin Tarihçesi", *Hukuk Öğretimi Sempozyumu*, Ed., Adnan Güriz, A. Ü. Hukuk Fakültesi, 1993, s. 51.

24) Vahye Müstenit İlimler (Ulumu Nakliye) konusunda şema için bkz. Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, C. I, Çev. Baha Arıkan, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği, 1955, s. 126.

25) Tekindağ, *op. cit.*, s. 26-29.

kelam, mantık, belagat (meani, bedi ve beyan), lugat, nahiv, hendese, hesap, heyet (astronomi), ilm-i hikmet (felsefe), tarih ve coğrafya yer almaktayken, "Ulum-ı Aliye"de ilm-i Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh, akaid ve tefsir yer tutardı. İshak Hasan el Tokadi'nin *Manzume-i Tertib-i Ulum* ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertib'i Ulum* adlı eserleri Osmanlı medreselerinin eğitim programlarının temel içeriğini ortaya koymuştur²⁶.

Osmanlı medrese sisteminde "şer'i ilimler" dışındaki bilim dalları programa alınmış olsa da, eğitimin pratik sonucu İslam dininin meşruluk söylemini geliştirmek ve bu söylemle bütünlüklü şekilde temellendirilen hukuku öğretmektir. Bilginin geliştirilmesi seçeneğini dışlamış durumda olduğundan, teknik veya araçsal bir rasyonelliğe elverişli olmayan bu eğitim anlayışı, hakikatin mutlak ve kutsallıkla ilgili olduğu düşüncesini gerisinde barındırmaktaydı. Sistemin içinde yer tutan alt derecedeki medreselerle ileri seviyede olanların programları arasında konular yönünden bugün gördüğümüz anlamda sınırları kesin bir ayrışma mevcut değildir. Bunun istisnası Dar'ül Hadis Medresesidir. Normal koşullarda günümüz üniversite lisans eğitimi ayarında kabul edilebilecek altmışlı medresesindeki eğitimi tamamlayarak mezun olanlar dilerlerse ve yeterince başarılı durumda iseler, Darü'l Hadis Medresesi'ne devam edebilirlerdi. Burada, sadece hadis ve tefsir okutulurdu. Darü'l Hadis Medresesi'nin programına göre, hadis ilimleri içinde yer alan "rivâyet", "dirâyet", "isnâd", "tarâcim-i ahvâl" ve "tenkid-i ahval-i rivayet"e dair konular bütün derinliğiyle öğretilirdi. Hadis kitapları içinden Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim ve Meşarık kitapları tercih edilen kaynaklardı. Darül Hadis müderrislerine de diğerleri gibi *müderris* ve bazen de *muhaddis* denirdi²⁷.

Batı dünyasında *studium generale* denilen üniversite öğretiminin Latince yapılmasına adeta koşul olarak, medreselerde öğretim dili Arapça'dır²⁸ ve doğallıkla öğ-

26) Özyılmaz, *op. cit.*, s. 25-26, 57-58. Bkz. *infra*, Ek.1 ve Ek.2.

27) Gül, *op. cit.*, s.137-138.

28) Sarıkaya, *op. cit.*, s.39.

rencilerdeki Arapça yeterliğini geliştirmek, daha üst seviyelerdeki eğitimin önkoşuldur. Aşağıda görüleceği üzere, Arapça yerine Osmanlı Türkçesi'nin eğitim dili haline getirilmesi, modern üniversite kuruluşu yönündeki çabalara koşut olarak ortaya çıkmış bir gelişmedir²⁹. Osmanlı medreselerinin devam ettirdiği tarzdaki bir *studium generale* bugünün bilimsel ve teknik rasyonelliğine uymuyor olsa da, bu tip bir program Fatih Sultan Mehmet'in sistemi kurumlaştırdığı dönemin dünyasında ileri bir bilimsel düzeyi temsil etmekteydi. Medreselerin sonradan üretkenliklerini yitirmeleri bir tarafa, Fatih Sultan Mehmet sistemi aydınlanmacı tutumu ile tutarlı şekilde kurumlaştırmıştır. Nitekim, Fatih Sultan Mehmet, Molla Hüsrev gibi İslam hukukçularından başka, Uluğ Bey ve Ali Kuşçu gibi pozitif bilimler alanında çalışan bilim adamlarını, hatta Gennadios gibi Hıristiyan din adamlarını yakınında bulundurmuş, koruması altına almış ve hatta kendileriyle bilimsel tartışmalar yapmıştı³⁰. Yine Fatih batı dillerinden önemli kitapları tercüme ettirmiştir; keza kendisi Aristoteles ve Stoa felsefesinin Arapça'ya çevrilmiş kitaplarını okurdu. Ancak, Fatih'in aydınlanmacı tutumu daha sonra başa geçen padişahlarca aynı ölçüde sürdürülmedi ve bu arada ulema da tutuculuk yönündeki eğilim egemen oldu. Kemal Paşazade'nin Vahdet-i Vücut felsefesini yasaklayan fetvası Sünni şeriatının tek görüş açısı duruma getirilmesini sağlarken, bu giderek pratikte felsefe ve pozitif bilimlerin tümüyle yasaklanmasıyla sonuçlanacaktır³¹. Ebussut Efendi'nin de katıldığı, neredeyse yüz yıl süren kahve içmenin günah olup olmadığı tartışmaları veya Molla Lütfi'nin Antik Yunan'dan beri gelen bir matematik problemi üzerine yazdığı kitaptaki ifadelerinin zındıklık sayılarak ölümle cezalandırılması, düşünce ve bilim alanında devletçe desteklenen eğilimin hem bilimsel

29) Türkçe'nin önemsenmesi ve geliştirilmesi Abdülaziz döneminde devlet politikasıdır. Bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 212 et seq.

30) Hüseyin G. Yurtaydın, "Düşünce ve Bilim Hayatı (1300-1600)," *Türkiye Tarihi*, C.II, Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1989, s.180, et seq.

31) Ibid., s. 154, et seq.

üretkenlikten uzak olduğunu, hem de aşırı ölçüde tutucu hale geldiğini gösteriyor. Bu süreç 17. yüzyılda, Kadızade Mehmet (1582-1635) tarafından başlatılan bir geleneğin mensubu olarak Kadızadeliler denilen gericilik fraksiyonu ile zirveye çıkmış³² ve medrese sistemi bir daha düzeltilmeyecek derecede çağdışı hale gelmiştir. Katip Çelebi gibi, şeriatın dar görüşlülüğünün dışına çıkarak pozitif bilimlere yönelik ilgilerini ortaya koyan az miktarda bürokrat veya aydın bulunabilse de, bu durum Osmanlı Devleti'ndeki eğitim ve öğretim sistemin ilerlemesini temin edebilecek düzeyde değildir.

Medrese sisteminin çağdışı durumda kalmasının sonuçlarını hukukçu yetiştirme açısından hafifletmeye dönük girişime karar verilmesi medreselerin hukukçu eğitiminde iş göremez hale gelmesinin sonucudur. Aşağıda değineceğim üzere, 1854 tarihinde kurulan Muallimhane-i Nüvvab, artık şer'i mahkeme yargıçlarının Osmanlı Devleti'nin klasik dönem medreselerinde yetiştirilemediğinin göstergesidir. 1 Ekim 1914 Islah-ı Medaris Nizamnamesi bütün medreseleri "Dar'ül Hilafeti'l Aliyye Medresesi" adı altında birleştirdi³³. Bu düzenleme "Tali Kısım-ı Evvel", "Tali Kısım-ı Sani" ve "Kısım-ı Ali" olmak üzere ilköğretimden yüksek öğretime- üç aşamada 12 yıllık eğitimi öngörüyordu ve medresedeki geleneksel derslere bazı Batıdan alınmış dersler eklenmişti. Dar'ül Hilafeti'l Aliyye Medresesi'nin yüksek kısmında "Tefsir ve Hadis", "Fıkıh" ve "Kelam, Tasavvuf ve Felsefe" şubeleri olsa da, mezunlarının yargıçlık yapamayacağı, ancak din hizmetleriyle öğretmenlik mesleklerini yapabileceği anlaşılıyor. Bu medrese modeli, yakın zamanda Türkiye'de etkili olmuş olan öğretimi dinselleştirme çabalarının ulaşabileceği son noktayı göstermektedir; şu kadar ki, Osmanlı Devleti bu noktaya medreseleri bütünüyle tasfiye edemediği için gelmişti, bugün ise aynı nokta modern eğitimin geriletil-

32) Hüseyin G. Yurtaydın, "Düşünce ve Bilim Hayatı (1600-1839)," *Türkiye Tarihi*, C.III, Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1990, s.251, *et seq.*.

33) Sarıkaya, *op. cit.*, s.147-159. Nizamname metni için bkz., Te-
kindağ, *op. cit.*, s. 41-43.

mesi için hedefleniyor. Medreselerin 20. yüzyılın başlarındaki ıslah edilmesi girişimi sonuç veremeyecek bir girişimdir. Nihayet, cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra medreseler, 430 sayılı ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanununa göre, bütün eğitim kurumlarıyla birlikte, Maarif Vekaletine devredilmiş ve modernleşme planına açıkça aykırı oldukları için kapatılmıştır³⁴. Burada ortaya konulan özet mahiyetindeki açıklamanın, medreselerin Mekteb-i Kuzat ve Mekteb-i Hukuk sonrasında sönme sürecine girdiklerini yeterince ortaya koyduğunu düşünüyorum.

3. Mekteb-i Hukukun Kuruluşuna Doğru

II. Mahmut döneminde başlatılan reformlar sonrasında eğitim sisteminde üç tip eğitim kurumunun öncelikli olarak yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Bunlar, eski medreseler, Enderun Mektebi dahil olmak üzere askeri okullar ve Maarif Vekaleti'ne bağlı olarak kurulan yeni eğitim kurumlarıdır. Burada, Osmanlı Devleti'nin modern eğitim kurumlarının önce askeri alanda başladığının öyküsünü yinelemek istemiyorum. Bu noktada, önemle işaret edilmesi gereken husus, hukuk öğretimi de dahil olmak üzere, modern yüksek öğretimin yapılabilmesinin önkoşulu olan alt derecedeki okulların gerekliliğidir. Bu alandaki ihtiyaç, 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin çıkarılması ve izleyen okullaşma ile aşılmaya çalışıldı³⁵. Saffet Paşa'nın (1814-1883) başkanlığı döneminde hazırlanan bu nizamnameyle hem zorunlu ilköğretim getirilmiş, hem de ilk, orta ve yüksek öğretim düzenlenmiştir. Buna göre, sıbyan mektebi ve rüşdiye sırasıyla ilk öğretimi oluştururken, idadi ve sultani orta öğretim aşamasıdır ve yükseköğretim aşaması olarak da darülfünun planlanmıştır. Fransız örneğine göre yapılan bu düzenlemenin

34) Tekindağ, *op. cit.*, s. 37.

35) Bkz., Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, (C. I), 1. b., (İstanbul), Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930, s.129-140. İnci Kahraman, "1876-1908 Yılları Arasında Türk Toplumunda Eğitim, Eğitimde Kadının Yeri" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 1991, s. 83, *et seq.*

temelinde, eğitimin önemli bir devlet politikası konusu haline geldiğini gösteren iki idari organın, önce 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumi'nin ve sonra 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşu yer tutar³⁶. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi öncesinde yapılan üniversite kurma teşebbüsünün başarısız olmasında temel rolü oynayan buraya kabul edilecek öğrencilerin eğitim düzeyi sorunu, okullaşma kampanyasıyla ancak yüzyılın sonuna doğru kısmen aşılmaya başlanmıştır. II. Mahmut döneminden beri rüşdiye okulları açma yönünde girişimler olsa bile, genel bir temel eğitim sisteminin yokluğu kurulan yeni kurumlara gerekli altyapıya sahip öğrenci temininin önündeki en büyük engeldir³⁷. Temel eğitimde belirtilen gelişmelerin kaynağında Osmanlı devlet adamlarının algıladıkları ihtiyaç kadar, Fransa Eğitim Bakanı Victor Dury'nin, aslında gerçek amacı Osmanlı Hıristiyan azınlıkların eğitim düzeyini yükseltmek olduğu düşünülebilecek olan, muhtırasının eğitim reformu öngörmesi rol oynamış olmalıdır. Nitekim 1868 Mayısında Sava Efendi'nin müdürlüğünde açılan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi), tamamen Victor Dury'nin önerilerinin eseridir³⁸. Açıldığı sene Mekteb-i Sultani'ye başlayan 341 öğrencinin sadece 147'si Müslümandır ve bu tablo ancak iki sene sonra Fransa ile Prusya arasındaki savaşta Fransa'nın yenilmesi sonrasında Müslümanlar lehine değişmeye başlayacaktır.

Mekteb-i Hukuk'un kurulması ve dahası içinde bir hukuk şubesinin de bulunduğu bir darülfünun açma teşebbüsleri öncesinde, hukukçuları ve sivil bürokraside çalışacak personeli eğitmeye yönelik üç ayrı girişim dikkati çekmektedir. Bunlar Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Kuzat ve Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasıdır. Hukuk alanını yakından ilgilendirdiği için, bunlardan ilk ikisine kısaca göz atalım.

36) Sarıkaya, *op. cit.*, s. 58-59.

37) Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara, Öteki, 1998, s.92.

38) Bkz., İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu," *Bellekten*, C.VII, No:28 (1943), s. 315-347, *passim*.

39) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.386-406.

3.1. Mekteb-i Maarif-i Adliyye

Mekteb-i Maarif-i Adliyye, 1838'de devlet dairelerinde çalışacak memurların yetiştirilmesi için açılmıştır. Bu okul ve bir yıl sonra açılan Mekteb-i Ulum-u Edebiyye ilk rüşdiye okulları sayılır³⁹. Mehmet Ali Ayni bu iki okulu İstanbul Üniversitesi'nin hukuk ve edebiyat fakültelerinin temeli saysa da⁴⁰, daha açılırken rüşdiye düzeyinde olan bu okulları yükseköğretimin başlangıcı saymak abartılı bir görüş açısidir, olsa olsa genel eğitimdeki modernleşmenin temellerinden biri sayılabilirler. Bu okul, o zamana kadar çıraklık yolu ile yetişen memurları bir öğretim programından geçirmeyi, bu sayede de memurların eğitim seviyesini yükseltmeyi ve devlete daha kaliteli ve üstün seviyede memur kazandırmayı amaçlamıştır. Bilindiği üzere, II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı lağvettikten sonra kul sistemini bütünüyle kaldırmıştı. Kamu bürokrasisinin kul statüsündeki yöneticiler eliyle, dolayısıyla da padişaha doğrudan bağlı olarak faaliyetini sürdürmesi bu suretle sona ermiş oldu. Kul sisteminin ortadan kaldırılması, yargı dışındaki bürokraside çalışanların mülki ve askeri kadrolar olarak ayrışmasını başlattı. Osmanlı modernleşmesi devletin merkezi edimi ile yürütüldüğünden, hem mevcut bürokrasiyi yeni rasyonelliğe göre eğitmek, hem de kaçınılmaz olarak büyümek ve etkinleştirmek gerekiyordu. Böylece, kamu personelinin kişilerin statüleri yerine adayların aldıkları eğitime göre seçilmesi gerekliliği, eğitim sistemini yeniden düzenlemeyi gerekli hale getirdi. Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin kurulmasına karar verildiği dönemde ülkede, sivil bürokrasinin mensuplarını yetiştirecek okullar bulunmuyordu ve bürokraside görev alma artık sadece kişilerin kendi olanakları veya ailelerinin olanaklarıyla, ya da irrasyonel bir usta-çırak ilişkisiyle eğitim almaya bağlanamazdı. Bu koşullarda eğitimde yapılacak atılım, liyakati de statü yerine başarıya göre değerlendirmeyi, dolayısıyla kapının yarışabilecek kişilere aralanmasını gerektiriyordu. Bugünden bakarak, bunla-

39) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.386-406.

40) Mehmet Ali Ayni, *Daru'l-fünun Tarihi*, Yay. Haz. Mehmet Hasırcı, İstanbul, Pınar, 1995, s.35.

rın ne ölçüde bilinçli şekilde algılandığından emin olmak mümkün değildir. Ancak, mevcut koşullar altında laik eğitim sektörünün yetersizliği çıplak bir gerçek olarak algılanmış olmalıdır ki, 5 Şubat 1838 tarihli *Takvim-i Vaka-yî*de mahalle mekteplerinin ıslah edilmesinin ve bunların üzerinde yer alan yeni okulların kurulmasının karara bağlandığı bildirilmiştir⁴¹. Nitekim, Mekteb-i Maarif-i Adliyye bu koşulların ürünüdür.

Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin kuruluşunda dikkate alınan noktalar şunlardı: Bu okul kaleme girenlerin eğitim düzeyini yükseltmek ve ileride memuriyete alınacak olanları eğitmek için açılmıştır. Bab-ı Ali ve Bab-ı Defteri kalemlerinde çalışan memurlardan istekli olanlar bu okula kayıt olabilecekler ve çocuklarını da bu okulda okutabileceklerdir. Okulu bitirenlerden Bab-ı Ali'ye girecek olanların sınavlarında Hariciye Nazırı, Bab-ı Defteri'ye gireceklerin sınavlarında ise Maliye Nazırı hazır bulunacak ve bu bakanlar mümeyyiz heyetinin (sınav kurulunun) de başkanlığını yapacaklardır. Kalemlerde memur olanlar içinden söz konusu okula kaydolanların eğitimleri süresince maaşlarını almaya devam edecekleri, bundan sonra kalemlere yalnız bu okul mezunlarının alınacağı, artık çirak olarak hiçbir memurun işe alınmayacağı belirtilmiştir. Okul gündüzlü ve yatılı olmak üzere, iki grup öğrenciyi kabul edecektir; yatılı öğrencilerin ihtiyaçları devletçe karşılanacak ve bütün öğrenciler askeri öğrencilerinkine benzeyen bir üniforma giyeceklerdir. Bu okulun kurulmasıyla, daha önce yaygın olan bürokrat ve ulema çocuklarının kayrılmasına son verilmek istenmiş ve objektif bir sınav sistemiyle başarının ölçülmesi düşünülmüştür; ancak, bunun istenilen etkinlikte uygulanamadığı anlaşılıyor⁴². Resmi belgelerde okulun adı: "Mekteb-i Maarif-i Adliyye"dir. Fakat halk buraya Mekteb-i İrfaniye veya Mekteb-i İrfan demektedir. Mithat Paşa, Zihni Paşa, Hüseyin Rıza Paşa, Recaizade Ekrem Bey gibi Osmanlı Devleti'nin son yüzyılıının bazı ünlü devlet ve fikir adamları bu okulda öğrencilik ve öğretmenlik yapmışlardır⁴³.

41) Kahraman, *op. cit.*, s. 42.

42) Cf., Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.402-404.

43) Kahraman, *op. cit.*, s. 44.

Mekteb-i Maarif-i Adliyye, esas itibariyle bir gramer okuludur. Okulun açılışından önce, 1824 yılına ait bir fermana göre, devlet dairelerinde memur olacakların "sarf, nahiv ve fenni kitabet" öğrenmiş olmaları gerekliliği beyan edilmişti; nitekim söz konusu okulun bu amaçla açıldığı ve birbirini izleyen altı sınıftan oluştuğu görülüyor⁴⁴. Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin ders programına Fransızca dersi de konulmuştur; ancak Fransızca gramerinin Arapça'ya benzerliğinden bahisle, önce Arapça gramerin öğrenilmesi koşul haline getirilmiştir⁴⁵. Okulun kuruluşunda görev alan öğretmenlerin ulemadan olduğu ve kendi mesleki terfi sistemlerindeki haklarını kaybetmeksizin tayin edildikleri dikkate alınrsa, sadece bu okulla kamu bürokrasisinden medrese zihniyetinin tasfiye edilemediği düşünülebilir. Mekteb-i Maarif-i Adliyye'ye 1857 tarihinde Mekteb-i Maarif-i Adliyye İdadisi eklenmiştir. 1862 yılına kadar öğrenimine devam eden okul, bu tarihten sonra bir taraftan rüşdiyelerin artması, diğer taraftan memur yetiştirme görevinin mesleki okullara devredilmeye başlanması ile kapatılmıştır. Günümüzde siyasal tutuculukları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki girişimlerini olur olmaz eleştirenlerin modern bir bürokrasi kurma noktasındaki devletin okur yazar memur çalıştırabilmek için gösterdiği gayreti göz önünde tutarak bir daha düşünmeleri yerinde olur.

3.2. Medresetü'l Kuzat

1854 yılında Muallimhane-i Nüvvab adıyla kadı yetiştirmek amacıyla bir okul açıldı⁴⁶. Bu okulun açılması, şer'i mahkemelerde yargıçlık yapacak kişilerin daha önce öğrenim gördüğü altmışlı medreselerin işlevsiz hale gelmiş olmasının sonucudur. Hukuk öğreniminin genel medrese sistemi içerisinde çıkarılması, yukarıda işaret ettiğim gibi zaman içinde medreselerin işlevlerinin yeniden tanımlanması sorununu da gündeme taşıyacaktır. Muallimhane-i Nüvvab ilk mezununu Nisan 1856 yılında verdi.

44) Bkz., Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s. 395, 400.

45) Kahraman, *op. cit.*, s.43.

46) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.157. Ayrıca bkz., Bozkurt, "Türkiye'de..." s. 52, Uzunçarşılı, *op. cit.*, s. 268.

Söz konusu kurum bu isim altında 1885 tarihine kadar eğitime devam ettikten sonra, ismi Mekteb-i Nüvvab olarak değiştirildi. Daha sonra, 1908 yılında Mekteb-i Kuzat adını alan kurum ertesi yıl yani 22 Aralık 1909'da Medresetü'l Kuzat oldu. Son yıllarında programına Avrupa hukuku kaynaklı derslerin konulmasını bir tarafa bırakarak, bu okulda sadece İslam Hukuku öğretimi yapıldığını ifade edebiliriz.

Muallimhane-i Nüvvab'ın medrese sisteminin dışına çıkarılmış bir İslam hukuku eğitimi veren okul olarak kurulması, Osmanlı adalet örgütünde yaşanan değişimlerle ilgili sayılmalıdır. 1840 Ceza Kanunu'nun çıkarılmasından sonra ilk kez İstanbul'da ve izleyen şekilde bütün vilayetlerde "Meclis-i Tahkikat" adlı toplu mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerin başkanları valilerdi, vilayet merkezindeki kadı ve vilayet meclisinin üyeleri de mahkeme heyetinin üyesiydi⁴⁷. Bir başka yeni gelişme olarak, 1840'dan itibaren karma ticaret mahkemeleri de faaliyetlerine başladı. İlk ticaret kanunu olan Kanunname-i Ticaret'in 1850'de Fransız Ticaret Kanunu'nun kısmen benimsenmesi suretiyle yürürlüğe konulmasına kadar geçen 10 yıl sürede "Avrupa ticari teamülü" hukuk kaynağı olarak kabul edildi⁴⁸. Bu gelişmelerin daha sonra 1864'de nizamiye mahkemelerinin kurulması, keza 1868'de Yargıtay ve Danıştay'ın temellerini oluşturan Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve Şurayı Devlet'in faaliyete geçmesiyle tamamlandığı dikkate alındığında, süreç Avrupa kökenli hukuk kaynaklarını ve usul kurallarını bilen hukukçuları artan ölçüde gerekli kılmıştır. Kanımca, aşağıda göreceğimiz, Avrupa geleneğinden beslenmiş bir hukuk eğitiminin kurumlaşmasına kadar, bu okulla, mevcut Osmanlı hukukçularının kendilerini yeni gelişmelere uyarlamaları şansı aranmıştır. Osmanlı imgelemi henüz batılı bir hukuk eğitimine yatkın olmadığından veya böylesi bir girişimin altyapısı ve siyasal dinamikleri de bulunmadığından, bu alandaki reform projesi öncelikle

47) Bkz., Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 116, et seq.

48) *Ibid.*, s.151.

mevcut eğitim programını yeni usuller ve eğitim yönetimiyle rasyonel hale getirerek yürütme düşüncesini öne çıkarmış olmalıdır. Nitekim bu okulun mezunlarının kadı olarak şer'i mahkemelerde görev yapmaları hedeflendiği halde, kadıların Meclis-i Tahkikat üyesi olmaları nedeniyle mezunlar yeni mahkemelerde de görev üstlenmişlerdir; hatta bu okulun mezunları daha sonra nizamiye mahkemelerinde de yargıçlık yapmışlardır⁴⁹.

İslam hukuku eğitimi veren Medresetü'l Kuzat, verilen eğitimin içeriği yönünden klasik medrese sistemini aşabilmiş bir programa sahip değildir. Okulun ders programı 1908'den sonra yetersiz bulunarak, artık nispeten oturmuş bir sisteme sahip olan Mekteb-i Hukuk örneğine göre yenilenmeye çalışıldı⁵⁰. Okulun aşağıda sayılan dersleri ihtiva eden yeni nizamnamesi Şeyhülislam Esat Efendi zamanında 3 Ocak 1914 yılında yayınlandı. Açılışından itibaren, okula kabul edilecek olan öğrencilerin yaşlarının kural olarak 20'den az 35'ten yukarı olmaması koşulu vardı. Yazılı olarak yapılan giriş sınavında ise öğrencilerin sarf, nahv, belagat, usul-ı fıkıh, akaid, kelam, hüsn-i hat, kitabet, İslam ve Osmanlı tarihleri, coğrafya ve matematikten başarılı olmaları aranırdı. Bugün üniversite kütüphanesi olarak yararlanılan binada faaliyet gösteren kurumun son dönemdeki eğitim süresi dört yıl olup, birinci sınıfta, Dürer, Mecelle, Feraiz, Ceza Kanunu, Medhal-i İlm-i Hukuk, Hukuku Düvel, İktisat ve Hüsn-i Hat dersleri okutulurdu. İkinci sınıfta, Arazi Kanunu, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Sulh, Tanzim-i İlamat-ı Cezaiyye, Kitabet-i Resmiiye dersleri vardı. Üçüncü sınıfta, Dürer, Mecelle, Sakk-ı Şer'i, Arazi Kanunu, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye, Sulh, Tanzim-i İlamat-ı Cezaiye, Hukuk-u Düvel, Defter-i Kassam, Ticaret-i Berriye Kanunu, Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye dersleri yer alırdı. Nihayet, dördüncü sınıfta ise, Dürer, Mecelle, Tatbikat-ı Şer'iyeye, Sakk-ı Şer'i, Ahkam-ı Nizam-ı Evkaf, Ticaret-i

49) Ergin, *loc. cit.*

50) *Ibid.*, s. 159.

Bahriye Kanunu, İcra Kanunu, Tatbikat-ı Hukukiye ve Cezaiye, Hukuku İdare dersleri okutuluyordu⁵¹.

1908'e kadar sadece kadıların ihtiyaç duyduğu bilgilerin öğretildiği Medresetü'l Kuzat, Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan Tanzimat'a kadar önce şer'i ve örfi yargılama, daha sonra da şer'îye ve nizamiye mahkemeleri olarak ifade edilen hukuk ikiliğine uygun düşüyordu. İkinci Meşrutiyet sonrasında, 31 Mart Olayı'nın ani bir gerici tepki hareketi olduğu bir yana bırakılırsa, Osmanlı Devleti'ndeki gelişme sekülerleşme yönündedir. Aynı sekülerleşme eğilimi, son noktası 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi olmak üzere, şer'î hukukun alanının tedricen daraltılmasında da dikkat çekicidir. Dolayısıyla, 1908'den sonra bu okulun müfredatında yapılan değişiklik de aynı eğilimle ilişkili sayılmalıdır. Ayrıca Medresetü'l Kuzat'a 1914 yılında yeni bir bölüm eklenerek şer'îye mahkemeleri için memur yetiştirilmesi planlanmıştır. Daha sonra 8 Nisan 1924 tarihinde şer'îye mahkemelerin ilgası kararı ile paralel olarak Medresetü'l Kuzat da kapatılmıştır⁵².

4. Üniversite Kurma Girişimleri ve Hukuk Eğitimi

Tanzimat sonrasında batılı modelde üniversite kurulması düşüncesi, bir taraftan modernleşme yönündeki genel eğiliminin bir parçasıydı; diğer taraftan, bu düşünce hukukçu ve bürokratların eğitimi yönünden, Avrupa hukuku ve idari sistemini bilen personel ihtiyacından kaynaklanıyordu. İlk üniversite kurma girişimlerinde dikkati çektiği üzere, başlangıçta modern yükseköğretim ile toplumsal hedeflerin ilişkisi henüz yeterli açıklıkta kavranmış değildir; bu kavrayış 20. yüzyıla doğru olgunluk kazanmaya başlamıştır. Buna rağmen, başlangıçta Osmanlı yöneticileri modern üniversitenin siyasal sonuçları hakkında bir miktar kanaat edinmiş olmalıdırlar. Osman Ergin, Hicri 1220 tarihinde Buğdan voyvodasının (bu dönemde Eflak ve Boğdan voyvodaları Fenerli Rum beyleri arasından tayin edilirdi) kardeşi, Dimitraško Morozbey-

51) Tekindağ, *op .cit.*, s. 36.

52) Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğreniminin Tarihçesi", s. 52.

zade tarafından verilen bir dilekçe ve karardan hareketle, bu tarihte İstanbul Boğazi'nda Kuruçeşme'de bir Rum üniversitesi bulunduğunu ifade etmiştir⁵³. Üstelik, bu okul Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmayan (yani laik) bir okuldur ve "Dil ve Edebiyat", "Hendese ve Riyaziye" ve de "Tıp" olmak üzere üç fakülteye sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında etnik unsurların batılı tarzda eğitiminin getirdiği aydınlanmanın imparatorluktan ayrılma talepleri yani imparatorluğun parçalanması ile sonuçlandığı bilinmektedir. Muhtemelen, bu yükseköğretim kurumu, belirtilen eğilimin ilk örneğidir. Nitekim, izleyen şekilde, batılı devletlerin açık müdahalesinin katkısıyla, önce 1827'de fiili durum olarak Yunan bağımsızlığı başlamış ve 1832'den sonra bu bağımsızlık Osmanlı Devleti'nin diplomatik tanınmasıyla Yunan Krallığı'nı ortaya çıkarmıştır. III. Selim'den başlayarak, başta padişahların çoğu olmak üzere, reformist devlet adamları bulunsa da, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin genelinin modernleşme yönünden içinden çıkamadıkları algılama eksikliği, özellikle kapitalist dünya sistemini, uluslaşmayı ve ulus devletin rasyonel işleyişini kavrayamamış olmaları, böylesi ayrılıkçı siyasal oluşumları kolaylaştırmıştır. Bu türden deneyimlerin modern yükseköğretim sistemini kurumlaştırma ihtiyacının algılanmasını kolaylaştırdığına inanıyorum.

Osmanlı Devleti'nde "darülfünun" olarak adlandırılan modern bir yükseköğretim sistemi kurma girişimi başlangıçta bir miktar el yordamıyla yürütülmüştür. Öncelikle, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar ilk, orta ve yüksek öğretim birbirinden net bir şekilde ayırt edilmiş olmadığından, hangi düzeydeki eğitimin "darülfünun" sayılacağı meçhuldür. Osman Ergin, 1842'de açılan Bahriye Mektebi'nin nizamnamesindeki bu okula darülfünun mezunlarının alınacağı ibaresinden ve Fatma Aliye Hanım'ın babası Cevdet Paşa'ya atfen yaptığı yorumdan hareketle, başlangıçta "darülfünun" un rüşdiyeden yüksek (yani lise düzeyinde) bir okul olarak anlaşılmış olabilece-

53) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s. 745-748.

ğini belirtmiştir⁵⁴. Ayrıcalıklı konumlarının sarsılacağını düşünebilecek olan ve bu tutumlarını yeri geldikçe sergileyen yüksek derecedeki ulemayı (kibar-ı müderrisin) rahatsız etmemek için de böylesi bir algılama oluşturulmak istenmiş olabilir. Örneğin, Hukuk Mektebi kuruluşundan itibaren tartışmasız olarak bir yükseköğretim kurumu hüviyetinde iken, uzun süre öğretim üyeleri "müderris" değil de, "muallim" ünvanını kullanmışlardır. Diğer taraftan, daha sonraları, 1910'da ders vekili Halis Efendi bir konuşmasında, -kendi alanında temel yükseköğretim kurumu olan- Sahn-ı Seman Medreseleri'nin her birinin birer darülfünun olduğunu belirtmişti⁵⁵. "Darülfünun" sözcüğü ile neyin kastedildiğindeki anlam bulanıklığının aşağıda yer alan Darülfünunu Osmanî girişiminde devam ettiğini, ancak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve izleyen yüksek öğretim girişimlerinde sözcüğün bugünün üniversite kavramını karşılar hale geldiğini görüyoruz.

4.1. İlk Darülfünun Açılması Denemesi

Tanzimat Fermanı'nın okunmasından kısa bir süre sonra darülfünun açılması girişimleri başlamış, ancak bu adı taşıyan ilk yükseköğretim kurumu 1863 yılında açılabilmiştir⁵⁶. II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı 1826'da lağvetmesinden itibaren modern bilim ve tekniği yurtda yerleştirecek eğitim kurumları inşa etme girişimlerini başlatmıştır. Padişah III. Selim'in başlattığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un çizgisini izleyerek, II. Mahmut tarafından kurulan ilk yüksek derecedeki okullar mühendislik, harp ve tıp okullarıdır. Sadi İrmak'a göre, bu üç okul İstanbul Darülfünunu'nun temelini meydana getirmiştir⁵⁷. Bu indirgeyici yaklaşımla belirtilen askeri okulların üniversitenin

54) *Ibid.*, a. 549.

55) Aktaran, Sarıkaya, *op. cit.*, s.129.

56) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s. 545; Ahmet Mumcu, *Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne*, Ankara, A. Ü. Hukuk Fak., 1977, s. 9.

57) Sadi İrmak, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve 'Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş", *Cumhuriyet'in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi), 1973, s. 57-58.

temelini oluşturmuş olması yerine, modern bilimsel ve teknik eğitimin başlangıcını teşkil ettiğini düşünmek daha isabetlidir. Geçici Maarif Meclisi eğitim politikasını Avrupa normlarında bütünsel olarak değerlendirmiş ve 18 Şubat 1846 tarihli layihasında "Dersaadet'de münasip bir mahalde darülfünun kurulması" teklifinde bulunmuştu. Arkasından, 21 Temmuz 1846 tarihli Meclis-i Vala layihasında bu teklifin kabul edildiği ifade edilmiştir. Bu dönemde, eğitim alanında ilim, fen, sanayi ve teknik gibi konu ve kavramlara sık sık değinildiği halde, belirtilen layihalarda bu alanlardaki eğitimi yürütecek bir darülfünundan ilk kez resmi olarak söz ediliyordu. Dinsel içerikli eğitim veren medreselerle, açılması planlanan yeni okulların farkı, öncelikle taşıyacakları isimlerinin farklılığıyla dile getirilmekteydi⁵⁸. Meclisin aldığı darülfünun açma kararını uygulama alanına sokmak için, Ekim 1846'da Ayasofya civarında bulunan eski Darphane ile Saray arasındaki yerde bu öğretim kurumunun kullanacağı binanın temelleri atıldı. Ancak inşaat tamamlandığında, binanın darülfünun için tahsisi kabul edilmedi⁵⁹. Bu tarihte Padişah Abdülmecit'in Hatt-ı Hümayunu ile kararlaştırılan darülfünunun resmi olarak açılması ancak 18 yıl sonra gerçekleşebildi⁶⁰.

Darülfünun'un eğitime başlaması, tahsis edilecek binanın inşasının henüz tamamlanamamış olması nedeniyle, 1863'de başka bir mahalde düzenlenen halka açık serbest konferanslar şeklinde olmuştur. Darülfünun kurulmasında belirgin amaç "malumathı memur" yetiştirmek olmakla birlikte⁶¹, halka bilimi sevdirmek için düzenlenen bu konferanslar eğitimin çok halkın eğlenmesine yol açar görünmüştür⁶². Darülfünun binasının inşası 1865 yılında tamamlandığı halde, binanın Maliye Bakanlığı'na tahsis edildiği, muhtemelen istenen sonucu vermemesi nedeniyle bu konferansların da kesildiği görülüyor.

58) Yıldırım, *op. cit.*, s. 41.

59) Kahraman, *op. cit.*, s. 53.

60) Aynı, *op. cit.*, s. 51; Yıldırım, *op. cit.*, s. 65.

61) Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş," *Bellekten*, C. LIV, No: 210 (Ağustos, 1990), s. 702.

62) Aynı, *op. cit.*, s.40-46.

4.2. Darülfünunu Osmanî

Darülfünunu Osmanî adıyla asıl darülfünun açılışı, Saffet Paşa'nın maarif nazırlığı döneminde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüğe konulduktan ve bu amaca tahsis edilmek üzere yeni bir bina inşa edildikten sonra 1870'de yapılabilmıştır⁶³. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 79 ila 128. maddelerinde "darülfünun" adı altında modern yükseköğretimi düzenlemiştir. Nizamnamenin 80. maddesine göre darülfünun, "hikmet ve edebiyat", "ilmi hukuk" ve "riyaziye" olmak üzere, üç şubeden oluşacak⁶⁴, öğrenim süresi üç yıl olacak ve 16 yaşını doldurmuş öğrenciler kaydolabilecektir. Nizamnamenin mantığına göre, idadi mezunlarının darülfünun öğrencisi olması gerekiyor ise de, başta bu niteliğe sahip yeterli sayıda aday bulunmadığından, bir "özel" sınav ile medreseliler kaydedilmiştir. Öğrenci alımı için verilen ilan üzerine 1000 kişinin başvurduğu, ancak üç şubeye kaydedilen toplam 450 öğrencinin büyük çoğunluğunun medreseli olduğu görülüyor. Ancak kayıt tarihini takiben üç aylar (Recep, Ramazan ve Şaban) gelmiş olduğundan ve bu sürede medreseliler köylere cer (Ramazan ayı süresince seyyar din adamlığı ve hafızlık) için giderek bu yolla bir miktar para kazandıklarından, eğitime başlanamamıştır⁶⁵.

Burada, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 84. maddesi uyarınca, darülfünunda derslerin Türkçe olarak verileceği, Türkçe'yi kullanabilen hocalar yetişinceye kadar, -muhtemelen yabancı veya gayrimüslim- öğretim üyelerinin Fransızca ders anlatabileceği belirtilmiştir. Yukarıda işaret ettiğim gibi, Türkçe'nin öğretim dili olması, medreselerin eğitim dilinin resmi planda Arapça olması karşısında önemli bir gelişmedir. Medreselerde Arapça'nın başarılı şekilde kullanıldığı da söylenemez; zira medrese kökenli oldukları halde Arapça'yi kullanamayan, Darülfünun müfredatına konulan Arapça dersine ilgi de göstermeyen öğrenciler yüzünden, ders kısa sürede prog-

63) *Ibid.*, s. 47-53.

64) Bilsel, *İstanbul...*, s.14; Nizamname için bkz., Yıldırım, op. cit., s.78-84.

65) Bilsel, *İstanbul...*, s.15.

ramdan çıkarılmıştır. Daha da vahim olanı, öğrenime başlanmasından sonra, öğrencilerin önemli bir bölümünün yazı yazmayı dahi bilmediklerinin anlaşılmasıdır⁶⁶.

Darülfünunu Osmanî'nin kuruluşunda İlmî Hukuk öğretim üyesi olarak Ahmet Kamil Efendi görülmektedir⁶⁷. İlm-i Hukuk Şubesinde şu derslerin okutulması öngörülmüştür:

“Fıkıh Şerifin Muamelatı

Usul-i Fıkıh

Romalıların Kanunu

Fransızların İlm-i Hukuku

Usul-i Siyasiye

İlm-i Servet-i Milel.”⁶⁸

Bu derslerin programa konulduğu belirlense de, elimizde öğretimin teknik anlamıyla ne surette yürütüldüğü hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Medrese kökenli öğrencilerin *cer'e* çıkmasından dolayı okulun açılışının ertelenmesi nedeniyle, zamanı değerlendirmek için, derslerin başlamasına kadar konferanslar halinde gece dersleri yapılmasına karar verilmiştir. Nitekim, Darülfünun Müdürü Hoca Tahsin Efendi ve diğer konferansçılar toplunda bilimsel kültürü geliştirmek için konferanslar vermişlerdir. Bu derslerde dikkati çeken husus, bilimsel kültürü yaymak konusundaki iyi niyetli çabaya rağmen, bu işin kolay olmadığıdır. Bilimsel olarak açıklanmak istenen bir meteoroloji olayı üzerine verilen konferansta görüldüğü üzere, Osmanlı Türkçesi'nin, sanat ve teoloji-deki anlatım zenginliğine rağmen, pozitif bilimler söz konusu olduğunda ne ölçüde çaresiz kaldığıdır. Üstelik öğrencilerin de bu yeni bilimsel zihniyete ve bulunabilse bile yeni söz dağarcığına uyarlanabilmeleri çok zordur. Bu sorunun Avrupa kökenli hukuk müesseseleri için de bulunduğunu ifade etmek kehanet olmayacaktır. Darülfünunu Osmanî Ramazan bayramını takiben 20 Şubat

66) Yıldırım, *op. cit.*, s.103-104.

67) Bilsel, *İstanbul...*, s.17.

68) Bilsel, *İstanbul...*, s. 16; cf., Yıldırım, *op. cit.*, s. 68.

1870'de açılarak derslere başlanmış, ancak iki yıl sonra 1872'de bir olay nedeniyle süresiz kapatılmıştır. İlk yıl öğrencilerin eğitim düzeyinin yetersizliği nedeniyle bilimsel ve teknik disiplinlere ait dersler yürütülemediğinden, derslerde ağırlıklı olarak ortak konular anlatılmıştır.

Darülfünunu Osmanî'nin kapanması, Ramazan ayında yapılan gece derslerinin açılışı izleyen yılda da yapılması esnasında gerçekleşen bir olayın sonucudur. Bu olay, Osmanlı ülkesine sonradan yerleşmiş bir kişi olan Cemalettin-i Afgani'nin gece dersi esnasında, peygamberliğin nasıl bir şey olduğu hakkındaki sözlerinin yanlış aktarılması suretiyle softalarca yürütülen karalama kampanyasıdır. Burada, Cemalettin-i Afgani'nin "nübüvvet bir san'attır" dediği etrafa yayılmıştır. Mehmet Ali Ayni ve Osman Ergin'in belirttikleri üzere, bu ifade bir yanlış anlamaya dayanmış veya kasten çarpıtılarak böyle bir kampanya yürütülmüştür. Bu kampanyanın yürütülmesinde, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin kendi yerini alacağı endişesi ile Cemalettin-i Afgani'den korkması rol oynamıştır. Mehmet Ali Ayni'nin aktardığına göre, Safvet Paşa, Sadullah Paşa'ya mektubunda Darülfünunu Osmanî'nin açılış töreninde hazır bulunan zevattan olan ve tören esnasında dua okuyan Murat Molla Tekkesi şeyhinin Cemalettin-i Afgani'nin Türkçe yaptığı açılış konuşmasını Arapça zannederek dua ettiğini belirtir. Bu olay, Arapça bildiği farz edilen kişilerin dilbilgisi düzeyini ve dinsel konuları ne ölçüde doğru anlayıp anlayamadıklarını gösterir. Böylesi bir kişinin bile Afgani'nin konuşmasını yanlış anlaması, şeyhülislamın desteğiyle kampanya yürüten softaların cehalet düzeyinin göstergesidir. Sonuçta, gericilerin tepki hareketi meyvesini vermiş ve Müdür Hoca Tahsin Efendi görevden alınarak, Darülfünunu Osmanî 1872'de fiilen, 1873'de de hukuken kapatılmıştır⁶⁹.

69) Bkz., Ayni, *op. cit.*, s.54-56; Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.559, *et seq.*; Yıldırım, *op. cit.*, s.,106-109; Cf., İhsanoğlu, "Darülfünun....," s.733; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri," *150. yılında Tanzimat*, Ankara, s. 397-439.

4.3. Darülfünunu Sultani

Darülfünunu Osmanî'nin kapanmasından sonra medrese dışı yükseköğretim alanı tekrar boş kalmıştır. Bunun hissedilir sonuçlarından birisi, hukuk alanında yaşanan batılılaşmaya rağmen, adalet hizmetlerini bu gelişmeye ayak uydurabilmiş şekilde yürütebilecek yargıçların ve adliye çalışanlarının yetiştirilememişidir. Bu nedenle, Şeyhülislamlık ve ulemanın dikkatini (dolayısıyla tepkisini) daha az çekecek ve görüntüden çok esasa önem veren yeni bir darülfünunun Galata'da bulunan Mekteb-i Sultani bünyesinde açılmasına karar verildi. Mekteb-i Sultani ise Darülfünunu Osmanî'den yaklaşık iki yıl önce 1 Eylül 1868'de Beyoğlu'nda Galatasaray olarak bilinen eski askeri idadi binasında açılmıştı. Bu okulun planlanması İstanbul'a gelen Fransız üniversiteler umumi müfettişinin görüş ve önerileri doğrultusunda yapılmıştı⁷⁰. Darülfünunu Sultani'nin kuruluşu ve faaliyeti büyük ölçüde 1872'te Mekteb-i Sultani'nin Gülhane'ye taşındığı yıllarda bu okulun içinde yürütüldü⁷¹. Darülfünunu Osmanî kapanınca, 1873'de Maarif Nazırı Ahmet Cevdet Paşa'nın isteğine uygun olarak, Mekteb-i Sultani'nin son sınıfında okutulmak üzere ders programına, Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye, Roma Hukuku ve Hukuk-u Mülki dersleri konuldu⁷². Burada, dikkat edilmesi gereken bir durum, 1868'de hazırlanmaya başlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin, bazı kesintilere rağmen hazırlık komisyonu başkanlığını yürüten Cevdet Paşa'nın tarafı olduğu tartışmalardır. Zira, Fransız Hükümeti Mecelle'nin kodlaştırılması yerine kendi medeni kanunları olan Codé Civil'in iktibasını istemektedir ve başta Sadrazam Ali Paşa olmak üzere bir kısım bürokratlar Fransızlarla aynı görüştedir; Cevdet Paşa ise karşı görüşün, yani milli bir medeni kanun yapılmasının taraftarıdır⁷³. Bu derslerin Mekteb-i

70) Sungu, *op. cit.*, s. 319-320.

71) İhsanoğlu, "Darülfünun...", s.734.

72) Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş (II)- Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-i Sultani," *Bellekten*, C.LVII, No:218 (Nisan 1993), s.204.

73) Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Cevdet Paşa*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1946, s.64, *et seq.*

Sultani programına konulması, Fransa'nın Prusya karşısındaki 1871 yenilgisini izleyen tarihte eğitim sektörü dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin genelinde Fransız nüfuzunu zayıflatma çabalarının sergilendiği koşullardadır⁷⁴. O dönemde Mekteb-i Sultani gibi, öğrencilerinin batıdan gelen yeni kurumları ve bilimsel bilgileri anlayabileceği en derli toplu sivil okulun yabancı nüfuzundan kurtarılmasıyla, Osmanlı anlayış ve hedeflerine uygun faaliyete yöneltilebileceği düşüncesi çok önemsenmiş olmalıdır.

Nitelikli bir lisenin müfredatına söz konusu dersleri koyarak, yükseköğretime konu olması gereken bir öğretim programını yaşama geçirebilmek olanaksızdır. Nitekim, Maarif Nazırı Saffet Paşa derslerin Mekteb-i Sultani programına konulmasını izleyen 1874 yılının yaz aylarında, okul müdürlüğüne bir yazı göndererek, müfredattaki hukuk derslerinin kaldırılmasını, söz konusu dersleri okuldan mezun olanların almaları gerektiğini ve bu doğrultuda bir hukuk mektebi oluşturulmasını emretti. Saffet Paşa'nın yazısını izleyen şekilde kurulan ve "Mekatib-i Aliye-i Sultaniye" veya "Darülfünunu Sultani" adını alan eğitim kurumu içinde, Hukuk Mektebi, "Turuk ve Maadin (mühendislik)" ve "Edebiyat" mektepleriyle birlikte yer alacaktır⁷⁵.

Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi 1874 yılında bir irade-i seniyye ile açıldığı halde, halka duyurulması ve nizamnamesinin hazırlanması 1876 tarihinde gerçekleşmiştir⁷⁶. 28 Ocak 1876 tarihini taşıyan Darülfünunu Sultani Nizamnamesi'nde⁷⁷ okulun amacından okutulacak derslere kadar bir dizi konu hüküm altına alınmıştır. Okulda öğretim süresi dört yıl olarak planlanmıştır. Okula öğrenci olarak kabul edilmek için adayların Mektebi Sultani ya da idadi mezunu olmaları gerekmektedir; diğer okullardan birinden mezun olmuş olanlar, ancak

74) Cf., Sungu, *op. cit.*, s. 344.

75) İhsanoğlu, "Darülfünun (II)...," s. 205; Yıldırım, *op. cit.*, s. 121-123.

76) İhsanoğlu, "Darülfünun(II)...," s. 206.

77) Nizamname için bkz., Yıldırım, *op. cit.*, s. 131-134.

giriş sınavını başararak ve Mektebi Sultani'de kurulan özel sınıfa devam ettikten sonra kayıt yaptırabileceklerdir. Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'nin dört yıllık eğitimi tamamlayanlar, doktora sınavına girerek doktora tezi hazırlamaya hak kazanabileceklerdir. Nitekim, 1881 yılında Ohannes Karakaşyan adlı bir öğrenci ödünç konusunda karşılaştırmalı hukuk tezi hazırlayarak "doktor" ünvanı almıştır⁷⁸. Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi Nizamnamesi'ne göre okul esas olarak doktora dereceli mezuniyet için planlanmıştır, ancak tez hazırlayamayan veya tezi kabul edilmeyenler daha hafif bir sınavla lisans mezunu sayılacaklardır. Bu okul, modern anlamda teşkilatlanmış ve mezun vermiş ilk hukuk fakültesidir⁷⁹. Nizamnamenin girişinde Hukuk Mektebinin amacı belirtilmiştir. Amaç, hukuksal sorunları hakıyla çözecek, donanımlı, bilgili, hukukun üstünlüğünü sağlayacak ve modern anlamda bilimsel eğitim görmüş hukukçular yetiştirmektir. Söz konusu okuldan mezun olanlar, Adliye Nezareti'nde çalışabilecekleri gibi, yurdun her yerinde dava vekilliği de yapabileceklerdir⁸⁰.

Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebinin öğrenim süresinin dört yıl olması koşullarında dersler şu şekilde planlanmıştır⁸¹: Birinci sınıf: Hukuka Giriş, Mecelle (Fıkıh), Mukayeseli Roma Hukuku, Roma Müesseseleri (Tarihi). İkinci sınıf: İslam Hukuku (Usulü Fıkıh), Mecelle, Mukayeseli Roma Hukuku, Osmanlı Ticaret Hukuku. Üçüncü sınıf: Mecelle, Usulü Fıkıh, Mukayeseli Roma Hukuku, Mülki ve Ticari Davalar, Ceza Hukuku ve Muhakeme Usulü. Dördüncü sınıf: Mukayeseli Roma Hukuku, İdare Hukuku, Amme Hukuku (yerli ve yabancı) ve Tedbir-i Müdun (Ekonomi Politik). Derslerin düzenlenişine bakıldığında, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'ndeki hukuk ikiliği dikkati çekmektedir. Öğretim dilinin Fransızca mı, yoksa Türkçe mi olacağı hususu öğretim üyeleri arasında uzun uzadıya tartışılmıştır. Sonuçta, her alanda

78) Ergin, *op. cit.*, C. I-II, s.702; Yıldırım, *op. cit.*, s.141.

79) Mumcu, *op.cit.*, s. 10; Bozkurt, "Türkiye'de..." s. 55.

80) İhsanoğlu, "Darülfünun (II)..." s.210.

81) *Ibid.*, s.211.

Türkçe kitaplar hazırlanıncaya ve bu dilde ders anlatabilecek öğretim üyeleri yetişinceye kadar derslerin iki dilde yapılması kararlaştırılmıştır⁸². Öğretim dilinin ne olacağı tartışması, gerisinde mezunların hangi hedefe yönelik olarak eğitileceği imasını da taşımaktadır. Kanımca, daha sonra Darülfünunu Sultani'nin lağvedilip yeniden Mekteb-i Hukuk kurulmasında, buradan yetişenlerin etnik kökenleri ve siyasi eğilimleri itibariyle genelde devlet hizmetine elverişli olmadıkları değerlendirmesi etkili olmuş olmalıdır. Bu arada, hem Hukuk Mektebi, hem de diğer iki mektep, yani "Turuk ve Maadin (Mühendislik)" ve "Edebiyat" mektepleri için ders kitaplarını hazırlamak üzere birer tercüme bürosu kurulmuştur.

Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'nde çeşitli yıllarda görev yapmış öğretim üyeleri ve verdikleri derslere bakıldığında, karşımıza ihtiyaca dönük ve medreseye kıyasla hayli batılılaşmış bir eğitim programı çıkmaktadır⁸³. Bu durum, öğrencilerin etnik kompozisyonu ile birlikte düşünüldüğünde, Cevdet Paşa gibi tipik bir Osmanlı bürokratinin görüş açısından, okulun aşırı ölçüde batılı ve ülke koşullarına göre elverişsiz olduğu kanısını uyandırmış olmalıdır. Gerçekten, Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi, bir yanıyla, modern hukuk eğitimi geleneğini başlatması yönünden kendisinden bekleneni yerine getirmişken, diğer yandan öğrencilerin kompozisyonu itibarıyla devletin politikasına uygun değildi. Okulun en önemli öğrenci kaynağını oluşturan Mekteb-i Sultani'nin, yani Galatasaray Lisesi'nin Müdürü Ali Suavi'nin 24 Ağustos 1877 tarihli arızasında belirtildiği üzere, okulun öğrencilerinden gayrimüslimlerin, özellikle Bulgar kökenlilerin kanunsuz hareketlerde buldukları belirtilmektedir⁸⁴. Aynı rapora göre, Mekteb-i Sultani'de öğrenim gören 524 öğrencinin 377'si gayrimüslimdir. Bu tarihte başta Rusya olmak üzere, büyük devletlerin Hıristiyan tebaayı koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale ettikleri bilinmektedir. 1877'de Rusya'nın

82) Aynı, *op. cit.*, s.57-58; İhsanoğlu, "Darülfünun (II)...," s.227.

83) İhsanoğlu, "Darülfünun (II)...", s. 212-215; Bkz., *infra*, Ek.3.

84) *Ibid.*, s.208.

Osmanlı Devleti'ne saldırısı bu bahaneyle olmuş, 1878 Ayastefanos Anlaşması ve izleyen Berlin Kongresi'nde hem günümüze kadar gelen Ermeni sorunu başlatılmış, hem de Osmanlı topraklarında Bulgar Prensiği, Romanya ve Sırbistan kurulmuştur. Bu koşullarda, mezun olduklarında devlet idaresinde görev alacağı belli olan öğrencilerin çoğunluğunun gayrimüslim olmasının Hukuk Mektebi'nin durumunun tartışılmalı hale getirmemesi düşünülemez.

1876 yılında Mekteb-i Sultani'nin tekrar Galatasaray'a taşınması söz konusu olunca, Hukuk Mektebi'ni ayırarak Dersaadet'te bir binaya yerleştirme düşüncesi ortaya atıldı. Kendisi de bir gayrimüslim olan ve hem Mekteb-i Sultani, hem de Darülfünunu Sultani müdürlüğünü yürüten Sava Paşa, bazı devlet idarecilerinden gelen bu öneriye, öğretim üyelerinin sadece Hukuk Mektebi'nde ders vermeleri halinde maaşlarının yetmeyeceği (ki bununla öğretim üyelerinin aynı zamanda Mekteb-i Sultani'de ders verdiklerini kastediyordu) ve Dersaadet'de yatılı öğrencileri barındıracak bir tesisin bulunamayacağı gerekçeleriyle karşı çıktı⁸⁵. Okulun taşınması tartışmalarında öğretim diline ilişkin tartışmanın da yeniden gündeme getirildiği anlaşılıyor. Nihayet, tartışma sona ermiş ve Mekteb-i Sultani ile birlikte Darülfünunu Sultani'nin de bütün olarak Galatasaray'a taşınması gerçekleşmiş olsa da, Osmanlı-Rus Savaşı'nın sürdüğü 1877-1878 ders yılında okuldaki derslere ara verilmiş ve aynı yıl yeni bir hukuk mektebi kurma çalışmaları başlamıştır. Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi, derslere ara verilmesinin etkisiyle, ilk mezunlarını 1880 yılında vermiştir. Mezuniyetlerin kaçının doktora, kaçının lisans dereceli olduğu bilinmemekle birlikte, yedi mezunun altısı gayrimüslimdir⁸⁶; 1881 yılında ise okul, son mezunlar olarak sadece altı lisans mezunu vermiştir.

85) *Ibid.*, s. 213, 233. İhsanoğlu'nun makalesinin sonunda yer alan kronolojiye göre, 1878'de Hukuk Mektebi padişahın özel himayesine alınmıştır. Bu durum izleyen Mekteb-i Hukuk-u Şahane için de söz konusu olmuştur.

86) İhsanoğlu, "Darülfünun (II)...," s. 215.

5. Hukuk Mektebi (Mekteb-i Hukuk-u Şahane) ve İstanbul Darülfünunu

5.1. Hukuk Mektebinin Kuruluşu

Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'nin kurulduğu yıllarda nizamiye mahkemelerinin teşkilatlanması ve Şurayı Devlet ve Temyiz Mahkemesi olmak üzere, iki yüksek yargı organının kuruluşu tamamlanmıştır. Bu arada, 1868'den beri sürmekte olan Mecelle'nin hazırlanması nihayet 1876'da tamamlanmıştır. Mecelle ile Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukun düzenlediği alan da, Kıta Avrupası tarzında bir kodlaştırılmış hukuk sistemine dönüşmeye başlamıştır. Dahası, Mecelle, Kanunname-i Ticaret'in açık veya örtülü göndermede bulunduğu borçlar hukukunu düzenleyen bir yasanın bulunmayışının yarattığı boşluğu gidermek ve nizamiye mahkemelerinde uygulanmak amacıyla yapılmıştır. Böylece, Mecelle İslam hukuku kaynaklarının dışına çıkılmaksızın kodlaştırılmış olsa da, Avrupa hukukunun metot ve teknikleriyle yargılama yapacak olan yargıçlar için hazırlanmıştır. Üstelik, Mecelle'den de önce, nizamiye mahkemelerinin kurulmasına kaynaklık eden düşünce, müslim ve gayrimüslim ilişkileri yönünden batılı devletlerin isteklerine ve Islahat Fermanı'na uygun şekilde, mahkemelerin seküler hale getirilmesidir⁸⁷. Bu gelişmelerin sonucunda, sırasıyla Darülfünunu Osmanî'de ve Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'nde denemesi yapılan, ancak ikisinde de başarılı olmayan Avrupa hukukuna uyarlanabilen Osmanlı hukukçularını eğitmeye dönük bir hukuk öğretimi modelini kurumlaştırmak kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Yükseköğretim kurumu olarak hukuk öğretiminin örgütlenmesi çalışmaları ileride meyvelerini vermeye başlayıncaya kadar geçecek sürede hukuksal alandaki gelişmelere ayak uydurabilecek personel ihtiyacı ortadadır. Bu koşullarda, 1877'den itibaren gayrimüslimler de dahil olmak üzere, Osmanlı tebaasının temsil edildiği Meclis-i Mebusan'da konu, "iyi hakim yetiştirilmesi için, hukuk

87) Bkz., Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi, 1998, s.96.

mektebinin bir zaruret olduğu, mahkemelerin hukukun ne olduğunu bilen hakimlerin yokluğu yüzünden adaletin dağıtıldığı yer olmaktan çıktığı..." yolundaki konuşmalarla gündeme getirilmektedir⁸⁸. Cevdet Paşa'nın açılış konuşmasında işaret ettiği üzere, Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasından sonra hukuk eğitimi verecek bir yüksekokula duyulan ihtiyaç iyice su yüzüne çıkmıştır⁸⁹. Hukuk Mektebi'nin mezunlarını vermesine kadar geçecek sürede ihtiyaç duyulan adli personel açığı, mevcut personelin bu alana yönlendirilmesiyle karşılanmaya çalışılacaktır. Üstelik, 1876'ya kadar ortada bir yazılı anayasa bulunmasa da, 1839 Tanzimat Fermanı ve izleyen gelişmelerle, Osmanlı Devleti'nin anayasal rejimi kabuk değiştirmekte ve hukuk devleti ilkesine göre yeniden örgütlenmektedir. Bu durum, yargıçlar başta olmak üzere, kamu bürokrasisinin bütünündeki hukuk algısının da Kıta Avrupası (pratikte Fransız) sistemine uygun olarak yeniden şekillendirilmesini gerektiriyordu.

Kurumlaşmış bir yükseköğretim sisteminin mevcut olduğu olağan koşullarda, hukuk öğretimi de bu sistemin parçasıdır. Ancak, üniversite kurumlaşması henüz başaramadığı için, Hukuk Mektebi açılması işiyle, Adliye Vekaleti başta olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi bürokrasisi meşgul olmuştur. Bu konunun çözümüne yönelik arayışlar devam ederken, Mekteb-i Sultani'ye hukuk dersleri konulduğunu ancak başarılı olmadığını belirtmiştim. Bu denemeden de önce, 22 Safer 1287 (1870) tarihli bir tebliğle Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti'nde "Kavanin ve Nizamât Dershanesi" adıyla bir meslek içi eğitim programı başlatılmıştır⁹⁰. Bir yıl süreli olan bu programın izlenmesi, adliye memurları için zorunlu, diğer memurlar yönünden halktaki hukuk bilincini geliştirmek ve her halde idari işlemlerin hukuka uygun

88) Aktaran, Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğretiminin Tarihçesi", s. 60.

89) Konuşma metni için bkz.: Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C. IV, Yay. Haz. Cavit Baysun, Ankara, T.T.K., 1953, s. 196-198. Ayrıca, aktaran, Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk Müessesesi Tarihi I" *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II, (1338), s. 76-77.

90) Bilsel, *İstanbul...*, s.56-57.

yürütülmesini sağlamak için gerekli sayılmıştır. Bilsel'in ifade ettiğine göre, Kavanin ve Nizamât Dershanesi'ni Hukuk Mektebi'nin temeli sayanlar vardır; ancak, dershanenin bu görüşü doğrulayacak genişlikte bir faaliyeti saptanamamıştır⁹¹. Ancak, Adliye Nezareti yönünden bu dersane, nizamiye mahkemeleri teşkilatının kurulmasının da yaptığı baskıyla, hukuk eğitiminin geliştirilmesinin acil bir öncelik haline geldiğini ortaya koymaktadır. Cevdet Paşa'nın Hukuk Mektebi'nin açılışındaki konuşmasında belirttiği gibi, Kavanin ve Nizamât Dershanesi girişimi başarılı olamamıştır⁹².

Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'nin öğretimine ara verildiği dönemde 11 Zilkade 1295 (1878) tarihinde Adliye Nezareti'ne bağlı bir Hukuk Mektebi kurulması yolunda irade ve buna ilişkin nizamname yayınlanmıştır⁹³. Nizamnamesinin sonunda yer alan özel maddeye (madde-i mahsusa) göre, Hukuk mektebi Darülfünunu Osmanî kurulduktan sonra bünyesine katılmak üzere ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne uygun olarak padişahın özel himayesinde kurulmuştur. Ayasofya'da Adliye Nezareti bahçesinde kurulan Hukuk Mektebi'nin giderleri öncelikle mahkeme harçlarıyla karşılanacak, eğer bu kaynak yeterli olmazsa genel bütçeden katkı yapılacaktır. Bu koşullarda sağlam bir mali kaynakla kurulan okul, 17 Haziran 1296 (1880) Perşembe günü devlet ricalinin katıldığı ve Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa'nın konuşma yaptığı bir törenle öğretime başlamıştır⁹⁴. Hukuk Mekte-

91) Ibid.

92) Aktaran, Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk...I," s.77. Ayrıca bkz., Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul, Eser, 1977, s.1091, *et seq.*

93) Nizamname için bkz., Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk...I," s.65-77. Ayrıca bkz., Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber," *Ebul'ula Mardin'e Armağan*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1944, s. 80; Ergin, *op. cit.*, C.III-IV, s. 1093.

94) Katılanlar arasında Başvekil Kadri Paşa, Mabeyn-i Humayun İkinci Katibi Süreyya Bey, Maarif-i Umumiye Nazırı Münif Paşa, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Efendi, Adliye Müsteşarı Vahan Efendi bulunmaktadır. Cevdet Paşa, *op. cit.*, C. IV, s. 196. Ayrıca bkz., Bilsel, *İstanbul...*, s.63.

bi, 1892'ye kadar Adliye Nezareti bahçesindeki binasında, bu tarihten 1908'e kadar önceleri Lisan Mektebi'ne ait olan binada ve bundan sonra da Zeynep hanım Konağı'nda faaliyetini sürdürdü⁹⁵. Günümüzün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Mektebi'nin kesintisiz devamıdır. Aşağıda işaret edeceğim üzere, daha sonra Darülfünunu Şahane'nin şubesi haline gelse de, Hukuk Mektebi'nin kuruluşu genel bir üniversite eğitimi kurumlaşmasının dışında kendine ait özellikler gösterir. İlginç bir benzerlik olarak zikredilmelidir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verdiği ilk hukuk fakültesinin temelini oluşturan Adliye Hukuk Mektebi de 1925 yılında Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş⁹⁶ ve daha sonra Ankara Üniversitesi içinde yer almıştır.

Adliye Nezaretine bağlı olarak, eğitim süresi üç yıl olan ve yalnızca Türkçe öğretim yapan Hukuk Mektebi ve daha önce kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile birlikte kuruluşu 1900'de gerçekleşecek olan Darülfünunu Şahane'nin kurucu bileşenleridir⁹⁷. Hukuk Mektebi'ne 18 ve üstü yaşta Osmanlı dilinde okur-yazar, sarf, nahiv, mantık, coğrafya, hesap ve tarih bilgisi olanlar kayıt olabilecektir. Okul, ilke olarak, rüşdiye üstü eğitim görmüş, yani idadi veya sultani mezunu öğrencilere açıktır; bunların dışında kalanlar ise ancak özel bir giriş sınavını başarması durumunda kayıt yaptırabilecektir. Hukuk Mektebi'ne öncelikle sultani ve idadi mezunları kabul edilecek olmakla birlikte, medrese veya özel ders gibi başkaca yolla temel eğitim almış olanlar da imtihan yapılarak kabul edilmiştir⁹⁸. Ayrıca, kayıt koşulları arasında öğrencinin iyi

95) Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s. 113.

96) Bkz., Mumeu, *op. cit.*, s.106, *et seq.* E. Hırş, der., *Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. I, İstanbul, Ankara Üniversitesi, 1950, s. 532.

97) Yıldırım, *op. cit.*, s. 157.

98) Bilsel, *İstanbul....*, s. 62. Bilsel, "Öğrenirken...." s. 86-87. Cemil Bilsel ile aynı senede 1899'da Hukuk Mektebi'ne imtihanla girenlerin başında yer alan Ebül'ula Mardin daha önce Huzur Dersleri mukarrirleri Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi ve Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi'den ders görmek suretiyle özel eğitim almış bir kişiydi. Bkz., İsmet Sungurbey, *Ebül'ula Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s. 13, *et seq.*

ahlaklı olduğunun bir kefaletname ile belgelenmesi koşulu da vardır. Cemil Bilsel de anlarında kayıt konusundaki nizamname hükmünü teyit eder mahiyette, kendisi gibi idadi ve sultani veya daha yüksek okulların (örneğin Mülkiye) mezunlarının okula sınavsız olarak kabul edildiğini, Ebül'ula Mardin gibi medrese ve sair yollarla eğitim almış olanlar için giriş sınavı yapıldığını belirtmiştir. Hukuk Mektebi Nizamnamesi'ne göre derslerde başarı sınavlarla ölçülecektir ve sıkı bir devam zorunluluğu vardır. Üç yılın sonunda tüm derslerden mezuniyet sınavı yapılacaktır ve öğrenciler bugünkü anlamda tez sayabileceğimiz bir "layiha" vererek mezun olacaktır. Eğer layiha beğenilirse, imtihan ve mezuniyet şahadetnamesi verilecektir. Doktoraya derecesinin eşdeğeri olduğu anlaşılan şahadetnameyi alanlar, nizamiye mahkemelerinde staj niteliğindeki bir yıllık aza mülazımlığı döneminden sonra, alt derece mahkemelere üye olarak tayin edileceklerdir. Nizamnameye göre, öğrenci üçüncü sınıfın sınavlarını başardığı halde, layiha vermemiş veya layihası başarısız bulunmuşsa ve bu koşullarda kaydını sildirmek istiyorsa, nizamiye mahkemelerinin yazı işlerinde mümeyyiz olarak çalışabilecektir. Açılıştan sonraki üç yılın sonunda sadece Hukuk Mektebi mezunlarının nizamiye mahkemelerine tayin edileceği ve dava vekilliğini de mezunların yapabileceği nizamnamede belirtildiği üzere okulun açılmasında devletin temel amacının yargıç yetiştirilmesi olduğu görülüyor. Adliye Nezareti aracılığıyla devletin dolaysız denetiminde olan Hukuk Mektebi'nin nizamnamesinde disiplin düzeninin sıkı olması dikkati çekiyor. Bu arada, Hukuk Mektebi'nin öğretim üyeleri de Adliye Nezareti tarafından tayin edilecektir.

Hukuk Mektebi'nin kuruluşunda başına getirilen ilk müdür Osmanlı Devleti'nin batılılaşma tasarımına uygun bir kişidir. Bu kişi 1888 tarihine kadar okulu yönetmiş olan Emin Efendi'dir. Emin Efendi 1851'de İstanbul'a gelerek ihtida etmiş, Babıali tercüme odasında Almanca, İngilizce ve Fransızca öğretmenliği ve nizamiye mahkemeleri kurulduğunda istinaf mahkemesi üyeliği yapmış Macar asıllı ve ihtida etmesinden önce Avusturya uyru-

ğundan bir kişidir⁹⁹. Kendisini Almanya'dan Berlin sefa-
retinde vekil olan Neş'et Efendi getirmiştir. Emin Efendi
Osmanlı Devleti'ne gelmeden önce Londra ve Paris'te öğ-
retmenlik yapmıştır ve kendisinin daha önce Avrupa'da
hukuk eğitimi almış olduğu ifade edilmiştir. Emin Efendi
hem öğretim üyesi, hem de müdür olarak disiplinli, göre-
vine düşkün ve çağdaşı olan üniversitelerin gelenekleri-
nin, kariyer sisteminin ve üniversite kültürünün Osmanlı
ülkesinde henüz mevcut bulunmadığı koşullarda başarılı
bir üniversite mensubudur. Kendisinin Tanzimat Dairesi
de dahil devlet dairelerinde sözü geçen biri olduğu anla-
şılıyor¹⁰⁰.

Macar Emin Efendi'nin görev anlayışı takdire şayan
olsa da, Osmanlı Devleti'ndeki bürokratlar arasındaki
çekişme ve kayırmacılık nedeniyle zamanla gözden düş-
tüğü, düşman sahibi olduğu ve görevden uzaklaştırıldığı
anlaşılıyor. Buna yol açan görünürdeki olay, okulun öğ-
rencisi olan Cevdet Paşa'nın oğlu (aynı zamanda Şurayı
Devlet üyesi) Ali Sedat Bey'in kaydını devamsızlıktan sil-
mesidir. Emin Efendi görevden alındıktan sonra, kaydı
silinmiş olan Ali Sedat Bey bu kez "Mantık ve Mikyasat"
dersinin öğretim üyesi olarak okula geri dönmüştür¹⁰¹. Bu
arada Emin Efendi hakkında kendisinin gizliden gizliye
Hıristiyan olduğu veya Hıristiyanları koruduğu yolunda
dedikodular yayılmıştır.

Hukuk Mektebi'nde ders programı kuruluşundan iti-
baren zaman zaman zaman değişiklikler geçirmiştir. Hukuk
Mektebi'nin ilk üç yılı tamamlandığında programın şu
dersleri ihtiva ettiğini görürüz: "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye",
"Ceza Kanunnamesi", "Ticareti Berriye Kanunnamesi",
"Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi", "Arazi Kanunnamesi ve
Tapu Nizamnamesi Muamelatı", "Medhal-i İlm-i Hukuk",
"Edebiyatı Türkiye", "Talimi Kitabet", "Fransızca", "Usul-i
Muhakemat-ı Hukukiye", "Usul-i Muhakemat-ı Ticariye
ve Teşkilatı Mehakim Nizamnamesi", "Usul-i Muhake-
mat-ı Cezaiye", "Hukuku Düvel", "Tarih-i Hukuk-u Düvel

99) Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s.1096, *et seq.*

100) *Ibid.*, s.1099.

101) *Ibid.*, s.1099-1101.

ve Muahedat-ı Osmaniye", "Hikmet-i Hukuk", "Tarih-i Hikmet-i Hukuk", Belagati Türkiye", "Talim-i Hitabet", "Roma Tarihi", "Usul-i Defteri", "Talim-i Muhakememe-i Hukukiye ve Ticariye ile Hülasa-i Evrak ve Tanzim-i İlam ve Müntahab Ebbas Hakkında İmtihan ve Mübahase", "Talim-i Muhakemat-ı Cezaiye ile Talimi Hülasa-i Evrak ve Tanzim-i İlam ve Müntahab Ebbas Hakkında İmtihan ve Mübahase", "Hukuk-i Siyasiye-i Osmaniye-i Dahiliye (Hukuki Esasiye ve İdare-i Mülkiye)", "Vesaya", "Feraiz", "Ahkam-ı Evkaf", "Kitab'üd Diyyat", "Mürafa-i Şer'iyye", "Fransızca Retorik", "Talim-i Kitabet-i Franseviye", "Tarih-i Umumi", "Tarih-i İslam" ve "Hukuku Siyasiye-i Osmaniye"¹⁰².

Bu derslerin üç yıla sığdırılmasıyla, oldukça yoğun bir programın hayata geçirilmeye çalışıldığı açıkça görülüyor. İzleyen yıllarda bunlara yeni dersler de eklenmiştir. Bunlar, avukatlık, savcılık, ceza usulü, ticari usul konularında tatbikata yönelik dersler ile "Kanunu Tıp (Adli Tıp)", "Ticaret Kanunlarının Karşılaştırılması", "Hülasa-i Hukuku Roma", "Kiraat-i Kavanin-i Fransa", "İlmi Servet (Maliye)", "İstatistik", "Fenni Siyaset, Fenni Diplomasi", "Şehbenderler Vezaifi ve Hukuku Hususiye-i Düvel", "İlmi Hikmet", "Fenni Marifetinnefis", "İlmi Ahlak", "Mantık ve Mikyasat" ve "Makayese-i Kavanin" gibi derslerdir¹⁰³. Hatta, bunlara ilave olarak, Cevdet Paşa'nın "Belegat-i Osmaniye", Hacı İbrahim Efendi'nin "Şerh-i Belagat", Abdurrahman Süreyya Bey'in "Sefine-i Belagat", Recaizade Ekrem Bey'in "Talimi Edebiyat", Abdurrahman Fehmi Efendi'nin "Tedrisat-ı Edebiye" dersleri okuttuğu, yine Muallim Naci'nin de edebiyat dersi okutmuş olduğu derslerden ve basılmış olan ders notlarından hareketle belirlenmiştir. Ayrıca, 1882 ders programına göre, Sami Bey tarafından anlatılmak üzere "Edebiyat-ı Arabiye" dersinin de programa konulduğu anlaşılmış, ancak sonuçlarının başarılı olup olmadığı saptanamamıştır¹⁰⁴. Belirtilen derslerin içeriklerinin hak ettiği şekilde inşa edil-

102) *Ibid.*, s.1104, 1107.

103) *Ibid.*, s. 1104-1105.

104) *Ibid.*, s. 1106.

diği farz edilirse, bu dönemde hukuk eğitiminin çok önemli bir kültürel altyapı temin ettiğini düşünmek gerekir. Burada, ders programına gerçekçi bir gözle bakıldığında, bazı derslerin seçimlik olduklarının düşünülmesi makul görünmektedir. Fransızca gramer ve çeviri dersleri, bazıları Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi'nden gelen Kemalpaşazade Sait Bey, Mösyö Perar, Mösyö Pavlidis, Recai, Akif ve Vehbi Beyler tarafından okutulmuştur. Bu arada, 1300 senesi *İlmüye Salnamesi*'ne göre, şu derslerin seçimlik olmak koşuluyla Fransızca okutulmak istendiği görülmektedir: "Ekonomi Politik", "Fenni İstatistiğin Nazariyat ve Ameliyat Kısmı", "Tarihi Umumi", "Roma Tarihi", "Tarihi Cedid", "Tarihi Muasır", "Latin Lisani", "İlmi Ahlak" ve "İlmi Defteri ve Muhasebat"¹⁰⁵.

Hukuk Mektebi, öğretim üyelerinden Münif Paşa'nın maarif nazırı olduğu döneme rastlayan 14 Ekim 1886'da Maarif Nezareti'ne bağlandı¹⁰⁶. İzleyen şekilde, 1891 senesinde Hukuk Mektebi'nin ders programı yeniden düzenlenmiştir. Kazım Efendi'nin müdür olduğu sonraki yıl olan 1892'de Hikmet-i Hukuk (Hukuk Felsefesi) ve Medhal-i Hukuk (Hukuk Başlangıcı) dersleri programdan çıkarılarak yeni bir tadilat yapılmıştır¹⁰⁷. Belirttiğim derslerin ders programından çıkarılması öğretim üyeleri arasındaki çekişmenin sonucu gibi görünmekle birlikte, aynı yıl Münif Paşa'nın Maarif Vekilliğinin de son bulduğu dikkate alınarak, Hukuk Mektebi'ndeki modernist yak-

105) Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk Müessesesi Tarihi III," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II (1338), s.240; Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s.1106.

106) M. Rauf İnan, "Kanun-i Esasi'den Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Eğitim Girişimleri," *Armağan-Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978, s. 232; cf., *infra*, d. n. 108.

107) Bilsel, *İstanbul...*, s.65. Burada Saray'a yakın olan ve bu nedenle de pek sevilmeyen Müdür Kazım Efendi'nin derslerin kaldırılmasında etkili olduğu anlaşılıyor. Derslerin kaldırılmasının Münif Paşa'nın dışlanmasına yol açtığı ve bu iki derse ayrılan ücretin de başka derslerin öğretim üyelerine paylaşılmasına vesile olduğu görülüyor. Bkz., Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk Müessesesi Tarihi IV," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II (1340), s. 460.

laşım sahiplerinin etkisini kaybettikleri sonucuna ulaşmak akla uygun görünmektedir. Müdür Emin Efendi'nin Cevdet Paşa'nın oğlunun kaydını devamsızlıktan silmesinin de bu yöndeki çekişmeyi alevlendirdiği düşünülmelidir. Nitekim Abdülhamit istibdadı koşullarında yukarıda belirttiğim derslerin programdan çıkarılmasının yanında, tarih ve anayasa hukukunu ilgilendiren dersler de önemsiz hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, belirtilen derslerin siyasal meşruluk tartışmasına elverişli bir düşünce ortamı yaratması rol oynamış görünmektedir¹⁰⁸. 20. yy. başlarında Hukuk Mektebi, aşağıda yer alan Cemil Bilsel'in öğrenciliği dönemindeki ders programının temel eksenini oluşturduğu koşullarda, istikrar kazanmıştır. 1908-1909 öğretim yılına ait ders programı bu kanaati desteklemektedir; bu alandaki önemli değişiklik, ders programına İkinci Meşrutiyet sonrasında geçmişte kaldırılan Felsefe-i Hukuk, Hukuk-u Amme, Tıp Hukuku, Mukayese-i Kavanin, Roma Hukuku ve Tarih-i Hukuk dersleri ile İktisat ve Maliye derslerinin eklenmesidir¹⁰⁹. Bu dönemde Darülfünun Hukuk Mektebi müdürleri olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin yaklaşımına yakın olan Abdülhalik Mithat Bey, Musliheddin Adil Bey ve Ahmet Selahattin Bey gibi şahsiyetleri görüyoruz.

108) Cf., Mehmed Cemil, "Mekteb-i Hukuka ve Programlarına Bir Nazar," *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, C. III-IV (1326), s.339; Abdülhalik Mithat, "Mekteb-i Hukuk, Darülfünun Şuabatı." *İstişare*, C.I, (1324) s.119. Burada, tarihini bilmemekle birlikte, Münif Paşa'nın gözden düşmesine kaynaklık ettiğini tahmin ettiğim Abdülhamit'i sınırlendiren eleştirisine işaret etmeliyim. Münif Paşa şöyle demiştir: "Bir hasta için ya kendisi veya başka birisi tarafından çağırılan doktorlardan hastaya mutlaka bir ilaç bulmaları istendiğinde, bu doktorların verecekleri ilacı hastanın mutlaka kullanması gerektir. Rusya, Almanya, Avusturya devletleri ilerlediler. Özellikle Rusya devleti eskiden önemsiz bir halde iken, bugün Avrupa Düveli Muazzamasından (büyük devletlerinden) sayılmaktadır. Biz geri kaldık. İlerleme bilim ve fen ile, okullardan çıkmış diplomalı kişilerden yararlanma ile olur. Siz verilen kararları kabul ve tatbik etmediniz. Bizde tarım, sanayi ve eğitim geri kalmıştır..." Abdülhamit'in yanıtı ise şöyledir: "Bu gibi sözlerin ortaya atılması, hem Devlete, hem de bana zararlıdır, haksız bir tecavüzdür..." Aktaran, İnan, *op. cit.*, s. 235.

109) Bkz., Mehmed Cemil, *loc. cit.*; Yıldırım, *op. cit.*, s. 222-223.

Hukuk Mektebi'nin kuruluşundaki öğretim kadrosu Osmanlı tarzındaki modernleşme arzusuna uygun durumdadır. Öğretim üyeleri, ilke olarak, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin idari, adli ve dışişleri teşkilatlarında görev yapan yüksek bürokratlardır. Keza, Hukuk Mektebi'nde Darülfünunu Sultani Hukuk Mektebi'ndeki gibi bir miktar -batıda eğitim görmüş olduğu tahmin edilebilecek olan- gayrimüslim öğretim üyesi vardır; bunlar genelde ceza, ticaret ve usul hukukları gibi batıdan alınmış hukuk müesseselerini öğretmektedirler¹¹⁰. Kuruluştaki görev verilen öğretim üyelerinden Cevdet Paşa Adliye Nazırı, Münif Paşa ise eski Maarif Nazırıdır ve daha sonra tekrar Maarif Nazırı olacaktır¹¹¹; keza, Abdüssetar Efendi Şeyhülislam-lık'da mümeyyiz, Ahmet Hamdi Efendi Maarif Meclisi Azası, Şahbaz Efendi Ticaret Mahkemesi Birinci Reisi, İs-

110) Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s.1005.

111) Sonradan "Paşa" rütbesi alan ve daha önceleri Tercüme Odası'nda mütercimlik ve başmütercimlik yapmış olan Münif Efendi 1877, 1878-1880 ve 1885-1892'de toplam 10 yıl süreyle Maarif Nazırlığı yapmıştır. Kendisi, Hukuk Mektebi'nin ilk öğretim üyelerinden olmasının yanında, Mülkiye Mektebi'ni geliştirmiş ve bu okulu 1891'de yüksekokul durumuna getirmiştir. Kendisi önceki görevlerinde Darülfünunu Sultani'nin örgütlenmesini yürütmüş, vakıf kitaplıklarının kataloglarını yapmış, Beyazıt Kütüphanesi'ni (Kütüphane-i Umumi) kurmuş, Çinili Köşk'de ilk müzeyi açmış, Askeri Tıbbiye'den Mülki Tıp Mektebi'ni ayırmış, rüşdiye ve idadilerin programlarına Fransızca derslerini koymuş, alfabenin tadili için çalışmış, ilk maarif istatistiklerini hazırlatmış ve okulların geliştirilmesi yönündeki her türden çabanın içinde olmuştur. Münif Paşa, yine Hukuk Mektebi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmış olan Ticaret Mahkemesi İkinci Başkanı Mehmet Tahir ile birlikte 1862 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Böylece, Sadrazam Fuat Paşa'nın desteğiyle başlayan bu girişimde, derneğin tüzüğünü hazırlayan Münif Efendi 1851'de Fransız Akademisi örneğine göre kurulan, ancak başarısız olan Encümen-i Daniş yerine, din ve gündelik politika konularının dışında kalan sosyal bilimlere geliştirmeyi hedefleyen derneğin kuruluşunu başlatmış oldu. Münif Efendi dernek tarafından yayınlanan Mecmua-i Fünun dergisine de büyük katkılar yapmıştır. İnan, *op. cit.*, s.226, 234-235; Hasan Refik Ertuğ, "Türkiye'de Akademi," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 18, No:207 (Mart 1982), s. 15-17.

mail Bey İkinci Ticaret Mahkemesi Reisi, Münir Bey Hariciye Kalemi halifelerinden, Said bey Hariciye Vekaleti eski katibi, Hasan Fehmi Efendi Nafia Nezareti'nden, Ömer Hilmi Efendi Evkaf Müsteşarı, Tahsin Bey Temyiz Mahkemesi üyesi, Kostaki Vayani Efendi Başsavcı, Yanko Vitonos Efendi Şurayı Devlet Başsavcısı olarak gözümüze çarpanlardır¹¹². Hukuk Mektebi'nin gayrimüslim öğretim üyeleri de Osmanlı Devleti adli ve idari bürokrasisindedir ve Darülfünunu Sultani girişiminden farklı olarak, bu kez eğitimin Osmanlı Devleti'nin idari ve adli sahalardaki yenileşme hedeflerine uygunluğu daha isabetle planlanmış ve yürütülüyor görünmektedir. İlk dönem öğretim üyeleri kadrosunda ayrıca şu isimler yer almaktadır: Mehmet Tahir Efendi, Hasan Fehmi Paşa, Ali Haydar Efendi, Abdüssettar Efendi, Tahsin Efendi, Manastırh İsmail Hakkı Efendi, Musa Kazım Efendi, Mahmut Esad Efendi, Şahbaz Efendi, Yorgaki Efendi, İstevan Efendi, Dikran Efendi, Pavlidis Efendi ve Haceryan Efendi.

"Muallimler Meclisi" kararlarında görüldüğü üzere¹¹³, Hukuk Mektebi kuruluşundan itibaren, hukuk eğitiminin dar anlamdaki hedeflerini aşacak şekilde Adliye Vekaleti ile bütünlüklü bir çalışma içindedir ve hukuk düzenine ilişkin her konuda görüş ve mütalaalarını bildirmektedir. Bu kararlarda, yurtdışında hukuk eğitimi alanların diplomalarının tanınması, dava vekilliği sınıflarının belirlenmesi, dava vekilliği sınavının yapılması ve bu sınavdan alınan hangi derecenin hangi sınıf dava vekilliğine olanak vereceğinin belirlenmesi konularının yer aldığını görüyoruz. Doğal olarak, Hukuk Mektebi'nin yönetilmesine ilişkin her türlü sorun bu kurulda görüşülmekte ve karara bağlanmaktadır.

Hukuk Mektebi üç yıllık olarak planlanmış şekilde açılmışken, Cemil Bilsel 1885 Salnamesi'nde öğrenim süresinin dört yıl olarak gösterildiğini, hatta bundan da bir çıkarsama yaparak, okulun baştan beri dört yıllık sayılması gerektiğini belirtiyor¹¹⁴. Kanımca bu görüş açısı

112) Mardinzade, "Hukuk...III," s.238.

113) Bkz., Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk... IV," s. 449-464.

114) Bilsel, "Öğrenirken..." s.86

mezuniyet sonrası bir yıllık mahkeme stajını da öğrenim süresine dahil eden bir yanılısamanın ürünüdür. Cemil Bilsel'in öğrenim gördüğü yıllara ait ders programı Ek. 4'de yer almaktadır¹¹⁵. Bu ders programı Osmanlı Devleti'nin nizamiye mahkemelerinin ve kendi algılaması içindeki modernleşen bürokrasinin bilimsel ve teknik bilgi sahibi personel ihtiyacındaki gelişmeyi yansıtmaktadır.

5.2. Hukuk Mektebi'nin Darülfünunu Şahane'nin Şubesi Olması

1878'de Darülfünunu Sultani'nin kapatılması sonrasında, içlerinde Hukuk Mektebi de bulunmak üzere, yüksek okullar mevcut olsa da, bunları çevreleyen bir üniversite mevcut değildir. Çeşitli aralıklarla sadrazam olan Sait Paşa Darülfünunu Sultani'nin kapatıldığı sene bir layiha hazırlayarak yeniden üniversite konusunu gündeme getirdi¹¹⁶. Sait Paşa bu ve daha sonra 1882 tarihinde hazırladığı layihalarda geçmişteki darülfünün kurma girişimlerinin ilk ve orta öğretim örgütlenmesinin yetersiz durumda olması nedeniyle başarısız olduğunu ifade etmiştir. Sait Paşa, layihalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününe kapsayan ölçekte bir yükseköğretim politikası önermiştir. Bu iki layihada ortaya konulan görüş ve öneriler mühendislik ve teknik eğitime alt derecede yer veren, böylece sanayi öncesi toplum imgesine uygunluk taşıyan ve "Osmanlı" özelliği belirgin önerilerdir. Bu önerilere göre, başkentte ve her merkezi eyalette birer "darüluhum" kurulacak, bunların her biri "ilmi hukuk", "ulumu tabiiye ve riyaziye", "ulumu tıbbiye", "ulumu hikemiye ve edebiyat" ve "ulumu ilahiye" darülicaze'lerinden (fakültelerinden) oluşacaktır. Önerilen darüluhum'lara sadece sultani mezunları öğrenci olarak alınacaktır. Bunlardan ayrı olarak, yine her merkezi eyalette birer "darülfünun" kurulacak, bu kurumlar da mühendis ve sair teknik eleman yetiştirecektir. Sait Paşa'nın önerisinin ilginç tarafı, darülfünuna rüşdiye mezunlarınının alı-

115) Bilsel, *İstanbul...*, s. 72, et seq. Bkz., *infra*, Ek.4.

116) Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s. 1210-1211; Yıldırım, *op. cit.*, s.155, et seq.

nabileceğinin belirtilmesidir. Böylece, öneride mühendislik dallarının ve teknik eğitimin öneminin henüz yeterince kavranamadığı, daha ileri giderek, önerinin gerisinde bilimlerini yüksek ve alçak olarak sınıflandırmak gibi modern öncesi topluma uygun düşen bir kavrayışın bulunduğu dikkati çekiyor.

II. Abdülhamit döneminin siyasal bakımdan eleştiriye açık bir çok yönü olsa da, bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek öğretim de dahil olmak üzere genel eğitimin yaygınlaştırılması oldukça hızlı ilerlemektedir. Bu dönemin okullaşmasında ve eğitim politikasında "Osmanlı" tutumu devam etmekle birlikte, Mehmet Alkan'ın da işaret ettiği üzere, kurulan eğitim kurumları batı kültüründen etkilenecek teşkilatlandırılmaktadır¹¹⁷. Bir taraftan, devletin yetişmiş insan gücü ihtiyacı nedeniyle, üniversite kurulması hissedilen bir gereksinimdir; diğer taraftan devlet desteğiyle yurtdışında yükseköğrenime gönderilenler veya öğrenim görme gerekçesiyle yurtdışına kaçanlar Mizancı Murat gibi muhalif Jön Türklerin fikirlerinin etkisi altına girmektedir ve bunları geri getirmenin koşullarının yaratılması gerekmektedir. Yetişmiş insan gücü ihtiyacının hukuk alanında yaptığı baskı hala görülmür durumdadır. Bunun sonucu olarak, İstanbul'daki Hukuk Mektebi'ni izleyen şekilde, 1890'lı yıllarda Selanik, Konya ve Bağdat'da yeni hukuk mektepleri açılmıştır¹¹⁸. Bu okulların kuruldukları kentlerin Osmanlı toprağı olmaktan çıkması sonucu veya diğer nedenlerle sonraki yıllarda kapatılması sonrasında birikimlerinin, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne aktarıldığı anlaşılıyor. Hocam Profesör Sulhi Dönmezer'in geçmişte işittiğim ifadesine göre, bu okulların kapanması sonrasında öğrencileri ve bir kısım öğretim üyeleri İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne nakledilmiştir. İstanbul Üniversitesi

117) Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s.8-11, *et passim*.; Ali Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul, Kitabevi, 1995, s.49.

118) Mete Tunçay ve Haldun Özen, "1933 Tasfiyesinden Önce Darülfünun," *Yapıt*, No:7 (Ekim-Kasım 1984), s.7.

Hukuk Fakültesi'nin bazı eski öğretim üyelerinin önceleri Selanik Hukuk Mektebi'nde görev yapmış olmaları bu ifadeyi desteklemektedir¹¹⁹. Dahası, bu koşullarda kendini devlete yakın hisseden veya ülkeden ayrılmayı tercih etmeyen kişiler de vardır ve bunlar öğrenim görmek amacıyla da olsa yurtdışına gitmeyi veya çocuklarını göndermeyi düşünmemektedirler¹²⁰. Bu düşüncelerle, yaşama geçirilmesi tartışılan yeni darülfünuna tahsis etmek için, eskiden Darülfünunu Osmanî'nin kullandığı bakanlık binası 1882-1885 arasında maarif nazırı olan Mansurizade Mustafa Nuri Paşa tarafından boşaltılmış, ancak 1900'e kadar eğitime başlanamamıştır¹²¹. 1895 (H. 1312) tarihli bir irade ile yeni kurulacak "Ulumu Aliye-i Diniyye", "Ulumu Riyaziye" ve "Edebiyat" şubeleri ile daha önce kurulmuş olan "Hukuk Mektebi" ve "Mektebi Tıbbiye"yi dördüncü ve beşinci şubeler haline getirerek, bunlardan oluşan bir darülfünununun açılması kararlaştırılmıştır¹²². Bu karara rağmen, iradenin yayınlanmasından sonra yaklaşık beş yıl geçmiş, planlanan darülfünun, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasının 25. yılına rastlayan 19 Ağustos 1316 (1900) tarihinde "Darülfünunu Şahane" adıyla açılmıştır¹²³.

Hukuk Mektebi, Darülfünunu Şahane'nin şubelerinden biri olmakla birlikte, 1908 devrimine kadar ayrı bir binada (eski Lisan Mektebi binası) ve kendi yönetim dü-

119) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin öğretim kadrosunda görev yapmış olan Manyasizade Refik Bey, Hacı Adil (Arda) Bey, Musliheddin Adil (Taylan) Bey, Ali Kemal (Elbir) Bey (Profesör Halid Kemal Elbir belirtti) ve Tekinalp'in daha önce Selanik Hukuk Mektebi'nin öğretim üyeleri olduklarını saptayabildim. Sayılanların ilk ikisi hem yasak olduğu dönemde, hem de İkinci Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin önemli üyeleridir. Ayrıca, Tekinalp İttihat ve Terakki Partisi mensubu ve "Milli İktisat" yaklaşımının önemli bir taraftarıdır. Cf., Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev., Nuran Yavuz, 4. b., İstanbul, Kaynak, 1995, s. 15-16, 201 *et seq.*; *infra*, d. n. 127.

120) Aynı, *op. cit.*, s.59; Ergin, *op. cit.*, s.1214.

121) Yıldırım, *op. cit.*, s.156.

122) Aynı, *op. cit.*, s.59; Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s.1214-1215.

123) Ergin, *loc. cit.* Darülfünun-u Şahane Nizamnamesi için bkz., Yıldırım, *op. cit.*, s.171-175.

zenine sahip konumdadır. Bu tarihte Zeynep Hanım konağına taşınarak Ulumu Aliye-i Diniyye, Ulumu Riyaziye ve Edebiyat şubeleri ile aynı binayı paylaşan Hukuk Mektebi "Hukuk Medresesi (Fakültesi)" adını alarak, - Darülfünunu Osmanî adını alan- Darülfünun'un diğer medreseleriyle aynı statüde bir birimi haline gelmiştir¹²⁴. Hukuk Medresesi'nin bu dönemdeki ders programına baktığımızda, 1890'larda düzenlenmiş olan programın temel esaslarının değişmediği görülmektedir. Bu dönemde Hukuk Mektebi, kuruluşunda belirtilenmiş hedefleri, asgari düzeyde de olsa, yakalamış görünmektedir. Bununla birlikte, Cemil Bilsel'in anılarında görüldüğü üzere¹²⁵, daha sonraları 1933 reformunun da temel gerekçelerinden birini oluşturacak olan, oturmuş bir kariyer sisteminin yokluğu¹²⁶ ve hocaların öğretim faaliyeti dışında

124) Ergin, *op. cit.*, C. III-IV, s.1228.

125) Bilsel, "Öğrenirken..." s. 97, *et seq.*

126) Hukuk Mektebi'nin ilk mezunlarından ve müderrislerinden Mahmut Esat Efendi'nin yaşam öyküsü bu alanda ilginç ipuçları veriyor. Mahmut Esat Efendi'nin ilk memuriyeti Gülhane Askeri Rüşdiyesi Osmanlıca öğretmenliği, ikinci memuriyeti 11 yıl süren İzmir Hukuk Mahkemesi reisliğidir; nihayet 1896'dan itibaren 12 yıl sürecek olan Maliye Nezareti hukuk müşavirliğidir. Bu memuriyet esnasında önce Kitab'ün Nikah muallimliği, Şahbaz Efendi'nin ölümüyle Mülkiye Mektebi'nde Devletler Hukuku muallimliği, Ohannes Efendi'nin çekilmesi üzerine İlmî Serveti Mîlîl muallimliği, bilahare Mukayese-i Kavanin ve Tarih-i İlm-i Hukuk muallimlikleri ve Darülfünun Ulumu Aliye-i Diniyye şubesinde Tarih-i Din-i İslam muallimliği görevlerini yürütmüştür. Bu arada 1918'de 64 yaşında ölümüne kadar, Mahmut Esat Efendi İkinci Meşrutiyet sonrasında Maliye Bakanlığı müsteşarlığı, Defter-i Hakani nazırlığı ve Isparta mebusluğu da yapmıştır. Böylesi bir kariyer Mahmut Esat Efendi'nin değerini göstermekle birlikte, üniversite kurumunun sadece şans eseri ortaya çıkacak üstün yetenek ve otodidakt kişilere bağlı bir öğretim üyesi politikasıyla yürütülemeyeceği bellidir. Bkz., "Devlet Şurası reisi B. İsmail Hakkı Görelî'nin Söylevi," *Büyük Türk Hukukçusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi*, (Ankara), Türk Hukuk Kurumu, t.y., s. 9-11. Hukuk Mektebi'nin kuruluşunu izleyen yıllarda öğretim üyeleri aynı zamanda bürokrat olduğu için, bürokrasideki tayinlerin de öğretimi etkilediği görülüyor. Örneğin 1309'da (M. 1893) Aydın Valisi olarak tayin edilen Hasan Fehmi Paşa'nın anlattığı Devletler Hukuku dersinin muallimliği münhal kalmıştır. Bkz.,

şahsi veya kamuya ait işleri yürütmeleri türünden sorunlar devam etmektedir; ayrıca, her türlü siyasal çevrenin okula yönelik ilgisi dikkat çekicidir. İstibdadın sona erdiği 1908 sonrasında, politikada "milli iktisat" akımının etkili olmasına paralel şekilde, fakültede iktisat ve maliye disiplinlerinin önemi artmaktadır. Örneğin, 1911'de Almanya'dan gelen ve daha sonra Mondoros Mütarekesi sonrasında görevden ayrılacak olan dört öğretim üyesinin ikisi iktisat ve maliye disiplinleriyle ilgilidir. 1911'de çalışmaya başlayan Alman öğretim üyeleri, hukuku amme profesörü Dr. Walter Schönborn, iktisadi içtimai ve zirai profesörü Dr. Friedrich Hofman, ilmi maliye ve zirai profesörü Dr. Anton Fleck ve Avrupa hukuku medeniye profesörü Dr. Erich Nord'dur¹²⁷. Belirtilen Alman öğretim üyeleri Darülfünun Hukuk Medresesi'ni modernleştirmek için göreve getirildikleri halde, kendilerinin Türkçe bilmemesi yararlı olmalarını önlemiştir. Doğal olarak, öğrencilerin Almanca bilmesi zorunluluğu da söz konusu olamayacağından, öğretim üyelerinin kendi dillerinde yazdıkları notların yardımcıları tarafından Türkçe'ye çevrilmesi yoluyla öğretimin sürdürülmesine çalışılmıştır¹²⁸.

Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk Müessesesi Tarihi V," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III (1340), s.655. Öğretim üyesi atamalarının nasıl yapıldığını anlayabilmek için, Profesör Cemil Bilsel'in ilki İkinci Meşrutiyet döneminde, ikincisi de Mütareke'de gerçekleşen atanma öyküsüne de bakılabilir. Bkz., Bilsel, "Öğrenirken..." s. 101, et seq.

- 127) Aynı, *op. cit.*, s. 73. Ali Rıza Başaran, *İstanbul Üniversitesi ve Hukuk Fakültesi ile İlgili Kanun, Tüzük ve Yönetmelikler*, 5. b., İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1979, s. 6. Cf. Yıldırım, *op. cit.*, s.245. İktisat derslerinin önemsenmesinin İttihat ve Terakki Partisi'nin milli iktisat siyasetiyle ilişkisi olmalıdır. Nitekim, İttihat ve Terakki'nin saygın mensuplarından Tekinalp (Moiz Kohen) 1916'dan, Ali Kemal'in görevine son verdiği 1922 tarihine kadar müderris muavini olarak iktisat ve maliye derslerini yürütmüştür. Tekinalp, bu esnada bazı Hukuk Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte başlattığı girişimle İktisat Derneği'ni kurmuştur. Nihayet *İktisat Mecmuası* da bu derneği yürüttüğü faaliyetlerin ürünüdür. Bkz., Jacob M. Landou, *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İstanbul, İletişim, 1996, s. 66-73, 374, et passim.
- 128) İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, Yay. Haz. Ali Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya, 1998, s. 225-226.

Emrullah Efendi'nin ve Ziya Gökalp'in fikirlerinin etkisi altında hazırlanan 1912 tarihli Darülfünü Osmanî Nizamnamesi'nin hem İttihat ve Terakki Partisi'nin görüş ve politikalarının nüfuzunu, hem de daha çağdaş bir Darülfünün arayışına eşlik eden bir yönetimi hedeflediği düşünülmelidir¹²⁹.

"Darülfünunu Şahane" adının "Darülfünunu Osmanî"ye dönüştürülmesi Abdülhamit döneminin izlerini silme amacına yöneliktir¹³⁰. İkinci Meşrutiyet'in hemen peşinden 1909'da genel olarak Darülfünün'a, özel olarak da Hukuk Mektebi'ne öğrenci akını olmuştur. Hukuk Mektebi'nin kontenjanı 25 öğrenciyle sınırlı olduğu halde, kayıt için 1800 öğrenci başvurmuştur¹³¹. Bu durum, ilk kez birinci sınıf için önce beş şube açılmasına yol açmış, sonra bu sayı dörde indirilmiştir¹³². Dört şubenin birinci ve ikincisine sultani ve idadi mezunları, diğer ikisine medrese veya özel öğretim görmüş olanlar kabul edilmiştir. Bu üçüncü ve dördüncü şube, "mahreç" veya "ihtiyat" olarak adlandırılmış ve başarılı olmaları durumunda asil öğrenci sayılacakları kararlaştırılmıştır. Bu öğrenci bolluğu, izleyen yıllarda kabul edilecek yeni öğrencilerin sadece sultani veya idadi mezunu olması koşulunun getirilmesine kaynaklık etmiştir. Kayıt için yapılan başvuruların çok olmasının, genel gerekçesi adayların istibdat döneminde eğitim alamadıkları iddiası olsa da, bu görüş Hukuk Mektebi'nin kazandığı cazibenin kaynağını yeterince açıklamamaktadır. Kanımca, İkinci Meşrutiyet ile birlikte, kamu bürokrasisine girmenin yeniden cazip hale gelmiş olması ve devletin eğitilmiş kişileri kamu personeli olarak tercih edeceği izlenimini uyandıran ortam öğrenci sayısının artmasında etkili olmuştur. Ayrıca, istibdatın sona ermesinin politikada yurttaşları etkili hale getirecek bir demokratikleşme umudu yaratması ve bu koşullarda kişilerin eğitilmiş olmasının siyasal plandaki şanslarını artıracak beklentileri de faktörler arasında düşünülebilir.

129) Tunçay ve Özen, *op. cit.*, s. 8-9.

130) Yıldırım, *op. cit.*, s. 196.

131) *Ibid.*, s.197.

132) Mehmet Cemil, *op. cit.*, s. 343.

6. 1933 Reformu Öncesi Gelişmeler ve Reform

6.1. Bir Osmanlı Kurumu Olarak Darülfünun Hukuk Medresesi

Hukuk Mektebi'nin kurulmasından itibaren, devletin bu kurumu vücuda getirmekteki hedefleri onun siyasal konularda sorun üretmeyen bir faaliyet içinde çalışmasını gerektiriyordu. Bu hedeflemeyi beğenelim veya beğenmeyelim, devletin bu bakış açısını olağan karşılamak durumundayız. İkinci Meşrutiyet öncesinde ülke içindeki siyasal koşulların "hürriyet" adıyla anılan sihirli bir sloganı öne çıkardığı, ancak 1908'deki Meşrutiyetin ilanından 1912'de İttihat ve Terakki Partisi diktatörlüğüne giden süreçte bu kavramın muhtevasının değişik kesimlerce son derece farklı anlaşıldığı görüldü. Hukuk Fakültesi bu dönemde yaşanan gelişmelerin uzağında değildir. 1889'da (H. 1305) "İttihad-ı Osmani" adlı gizli cemiyetle¹³³ başlayan siyasal muhalefet, bütün öğrencileri olduğu kadar hukuk öğrencilerini de etkisi altına almıştır. Keza, 1904'de kurulan Cemiyet-i İnkılabiye de hukuk öğrencilerini örgütlemeye girişir; yine hukuk öğrencileri "Selamet-i Umumiye Kulübü"nü kurarak istibdatla mücadele yürütmeye çalışırlar¹³⁴. Bu dönemde öğrencilerin siyasallaşmasında, bir bakıma, onları siyaset dışında tutmak isteyen Abdülhamit'in baskıcı tutumunun rol oynadığı söylenebilir.

İstibdat döneminde öğrenciler arasında cazibe kazanan hürriyet mücadelesinin ürünü olan siyasallaşmanın sonucu olarak, hukuk öğrencileri İkinci Meşrutiyet'de

133) Bu cemiyet daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alacaktır. Cemiyet, Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Ohrüli İbrahim Temo, Arapkırlı Abdullah Cevdet ve Kafkasyalı Mehmet Reşit isimli beş Tıbbiye öğrencisi tarafından kurulmuş. 1895'de Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile ilişkiye geçtikten sonra, onun telkiniyle "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. Cemiyet, Türkçe olarak Paris'te Meşveret, Cenevre'de Osmanlı ve Mısır'da Kanun-i Esasi gazetelelerini çıkarmıştır. 1908'den sonraki meşhur İttihat ve Terakki Fırkası bu cemiyetin devamıdır. Bkz., İrmak, *op. cit.*, s.81-82.

134) Yıldırım, *op. cit.*, s. 207.

kısmen İttihat ve Terakki, kısmen de Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası taraftarıdır¹³⁵. Yukarıda 1908'i izleyen dönemde başlayan Hukuk Mektebi'ne öğrenci akını esnasında idadi veya sultani mezunu olmayan çok sayıda öğrencinin kaydedildiğini belirtmiştim. Siyasal duyarlığa yatkın olan böylesi büyük bir kitlenin politikacılar tarafından önemseneceği bellidir. Örneğin, medrese kökenli hukuk öğrencilerinin çoğunun kuruluşunun hemen peşinden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın taraftarı oldukları görülüyor. 20 Aralık 1911'de *Tanin* gazetesinde yayınlanan E. S. müstear adlı yazarın makalesinde Darülfünun Hukuk Şubesi'nin birinci sınıfında okuyan 600 öğrencinin - tabii Hürriyet ve İtilaf Fırkası lehine- "mebus seçimi" ile uğraştıklarından şikayet edilmektedir¹³⁶. II Abdülhamit döneminde genellikle yurtdışında olan örgüt ve yayın organları hürriyetin ilanıyla Osmanlı ülkesine getirildiği gibi, yeni kurulanlarla birlikte sayıları da tam bir enflasyona dönüşmüştür¹³⁷. Yayın organlarının tamamı politikada rol oynamak iddiasındadır ve öğrenciler bu koşullarda hazır bir okur kitlesi, giderek de harekete geçirilmeye yatkın bir politik güçtür. Bu durum, öğrencileri, politikada atak yapmak için fırsat kollayan ve çoğu da gazetelerde yazarlık yapan yeni siyasal elitin yönlendirmesine, hatta kışkırtmasına açık hale getirmiştir. Bu kadar çok sayıda gazete, siyasal parti ve derneğin nasıl mali kaynak bularak faaliyet sürdürebildiği de sorulabilecek bir sorudur. Siyasal tartışma gündemini işgal eden aydınlar, sözgelimi daha özgürlükçü bir siyasal ortam için çaba gösterirler ve kendi lehlerine bir rüzgar yakalayacakları ümidiyle kamuoyunu sonuçlarını kestirmeksizin galeyana getirirlerken, beklenmedik bir anda 31 Mart

135) Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul, İletişim, 1990, s. 40.

136) Zikreden, Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu olarak Darülfünun (1908-1912)," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 1, No:2 (2002), s.200-201.

137) Bkz., Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, y.y., 1952, s. 157, et seq. Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s.13.

Olayı'na yol açtılar¹³⁸. Ortam insanların kafalarının çelişkilerle dolu olduğu bir ortamdır. Örneğin, bir kısım hukuk öğrencisi, hürriyet mücadelesinin sonucu olarak açıldığı halde, -verdikleri mücadeleyi unutarak- II. Abdülhamit'in Meclisi Mebusan'ı açan iradesini lütuf saymakta ve teşekkür etmektedir. Diğer taraftan, 31 Mart Olayı başladığında, Mecelle Muallimi Kalender Hasan Efendi, derste demokrasinin Osmanlı vatandaşlarına lüks olduğunu söylemektedir¹³⁹.

Öğrenciliği döneminde Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nde genel yazman olarak görev yapan ve Prens Sabahattin taraftarı olduğunu ifade eden gazeteci Burhan Feklek'e göre, öğrenciler 4 Nisan 1909'da (yani 31 Mart Vakası olarak adlandırdığımız 13 Nisan'daki olaylardan dokuz gün önce) İttihatçılar aleyhine *Tanin* gazetesi önünde gösteriye teşvik edilmiştir¹⁴⁰. Bu olayın İttihatçılara muhalif olan gazeteler tarafından yönlendirildiği bellidir. İzleyen şekilde, bu gazetelerden *Serbesti*'nin başyazarı Hasan Fehmi Bey 6-7 Nisan akşamında İttihatçıların yaptığı iddia edilen bir suikastle öldürülünce, Mülkiye Mektebi'nde Ali Kemal Bey ve Hukuk Medresesi'nde Celalettin Arif Bey öğrencileri yönlendirerek, Babıali'de gösteri yaptırmışlardır¹⁴¹. Bir taraftan, gösterilerin peşinden gelen

138) Akşin, *op. cit.*, *passim*. 31 Mart Olayı Osmanlı Devleti'nde kullanılan takvime göre 13 Nisan gününde başlamıştır. Ayaklanmayı çıkaran İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti çok kısa bir süre önce 5 Nisan 1909'da kurulmuştu. Sadece bu kısa zaman dilimi bile etrafın ne kadar toz duman içinde olduğunu gösteriyor. Bkz., Ahmad, *op. cit.*, s.61.

139) Bkz., Aktar, *op. cit.*, s. 40.

140) *Ibid.*; s. 73.

141) *Ibid.*, s. 75-76. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, Hukuk Mektebi'nde İttihat ve Terakki Partisi dahil olmak üzere, uçları Prens Sabahattin'in Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ne, kurucuları ve yöneticileri arasında Hukuk Medresesi'nde Müderris Celalettin Arif Bey'in bulunduğu Osmanlı Ahrar Fırkası'na ve hatta Hürriyet ve İtilaf Fırkasına uzanan bir siyasallaşmanın mevcudiyeti anlaşılıyor. Cf., Tunaya, *op. cit.*, s.149-150, 239-254, 315-344. 31 Mart Olayı'nı Nakşibendi tarikatından Derviş Vahdeti'nin başında olduğu İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti çıkardığı ve Abdülhamit'in tekrar istibdadı getirmesini amaçladığı halde, olaylar dizisini başlatan suikaste öldürülen

31 Mart Vakası'nın önemli bölümü medreseliler ve alaylı subaylardan oluşan katılımcıları, İttihatçılara olduğu kadar, mekteplilere de karşıdır ve olaylar öğrencilerin yarattığı bu ortam kullanılarak geliştirilmiştir; diğer taraftan olay öğrenciler tarafından doğru algılanmadığı için tepki de geliştirilememiştir.

31 Mart sonrası Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi ve izleyen gelişmelerle başlayan yeni dönemde, Hukuk Mektebi Darülfünun'un bir birimi olarak hükümetin politikası doğrultusunda yönlendirilmek durumundadır. Bu dönemde normal programı izleyecek bilgi düzeyine sahip olmayan öğrenciler için hazırlık sınıfı açılması ve büyük anfilerde ders görme Emrullah Efendi'nin planına uygundur¹⁴². Hukuk Mektebi'nde daha önce yaşanmayan anfide ders yapma önerisi, anlaşılın başta yadırganmış görünmektedir¹⁴³; ancak öğrenci bolluğu koşullarında başka bir çözüm yoktur. Bu dönemde bir ara bütün derslerden girilen mezuniyet sınavı da kaldırılmıştır. Yine Emrullah Efendi'nin planına göre, doktora sınavı yerine iki tür mezuniyet önerilmiştir: Bunlar, "mülazemet ruuslu çıkış" ve "müderreslik ruuslu çıkış"dır¹⁴⁴. Birincide sadece dört yılın derslerinden yapılan sınavda başarılı olmak koşuldur; ikincisi ise, ilave olarak bazı ek dersleri başarmayı ve doktora tezi hazırlamayı gerektirmekteydi. Bu koşullarda, Hukuk Fakültesi'nde eğitim ve öğretim yeterince sağlıklı yürütülemediği için, doktora derecesiyle mezun olma esası istenilen şekilde uygulanamamaktadır.

Hasan Fehmi Bey'in çalıştığı *Serbesti* gazetesi Ahrar Partisi'ne yakındır ve Abdülhamit'e muhaliftir. Siyasal bakımdan bir başka ilginçlik de, *Serbesti* gazetesinin Abdülhamit'den sonra tahta çıkarılacak olan kardeşi Reşat Efendi tarafından finanse edilmesidir. Cf., Ahmad, *op. cit.*, s. 59.

142) Bkz., Yıldırım, *op. cit.*, s.221.

143) Cf., Abdülhalik Mithat, "Darülfünun Şuabatı, Bir Dershanenin Tarihçesi", *İstisare*, C. I, (1324) s. 156-160, *passim*.

144) Yıldırım, *loc. cit.* Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi "Tuğba Ağacı Nazariyesi" dediği reform projesinde yükseköğretimin öncelikli olduğu, bu alanda verim alındıkça daha alt eğitim basamaklarını geliştirme olanağı bulunduğu kanaatindeydi. Bkz., Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, C. II, İstanbul, 1932, s.62, *et seq.*

Bunun sebepleri arasında, öğrencilerin kalabalık olması, binanın yetersizliği, derslere devamın denetlenemeyişi ve çok sayıda öğrencinin geçimini temin etmek için bir işte çalışmak zorunda kalması yer tutmaktadır. Usulünce doktora dereceli olarak mezun olamayan öğrencilerin tasdikname alarak, bununla bir memuriyete girme yolunu seçtikleri anlaşılıyor¹⁴⁵. Siyasal iktidarın müdahalelerine ve Darülfünun'da telaffuz edilmeye başlanan özerklik taleplerine dayanan tartışma ve gelişmeler bir yana, 1908-1912 arasında oturmuş bir öğretim programı ve akademik personel karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁶. 23 Ocak 1913 Babıali Baskını sonrasında, toplumun diğer kesimlerinin olduğu gibi, üniversitelerin politik tutumlarının da İttihat ve Terakki Partisi'nin denetimi altına sokulmaya çalışıldığını düşünmek eşyanın tabiatına uygundur. Ancak, ülkedeki öğretim üyesi olabilecek aydın sayısının azlığı nedeniyle, bu düşünce, Darülfünun'da "tensikat" yapma noktasına ulaşmamış, sadece birkaç yeni öğretim üyesinin kadroya ilave edilmesiyle yetinilmiştir¹⁴⁷. 31 Mart'ı izleyen şekilde Darülfünun Talebe Cemiyeti Tüzüğü öğrencilerden siyaset yapmayacağına dair söz almayı şart koşturmuştur; Darülfünun yönetimi de, müderris ve muallimlerden siyaset yapmayacakları ve öğrencileri kışkırtmayacakları yönünde senet alınması uygulamasına başlamıştır¹⁴⁸. Esasen, 31 Mart Olayı yaşandıktan sonra yürürlüğe konulan 21 Nisan 1912 tarihli Darülfünun Disiplin Yönetmeliği ile öğrenciler tam anlamıyla sıkı bir denetim altına sokulmuştur¹⁴⁹.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasal yaşama tamamen egemen olmasından sonra, Mütareke dönemine kadar öğrenciler arasında ciddi bir siyasallaşma eğilimi görülmecektir. Bu durumun ortaya çıkmasında Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve 30 Ekim 1918 Mondoros Ateşkesi'ne kadar sürecek uzun bir savaş döneminin yurtsever-

145) Mehmet Cemil, *op. cit.*, s. 340.

146) Yıldırım, *op. cit.*, s. 222. Bkz., Ek.5.

147) Mehmet Cemil, *op. cit.*, s. 340-341.

148) Aktar, *op.cit.*, s.27

149) Yıldırım, *op. cit.*, s. 209. et seq.

liği ön plana çıkarmasının¹⁵⁰ ve öğrencilerin yedek subay olarak silah altına alınmalarının rol oynadığı da dikkatten uzak tutulmamalıdır. Bu dönemde, farklı çevrelerden Darülfünun'da sistem değişikliği yapma yönünde istemler geldiği dikkati çekmektedir. 1914'de Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin çabasıyla Darülfünunu Osmanî'nin Ulum-u Şer'îye Şubesi kaldırılarak, bu alandaki eğitim Dar'ül Hilafet-i Aliyye Medresesi'ne bırakıldı¹⁵¹. Bu arada, Edebiyat Medresesi öğretim üyelerinin başlattığı üniversite özerkliği talebi yaygınlaşmaktadır¹⁵². Nitekim, 10 Mayıs 1916 tarihinde Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi Darülfünun'un özerk olması talebini ihtiva eden bir mazbatayı kabul etmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun belirttiğine göre, 1917'de bilimsel, ülke eğitimine ilişkin ve devlete yönelik (hukuksal) görevlerinin yeniden belirlenmesi istemleri Darülfünun tarafından hükümete ve kamuoyuna iletilmiştir¹⁵³. Bu talepler 1919'da, yani Mütareke dönemi koşullarında, Baltacıoğlu'nun da katıldığı Saltanat Şurası'nda görüşülmüştür. Belirtilen Saltanat Şurası'na katılanlar arasında Hukuk Fakültesi müderrisleri Ahmet Selahattin Bey ve Yusuf Ziya (Özer) Bey de bulunmaktadır. Burada, Yusuf Ziya Bey'in toplantıya başkanlık eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı -özerklikten daha önemli sorun olan- düşman işgaline son vermek için hiç bir girişimde bulunmadığından bahisle hakarete varan bir ifadeyle paylaşması dikkati çekmiştir¹⁵⁴. Ahmet Selahattin Bey'in bu tarihlerde yayınlanan mandacılık karşısında tam bağımsızlığı savunan kısa ancak

150) 1912 Balkan Savaşı esnasında Darülfünun taburları oluşturulmuş ve bu yüzden öğretime birkaç ay ara verilmiştir. Bkz., Arslan, *op. cit.*, s. 56. Ordinaryüs Profesör Dönmezer'in şahsi görüşmemizde verdiği bilgiye göre, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen ders yılında (1919'da), savaş esnasında çok sayıda lise mezunu, hatta lise öğrencisi genç yedek subay olarak silah altına alındığı ve şehit sayısı da çok olduğu için kayıt kontenjanının doldurulmasında zorluk çekilmiştir.

151) Yıldırım, *op. cit.*, s. 234.

152) Arslan, *op. cit.*, s. 65; Yıldırım, *op. cit.*, s.232.

153) Baltacıoğlu, *op. cit.*, s. 235, *et seq.*

154) *Ibid.*, s. 239.

anlamli makalesi de hatırlanmalıdır¹⁵⁵. Damat Ferit'in kabinesinde Maarif Nazırı olan Ali Kemal bir miktar öğretim üyesini tasfiye etmiş, 1919 (11 Teşrinevvel 1335) Darülfünun Nizamnamesi ancak Ali Rıza Paşa'nın Damat Ferit'den daha az tepki toplayan kabinesi tarafından çıkarılabilmıştır¹⁵⁶.

Mütareke dönemine denk düşen 1919 tarihli Darülfünun Osmanî Nizamnamesi İstanbul Üniversitesi'ne tüzelkişilik getirmekte ve özerkliği ihtiva etmektedir¹⁵⁷. Temel olarak beş medreseden oluşan Darülfünun'un reisi 19. maddeye göre her ne kadar kabinedeki maarif nazırı olsa da, pratikte Darülfünun Emîni'dir. Darülfünun Emîni ve onun başkanlığında toplanan Darülfünun Divanı asıl yönetim organlarıdır. Her medresenin de birer reisi ve müderrisler meclisi vardır. Nizamnameye göre, Darülfünun yönetimi seçim ve atamanın birlikte uygulandığı karma bir sistemle yürütülecektir; bilimsel konularda ise,

155) Bkz., Ahmet Selahattin Bey, "Mandat ve Yardım," *Lozan'ın 50. Yıl Armağanı*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1978, s.3-7, *passim*. Rıza Tefvik'in anılarında belirttiği üzere, Ahmet Selahattin Bey Sevr Antlaşmasının imzası öncesinde 17 Temmuz 1336 (M. 1920) tarihinde toplanan Saltanat Şurası'na çağrılanlar arasındadır. Burada da, hem teklif edilen Sevr anlaşması taslağına ve mandacılığa karşı çıkmış, hem de barış kararını bir Şurayı Milli'nin alabileceğini belirterek, dolayısıyla toplanan şuranın ilgili konuyu görüşme ehliyeti bulunmadığını belirtmiştir. Celalettin Arif Bey'in temsil ettiği Baro da aynı görüş açısına katıldığı gibi, Darülfünun'dan katılan diğer temsilciler Yusuf Ziya Bey ve Akil Muhtar Bey de aynı yönde görüş bildirmiştir. Bilindiği üzere, Saltanat Şurası'nın Sevr Antlaşması'nın imzalanması kararına sadece bir üye, ismen belirtirsek Topçu Feriki (Tümgeneral) Rıza Paşa çekimser kalmış, diğer üyeler olumlu oy vermiştir. Bu noktada, oy verenlerin listesinde Ahmet Selahattin Bey ve yukarıdaki diğer Darülfünun ve Baro temsilcilerinin yer almadığı dikkate alınarak, muhtemelen bu katılımcılara oy hakkı tanınmadığı sonucuna ulaşırız. Bkz., Rıza Tefvik, *Biraz Da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, İletişim, 1993, s.129-131. Söz konusu Saltanat Şurası'nda oy kullananların tam listesi için bkz., Seha L. Meray ve Osman Olcay, haz., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak., 1977, s.39-40.

156) Tunçay ve Özen, *op. cit.*, s. 15-16.

157) Nizamname için bkz., İrmak, *op. cit.*, s.102-110.

müderrisler meclisi ve kürsüler yetkilendirilmiştir. Müderrislik ve muallimlik belli nesnel koşullara bağlanmış surette atama yoluyla gelinen görevler olarak tanımlanmış ve bazı medreselerde "muavin" ve "muit" (asistan) bulunacağı belirtilmiştir; ancak, bu dönemde hala asistanlık kurumunun ve akademik kariyerin gelişmiş düzeyde olmadığı görülmektedir.

Mütareke döneminde İtilaf Devletleri Türkiye'nin işgali planlarını yürürlüğe koyduğunda, Darülfünun, yurtseverlik temelinde ve öğrencilerin ağırlıkta olduğu yeni bir siyasallaşmaya sürüklenmiştir. İzmir'in işgalinin protesto edilmesi veya Sultanahmet mitingi gibi, belirgin olarak ulusal bilinci yükseltmeyi hedefleyen eylemler düzenlenmiştir. Bu dönemde Darülfünun'un kurumsal yapısını temsil eden tutum yönünden, saltanat şuralarında Darülfünun temsilcilerinin açıklamaları, Hukuk Medresesi'nden Ağaoğlu Ahmet Bey veya Edebiyat Medresesi'nden Ziya Gökalp gibi Malta'ya sürgün edilen öğretim üyeleri ve Hukuk Medresesi'nden Celaleddin Arif Bey gibi az sayıda Anadolu'ya geçen öğretim üyesi dikkate alınmalıdır. Bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin kurumu olması sıfatıyla Darülfünun'dan, düşman egemenliğini koşulsuz kabul ettiği ve milli mücadeleyi engellemeye çalıştığı için vatana ihanet noktasına gelmiş olan Saray ve hükümetlerin politikalarına sessiz kalan, uyum gösteren ve hatta görev üstlenen öğretim üyelerinin çıkmasına da fazla şaşırılmamak gerekir. Bu noktada, Hukuk Fakültesi müderrisleri Ali Haydar Efendi, Mehmet Celal Bey, Kazım Efendi ve Memduh Bey'lerin mütareke dönemi hükümetlerinde bakanlık yaptıklarını zikrederim¹⁵⁸.

Kurtuluş Savaşı sırasında Darülfünun'da gelişen en önemli olay, İngiliz işgaline taraftar olan, Damat Ferit

158) Bilsel, *İstanbul...*, s. 73-74. Memduh Bey hatalı olarak Mütareke dönemi hükümetlerinde görev almış olanlar arasında sayılmış olabilir; zira İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu dönemde bakanlık yapmış hukukçu bir Memduh Bey mevcuttur. Soyadı kullanılmadığı ve şahsen bu dönemin biyografileri üzerine ayrıntılı bir araştırmam olmadığı için konuyu netleştiremiyorum.

Paşa hükümetlerinde bakanlık yapan ve aynı zamanda *Peyam-ı Sabah* ve *Alemdar* gazetelerindeki yazılarında bu yöndeki görüşlerini açtığına savunan Müderris Ali Kemal'i ve bazı öğretim üyelerini öğrencilerin istenmeyen adam ilan etmeleridir. Söz konusu öğretim üyelerinin Darülfünun'dan uzaklaştırılmaları için Nisan ve Ağustos 1922 tarihleri arasında yapılan boykot ve diğer eylemler "Darülfünun Grevi" olarak anılır. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla, Darülfünun'da da bu savaşı destekleyen hareket ve açıklamalar görülmektedir. Ancak bu destekleyen açıklamaların yanında, bazı öğretim üyeleri, gerek derslerindeki konuşmalarında, gerekse gazetelerdeki köşe yazılarında, Kurtuluş Savaşı aleyhinde ve ulusal direniş psikolojisini zayıflatmaya dönük görüşler ortaya koydular. Önce, Edebiyat Medresesi öğrencileri bu okulda öğretim üyesi olan İngiliz destekçileri aleyhinde bir protesto kampanyası başlattı. Haklarında kampanya başlatılan Edebiyat medresesi öğretim üyeleri, Avrupa ve Düvel-i Osmaniye Münasebatı Müderrisi Ali Kemal, Türk Edebiyat Tarihi Müderrisi Cenap Şahabettin, Mabattüttabia (Metafizik) ve Bediiyat Müderrisi Rıza Tevfik, İran Tarihi ve Edebiyatı Müderrisi Hüseyin Daniş ve son olarak İngiliz Edebiyatı Muallimi Barsamiyan Efendi'dir. Daha sonra İzmit'de halk tarafından linç edilerek öldürülecek olan Ali Kemal ve Sevr Antlaşmasının imzacılarından olduğu için 150'likler arasına giren Rıza Tevfik Mütareke döneminin bakanlarıdır; bu ikisi ve Cenap Şahabettin aynı zamanda gazetecidir ve İngiliz işgalinin en iyi çözüm olduğunu savunmakta veya işgali onaylamaktadırlar. Bir konferansında Rıza Tevfik şair Fuzuli'nin "Türk değil Acem" olduğunu ifade ederken, Acemleri Türklerden üstün sayan Hüseyin Daniş, ayrıca bir kitabında Ertuğrul Gazi'ye "Tatar Yavrusu" demiştir. İngiliz Edebiyatı Muallimi Barsamiyan ise, Behput Han Civanşir'in katili olan Torlakyan adlı Ermeni'yi (ki bu terör amaçlı bir cinayet olmalıdır) İngiliz Mahkemesi önünde savunmuştur¹⁵⁹.

159) Tunçay ve Özen, *op. cit.*, s. 17; Rasih Vardarlı, "İstanbul Üniversitesinde İlk Boykot Hareketi," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 15, No: 175 (Temmuz 1979), s. 32-36.

Edebiyat Medresesi öğrencileri 30 Mart 1922'de bu beş öğretim üyesinin Darülfünun'dan çıkarılmalarını, aksi halde derslere devam etmeyeceklerini bildiren bir dilekçeyi Medrese Reisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na sunmuşlardır. 12 Nisan 1922'de toplanan ve içlerinde Yahya Kemal, Mehmet Emin, Köprülüzade Fuat, Ahmet Refik, Şemsettin Günaltay gibi öğretim üyelerinin de bulunduğu Müderrisler Meclisi suçlananlar hakkında ithama değer her hangi bir kanıt bulunmadığını gerekçe göstererek öğrencilerin isteklerini oybirliğiyle reddetmiştir. Öğrenciler bu karar karşısında geri çekilmemiş aksine boykota başlamış ve kanıtları da içeren dilekçeleriyle itirazlarını Darülfünun Divanı'na sunmuşlardır. Bu arada boykot Darülfünun'un bütününe yayılmıştır. İtirazları görüşen Darülfünun Divanı, sorunun medrese müderrisler meclisinin yetkisinde olduğunu gerekçe göstererek karar vermekten kaçınmıştır. Yaptıkları tüm başvuruların sonuçsuz kalması üzerine öğrenciler derslere girmeyerek boykotu sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine, Maarif-i Umumiye Nezareti boykot nedeniyle fiilen ders yapılmayan Darülfünun'u 14 Nisan 1922 tarihinden itibaren geçici süreyle tatil etmiştir. Nihayet, Darülfünunu Osmanî Nizamnamesi'nin Padişah Vahdettin'in iradesi ile değiştirilmesiyle, Darülfünun Divanı konuyu tekrar ele almış ve varlıkları tartışılan öğretim üyelerini süresiz izne ayırmış ve yerlerine yenilerini tayin etmiştir¹⁶⁰. Bu olayda dikkati çeken nokta, Edebiyat Medresesi Reisi'nin İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi ulusal kurtuluş savaşına taraftar bir kişi olmasına ve Müderrisler Meclisi'nde daha sonraları milliyetçi olarak tanınacak kişilerin bulunmasına rağmen, Darülfünun organlarının teslimiyetçi tavrı, açıktan tutum alamayışı ve suçlananları izne ayırarak konunun yatışmasını beklemesidir¹⁶¹.

6.2. 1933 Reformu Öncesi Çabalar

İstanbul Üniversitesi'nin evrensel düzeydeki üniversite

160) Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kazım İsmail Gürkan, *Darülfünun Grevi*, İstanbul, Harman, 1971, *passim*; Yıldırım, *op. cit.*, s.291, *et seq.*

161) Baltacıoğlu, *op. cit.*, 241-243.

modeline uygun bir üniversiteye dönüşmesine yön veren en büyük adımın 1933'de yapılan reform olduğu yaygın şekilde bilinmektedir. Reformun yapılması eski dönemden çok sayıda öğretim üyesinin işsiz kalmasına ve genel olarak üniversite içinde tedirginliğe yol açmış olsa da, İstanbul Üniversitesi'nin modernleşmesi için 1933'de yaşanan kökten değişiminin yaşama geçirilmesi zorunluydu. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarda olduğu yıllarda yaşandığı gibi, Türkiye'de modernleşme projesi devam ettirildiği ölçüde (ki, Türkiye koşullarında bu projenin hazır sınırları yoktur ve bu yoldaki istemler ve karşı çıkışlar mevcut siyasal iktidarın ideolojisine ve politik gündemine göre değişiklik göstermiştir), üniversitenin hep daha ileri işlevler üstlenmesi yönünde bir tartışma mevcuttur. Doğal olarak, her dönemde eleştirel görüş açılarının karşısında halihazır durumu savunanlar da mevcuttur. Görüldüğü kadarıyla, 1919 Nizamnamesi ile sonuçlanan reform tartışmaları üniversite içi kadro ve iktidar yapısı korunarak yürütüldüğü için, somut sonuçları Darülfünun'un tüzel kişilik kazanması ve özerkliği konuları üzerinde toplandı. 1919 Nizamnamesi'ni yürürlüğe koyan hükümetin eylemindeki ve işgal kuvvetlerinin buna izin vermeleri veya desteklemelerindeki saikleri tartışmayı bir tarafa bırakarak, yine de bu nizamnamenin İstanbul Üniversitesi için bir kazanım olduğunu düşünebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti tarafından yürürlüğe konulan 1924 tarih ve 493 Sayılı Kanun ile "İstanbul Darülfünunu" adını alan üniversitenin özerkliği devam ettirildi. Bu arada, Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir değişiklik olarak, eğitimdeki laikleşme yönündeki Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca medreselerin lağvedilmesiyle, Darülfünunun İlahiyat Fakültesi'nin tekrar açıldığını not etmeliyiz¹⁶². 1924'den 1933 Reformu'na kadar geçen sürede Türkiye Cumhuriyeti, öncelikle İstanbul Darülfünunu'nun kendisini yeni toplumsal ihtiyaçlara, cumhuriyet devrimlerine ve devletin yürüttüğü modernleşme projesine uyarlaması beklentisi içindedir.

162) Bkz., İrmak, *op. cit.*, s.110-111; Yıldırım, *op. cit.*, s.274-283, 315, et seq. 1924 tarihli kanun sonrasında Hukuk Fakültesi dersleri ve öğretim üyeleri için bkz., Ayni, *op. cit.*, s.92-93; Yıldırım, *op. cit.*, s. 349-350. Ayrıca bkz., Ek.6.

Üniversite özerkliğinin işlediği bu dönemde, İstanbul Darülfünunu bilimsel işlevi yönünden yetersiz ve siyasal açıdan da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin modernleşme amaçlarına uyarlanamaz durumdaydı. Hukuk eğitimi söz konusu olduğunda, cumhuriyetin beklentilerinin çitası daha yüksektir ve bu alandaki uyarlanamama durumu daha vahim sonuçlar üretmeye adaydır. Cumhuriyet değerlerine ve politikasına uyumlu bir hukuk öğretimi arayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı öncesinde, daha Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği koşullarda Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci dönem üçüncü yasama yılı açılışında yaptığı konuşmasında telaffuz edilmişti¹⁶³. 1924 tarihli kanunu izleyen dönemde İstanbul Darülfünunu Emimi olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, anılarında belirttiği üzere, mevcut durumdaki eksiklikleri ve reform yapılması gereken hususları kendisi de saptamış, bunları hem üniversite içinde, hem de hükümet düzeyinde dile getirmiştir¹⁶⁴. Bu fikirler özetlenirse, içinde, üniversitede bilim üretiminin öncelikli faaliyet olması, bu faaliyetin özgürlük içinde icra edilmesi, aynı hedefe yönelik uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'de yetişmiş uzmanı bulunmayan alanlar (örneğin Hukuk Medresesi'nde Kamu Hukuku ve Avrupa Medeni Hukuku disiplinleri) için yabancı öğretim üyesi getirilmesi veya bu alanlarda yurtdışına öğrenci gönderilmesi hususları bulunmaktadır. Baltacıoğlu'nun fikirlerinin en önemli unsuru, düşünülen reformların, dışarıdan bir zorlama olmaksızın İstanbul Darülfünunu'nun kendi dinamiğiyle yapılmasının gerekli olduğudur. 1924 Şubat'ında Baltacıoğlu kendisinin başkanlığında İstanbul Darülfünunu'nu temsil eden bir öğretim üyesi heyetiyle Başvekil İsmet Paşa ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerde, bizzat görüşlerini ortaya koymuş ve olumlu karşılanmıştır¹⁶⁵.

163) Bkz., Ender Tiftikçi ve Mehmet Tiftikçi, der., *Atatürk ve Hukuk*, Ankara, Yargıtay, 1989, s.81-87.

164) Baltacıoğlu, *op. cit.*, s.273, *et seq.*

165) Baltacıoğlu, *op. cit.*, s. 293. Gazi Mustafa Kemal Paşa Ekim 1927'de, 1919'da ayrılmasından sekiz yıl ve bir buçuk ay sonra

Baltacıoğlu'nun iyimser ve üniversiteye dışarıdan müdahaleye karşı çıkan görüş açısına uygun olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de Darülfünun'a kendini yeniden düzenlemek üzere harekete geçmesi için zaman tanımıştır. Ancak, Baltacıoğlu'nun düşündüğü reformları Darülfünun içinden yürütebilmek için uygun koşulları bulamadığı anlaşılıyor; zira, kendisinin bu dönemde olumlu gelişmeler elde etmek bir yana, durumlarında değişiklik istemeyenlerin çıkardıkları dedikoduların dahi üstesinden gelemeyeceği itirafı dikkate alınır, Darülfünun içinde olumlu girişimleri sonuçsuz bırakacak bir ortamın bulunduğu düşünülmelidir¹⁶⁶. Sadi İrmak'ın belirttiğine göre, bu dönemde, bütün olumlu beklentilere rağmen, öğretim üyeleri klikleşmiştir ve fakülte meclisleri yenilik yapmayı düşünmek yerine, mevcut konumları veya dengeleri korumayı tercih eden, üstelik sayıca yetersiz öğretim üyesinden oluşan şüpheli topluluklar durumundadır. Bu koşullarda yeni bir kürsü ihdası neredeyse olanaksızdır ve eğitim-öğretimde ölçme subjektiftir, hatta bazı öğretim üyeleri öğrencilere bol keseden not dağıtarak kendilerini yoracak sorunları azaltmayı tercih etmektedirler¹⁶⁷. Yine, İrmak'ın ifadesine göre, İstanbul Darülfünununda öğretim yürütülüyor olsa da, bilim üretimi tümüyle yetersiz ve başarısızdır. Bütün bunların yanında, daha sonra Profesör Malche'in raporunda da belirtileceği üzere, öğretim üyelerinin sadece üniversitede çalışması, yani öğretim üyeliğinin asli meslek olması hocaların pek azı yönünden söz konusudur. Soruna Hukuk Fakültesi açısından bakılacak olursa, 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe konulması ile başlayan, Türkiye'nin

İstanbul'a ilk kez geldiğinde Darülfünun'u ziyaret etmiş ve kendisine Edebiyat Fakültesi'nin fahri müderrisliği tevcih edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra, 15 Aralık 1930'da Hukuk Fakültesi'ni ziyaret etmiş ve bazı dersleri izlemiştir. Bkz., Tunçay ve Özen, *op. cit.*, s.25-27; Yıldırım, *op. cit.*, s.252-253. Profesör Halid Kemal Elbir'in belirttiğine göre, Mustafa Kemal Paşa bu gelişimde ilk olarak Müderris Ali Kemal (Elbir) Bey'in verdiği Deniz Ticareti dersini izlemiştir; derste anlatılan bahis de, gemi adamları bahsidir.

166) Cf., Baltacıoğlu, *op. cit.*, s. 304-305.

167) İrmak, *op. cit.*, s.111-115.

önemli hukuk kodlarının modernleştirildiği ve adliyenin yeniden örgütlendiği dönemde, yeni koşullara uygun ve yeterli sayıda hukukçu yetiştirmek, ayrıca da, hukuk zihniyetini değiştirmek konularında bir ilerleme sağlanamamaktadır. İstanbul Darülfünunu'nun içinden yapılamayan reform, sonuçta kaçınılmaz olarak hükümet kaynaklı müdahalelerin kapısını aralamıştır. İlk adım, Maarif Vekaleti'nden gelen "tensikat" istemidir; kadroları yeniden düzenlemeyi ihtiva eden bu istemin, gelişmelere ayak uyduramayan bazı öğretim üyelerinin işlerine son verilmesini gerektireceği tabiidir. Bu isteme karşı çıkan Darülfünun Emini Baltacıoğlu'nun 26 Nisan 1927 tarihli istifa dilekçesiyle¹⁶⁸ içeriden yapılacak reform girişimleri sona ermiştir.

6.3. 1933 Reformu

1933 Reformu Darülfünun'un kendi içinden bir ıslahat yapılamamasının sonucu olarak hükümetin bizzat devreye girmesi suretiyle başarılabilmiştir. Hükümet, öncelikle İsviçreli pedagog Profesör Albert Malche'i davet etmiş, kendisine İstanbul Darülfünunu'nda etraflı bir inceleme yaptırarak, rapor hazırlatmış ve reformda bu raporu esas almıştır¹⁶⁹. Malche'in raporunda, mevcut koşullardaki, özerkliğin hükümetin müdahalesini tamamıyla bertaraf edecek bir şekilde anlaşılması yaklaşımına karşı çıkılmıştır. Esasen, reformun hükümetçe yapılması söz konusu olduğuna göre, bu görüş açısının makul karşılanması gerekir. Malche, raporunda, öğretim üyesi sayısının, yürüttükleri görevler ve öğrenci sayılarıyla karşılaştırıldığında fazla olduğunu, akademik kurulların işlemediğini, tayin ve terfilerde kayırma ilişkilerinin görüldüğü ifade edilmiştir. Rapora göre, akademik disiplinlere ve araştırma konularına uygun enstitüler kurulmalı, sınavlar daha ciddi yapılmalı, sadece takriri dayanan ders usulü terk edilmeli, Türkçe ders kitabı yazılmalı, dahası yeni geçilen Latin alfabesinde bilimsel bilgi kaynakları artırılmalı, öğ-

168) Baltacıoğlu, *op. cit.*, s. 304-307.

169) Rapor için bkz., E. Hırş, der., *Türkiye'de...*, C. I, s.229-295; İrmak, *op. cit.*, s.116-132.

renciler sadece derste tuttıkları notlarla sınava hazırlanma usulünden kurtarılmalıdır. Yine Malche'in saptamasına göre, bilim insanlarının yetiştirilmesinde çok önemsenmesi gereken seminer çalışmaları Darülfünun'da yetersiz düzeydedir veya göstermelik şekilde yürütülmektedir.

Malche'in raporu yüksek öğretimin hedeflerini, örgütlenmesini ve işlevlerini bütünlüklü bir eğitim sisteminin parçası olarak ele almaktadır. Nitekim, rapordaki Hukuk Fakültesi'ni ilgilendiren hususlar arasında, liselerde batı dillerinin öğretilmesi, Darülfünun'a Fransızca ve Almanca okutmanları alınması, birinci sınıfın sonunda öğrencilerin yabancı dil sınavından geçirilmesi, Türkçe yayın yapılması, kütüphanenin merkezileştirilmesi ve verimli kılması, öğretim üyesi tayininin yeniden kurala bağlanması, 12 adet sabit kürsü ihdas edilmesi ve fakülte başına öğretim üyesi kadroları belirlenmesi önerileri bulunmaktadır. Profesör Malche'in raporu hükümet düzleminde tam bir kabul görmüştür. Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip 1 Ağustos 1933 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan demecinde¹⁷⁰ üniversite reformu konusunda yapılması gerekenleri maddeler halinde sıralarken, Malche'in raporunun içeriğine uygun bir mantık içindedir. Dr. Reşit Galip, devrimleri kurumlaştırmada Darülfünun'un yetersiz kaldığını ifade ederken, Profesör Malche'in özellikle insan bilimleri ve hukuk alanında eğitim veren fakültelere ilişkin görüşlerinden destek bulmuştur:

"Milli maarif işlerini faaliyet programının en başına koymuş olan Cumhuriyet bir taraftan tevhidi tedrisat kanunu ile medreseleri kapatırken öbür taraftan da Darülfünun'a elini uzattı. Bu müessesenin kendi kendine inkişafı, terakkisi ve tekamülü için başta hükmi şahsiyet ve ilmi muhtariyet imtiyazları olmak üzere, maddi, manevi her türlü imkanlar temin etti. 1923'den 1932'ye kadar geçen 9 yıl zarfında Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünun'a diktiler. Her sahada inkılaplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünun'un memleket hayatının umumi gidişine uygun bir tekamül göstermesini beklediler. Memleketin hiçbir meselesi Darülfünun işi kadar

170) Aktaran, İrmak, *op. cit.*, s.138, *et seq.*

umumi alaka uyandırmadı. Hiçbir müessese onun kadar tenkide uğramadı. Lakin bütün bu alakalara, bütün bu tenkitlere rağmen İstanbul Darülfünunu Türkiye münevverliğinin beklediği salaha, inkişafa ve terakkiye erişemedi."

Dr. Reşit Galip'in *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanan demecinin öncesinde çıkarılan 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı kanunla İstanbul Darülfünunu ve bütün teşkilatı ilga edilerek, yerine "İstanbul Üniversitesi" kurulmuştur¹⁷¹. Kanuna göre önce herkes görevden alınmış, izleyen şekilde atanması düşünülenler yeniden göreve getirilmiştir. Bu dönemde görevden çıkarılan toplam 157 öğretim üyesinden 14'ü Hukuk Fakültesi mensubudur¹⁷². Hukuk Fakültesi'nden Müderris Musliheddin Adil (Taylan), Müderris Ahmet Reşit (Turnagil), Müderris Ahmet (Ağaoğlu), Müderris Hacı Adil (Arda), Müderris Dr. Ethem Akif (Battalgazi), Müderris Ahmet Mithat, Müderris Cevdet Ferit (Basman), Müderris Abdurrahman Münib (Berkman), Müderris Kenan (Öner), Müderris Aynizade Hasan Tahsin, Müderris Mustafa Zühtü, Müderris Münir (Serim), Muallim Cevat Abdurrahim, Muallim Memduh ve Muallim Vehbi (Yekebaş) görevden çıkarılanlardır. Ord. Prof. Mişon Ventura, Ord. Prof. Ebül'ula Mardin, Ord. Prof. Ahmet Samim (Gönensay), Ord. Prof. Mustafa Reşit (Belgesay), Ord. Prof. Tahir (Taner), Ord. Prof. Ali Kemal (Elbir), Ord. Prof. Muammer Raşit (Seviğ), Ord. Prof. İbrahim Fazıl (Pelin), Prof. Muavini Kemalettin (Birsen), Prof. Muavini Muhlis Ethem (Ete) ve Baş Asistan Burhanettin göreve devam edecek olanlardır¹⁷³. Bu arada Darülfünun emini ve medrese reisleri görevden alınarak yerlerine yeni rektör ve dekanların atanması suretiyle idari teşkilat da yenilenmiştir. Bu atama işlemiyle rektörlüğe Ord. Profesör Cemil Bilsel değişiklikte Hukuk Fakültesi dekanlığına Ord. Profesör Tahir (Taner) getirilmiştir. Görevlerine son verilenlere tebliğ edilen yazıda, tekrar görevlerine iade edilmeyen öğretim üyelerinin bir yıl müddetle eski maaş-

171) Kanun metni için bkz., Bilsel. *İstanbul...*; s.31, et seq.

172) *Ibid.*, s.37.

173) Arslan, *op. cit.*, s 338, 346-347.

larını alacakları ve Maarif Vekaleti'nin yeni bir iş bulmalarında yardımcı olacağı belirtilmiştir¹⁷⁴. Ordinaryüs Profesör Sulhi Dönmezer kendileriyle yapuğım kişisel görüşmemde, o dönemde Muammer Raşit Seviğ ve Fuat Köprülü'nün Mustafa Kemal Atatürk'e yakın olduklarını belirtmiştir. Atatürk'e yakınlığı olan öğretim üyelerinin görüşlerinin İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kurumlaştırılmasında dikkate alınmış olabileceği tahmininde bulunmak mümkündür.

1933 Reformu'nun uygulamaya konulması sonrasında, hem bütün olarak Türkiye'deki yükseköğretim sisteminin, hem de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin imdadına Alman öğretim üyeleri yetişmiştir. 30 Ocak 1933'de Hitler'in iktidara gelmesini takiben, Musevi ve anti-faşist Alman öğretim üyeleri işlerini kaybettikçe başka ülkelere iltica etme arayışına girmişlerdir. Zürih'de toplanan bir grup mülteci öğretim üyesi aralarında başkanlığını tıp doktoru Philip Schwartz'ın yaptığı "Akademik Yardım Cemiyeti" adlı bir topluluk kurmuşlar ve dayanışma içinde iş ve yerleşecek ülke aramaya başla-

174) Görevden alma yazısı için bkz., Baltacıoğlu, *op. cit.*, s. 317. İlginç bir nokta, üniversite reformu üzerine en çok çaba göstermiş olanlardan biri olan Baltacıoğlu'nun göreve iade edilmesidir, ancak kendisine yıllar sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev tevcih edilmiştir. Baltacıoğlu'nun (*op. cit.*, s.362 d. n. 296) kısa yaşam öyküsünü verdiği Musliheddin Adil (Taylan) Bey Eski Selanik ve İstanbul Hukuk Mekteplerinde müdürlük ve müderrislik görevlerinde bulunmuş ve Mütareke döneminde Damat Ferit'le yayınladığı *Tarık* gazetesıyla mücadele etmiş kişidir. Ordinaryüs Profesör Sulhi Dönmezer'in şahsi görüşmemizde belirttiği üzere, Musliheddin Adil Bey 1933 öncesinde her vesileyle üniversitede ıslahat yapılmasının gerekliliğini savunan kişidir. Profesör Halid Kemal Elbir, kendileriyle yapuğım görüşmede de, kendilerinin babası olan deniz ticareti müderrisi Ali Kemal (Elbir) Bey'in önce ordinaryüs profesör olarak göreve iade edildiğini, sonra anlaşıl-mayan şekilde görevden alındığını belirtmiştir. Ernst Hirsch de Ali Kemal Elbir'in görevden alınmasına karşı çıktığını belirterek bu hususu anılarında teyit ediyor. Hatta Profesör Halit Kemal Elbir'e göre, Hirsch ilk başta Ali Kemal (Elbir) Bey'in kürsüsüne doçent olarak atanmıştır.

muşlardır¹⁷⁵. Philip Schwartz 1933 Haziranında İstanbul'a gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiyi başlatmıştır. Cemiyet, Philip Schwartz'ı izleyerek dört kişilik bir jüri kurmuş ve bu kişiler de İstanbul'a hareket etmiştir. Nitekim, Maarif Vekili Dr Reşit Galip ile yapılan ön görüşmede Alman öğretim üyelerine koruma güvencesi verildi ve iş teklif edildi. Nihayet komitedeki öğretim üyelerinin Zürih'e dönmesini izleyen şekilde resmi davet yazısı gönderildi ve Profesör Malche'nin arabuluculuğunda Cenevre Büyükelçisi Hüseyin Cemal Bey kendileriyle sözleşme imzaladı¹⁷⁶. Profesör Malche, üniversite reformunun mimarı olduğu kadar, Alman öğretim üyeleriyle kurulan ilişkinin de mimarı olarak Türkiye'ye büyük bir hizmette bulunmuştur.

1933'de henüz İktisat Fakültesi Hukuk Fakültesi'nden ayrılmış değildir. Bu itibarla, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi kadrosunda çalıştırılmak üzere hem hukukçu, hem de iktisatçı öğretim üyeleri ile sözleşme yapılmıştır. Bunlardan hukukçu öğretim üyeleri, görevlendirildikleri alanlara göre şunlardır: Andreas B. Schwartz (Roma Hukuku ve Medeni Hukuk), Ernst Hirsch (Ticaret Hukuku ve Fikri Hukuk, bu iki alana Ankara Üniversitesi'ne geçmesi sonrasında Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi eklendi), Richard Honig (asıl alanı Ceza Hukuku olmakla birlikte, Hukuk Felsefesi ve Tarihi alanlarında görevlendirildi) ve Karl Strupp'dur (Devletler Hukuku); iktisatçı öğretim üyeleri ise şunlardır: Fritz Neumark (İktisat ve Maliye), Gerhard Kessler (İktisat), Alexander Rüstow (İktisat, Sosyoloji, İktisadi Coğrafya ve Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe Tarihi), Wilhelm Röpke (İktisat), Josef Debretberger (İktisat Politikası) ve Alfred Isaacs'dır (İşletme)¹⁷⁷. Sözleşmeye göre, Alman öğretim üyeleri bütün mesailerini

175) Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, Kabalcı, 2000, s.87-88; Nilüfer Kuruyazıcı, "İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluş Öyküsü İçinde Alman Bilim Adamlarının Yeri," *İstanbul*, No: 33 (Nisan 2000), s. 94-102.

176) Widmann, *op. cit.*, s.95-96.

177) *Ibid.*, s. 187, *et seq.*

üniversiteye adayacaklar, başlangıçta bir çevirmen yardımıyla ders anlatacaklar, ancak üç ila beş yıl içinde Türkçe öğrenerek derslerini bu dilde vereceklerdir. Yine sözleşme hükümlerine göre, bu öğretim üyeleri ayrıca bir ödeme talep etmeksizin hükümetin istediği raporları hazırlayacaklardır. Bunların karşılığında, Alman öğretim üyelerine yüksek bir ücret ve diğer yolluk vb. ödemeler ve hastalık sigortası taahhüt edilmiş, ayrıca isterlerse yurtdışından yardımcıları getirerek görevlendirme hakkı tanınmıştır¹⁷⁸. Öğretim üyelerinden Andreas B. Scvhartz 1953'deki ölümüne kadar Türkiye'de kalmıştır. Ernst Hirsch ise 1952'de Almanya'ya Berlin Üniversitesi'ne dönmüştür. Ernst Hirsch, 1948'lerde başta Ankara Üniversitesi olmak üzere, Türkiye üniversitelerinde kaynatılan "cadı kazanı"¹⁷⁹ esnasındaki istifası hariç, son dokuz yılında Ankara

178) *Ibid.*, s. 114-115.

179) E. Hirş, der., *Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. II. İstanbul, Ankara Üniversitesi, 1950, s. 1134, et seq.; Mete Çetik, haz., *Üniversitede Cadı Kazanı :1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, *passim*; Ali Arslan, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. I, No:2 (2002), s.41-83. Günümüze kadar devam eden bu "cadı kazanı"nın temel sebebi olarak gösterilen bahane üniversitelerin (özellikle Ankara Üniversitesi'nin) bazı öğretim üyelerinin komünist olduğu suçlamasıdır. Anlaşılan, McCarty'nin A. B. D.'de yaptığı gerisinde kalmak istemeyen politik çevreler ve onlarla ilişkili öğretim üyeleri ellerini çabuk tutmuştur. Oysa, politika gerekçesiyle üniversitelere müdahale eden veya bu yolda kampanya yürüten politikacılar, kendi politik çizgilerinin üniversitelerde etkili olduğu dönemlerde durumdan hiç şikayetçi olmamışlar, hatta siyasallaşmayı daha ileri noktaya götürecek teşviklerde bulunmuşlardır. 1948 ve sonrasında bu türden gelişmelerde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri *kural olarak* özerklik ve hukuk devleti ilkesine uygun davranış sergilemişlerdir. Yine üniversite ve politika ilişkileri yönünden, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinin 27 Mayıs 1960 öncesi ve sonrası oynadıkları rollerin ve 147'ler Olayı'nın Türkiye tarihine mal olmuş siyasal tarih sorunsalları olduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca, Mehmet Ali Aybar gibi siyasal nedenlerle öğretim üyeliğinden uzaklaştırılan veya istifaya mecbur edilen ve suikast yapılarak öldürülen Ümit Doğanay veya ağır yaralanan Server Tanilli gibi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin değerli öğretim üyelerinin bulunduğu da hatırlanmalıdır.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde çalışmıştır. Neumark 1952'de, Kessler 1951'de, Rüstow 1950'de Almanya'ya dönmüştür. Diğer öğretim üyeleri daha kısa sürelerle Türkiye'de faaliyet yürütmüşlerdir. Alman öğretim üyelerinden Hirsch, Neumark ve Isaacs çalışmaya başladıktan bir süre sonra Türkçe'yi derslerini Türkçe olarak anlatacak düzeyde öğrenmişlerdir¹⁸⁰. Bu arada, Edebiyat Fakültesi'nde felsefe profesörü olan Ernest Von Aster'in Hukuk Fakültesi'nde Hukuk felsefesi derslerini yürüttüğünü ve bu derslerde doktorasını Almanya'da yeni tamamlamış olan Hocam Profesör Orhan Münir Çağıl'ın çevirmenlik yaptığını eklemeliyim.

Profesör Malche'in raporunda ve keza Dr. Reşit Galip'in açıklamasında bir sosyoloji enstitüsü (Dr. Reşit Galip'in ifadesiyle Milli İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü) kurulması gerekliliği vurgulanmaktadır¹⁸¹. Bu öneri, iktisat ve sosyal bilimler öğretimi geleneğinde baştan beri önemli bir yer tutan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne oldukça uygun düşmektedir. 1929-1930 ders yılının Hukuk Fakültesi programına baktığımızda, lisans dersleri arasında İktisat ve Maliye Dersleri olduğu kadar, dört adet doktora kuru arasında "Ulumu İktisadiye Tasdiknamesi" programı vardır¹⁸². Diğer programlar "Hukuku Hususiye Tasdiknamesi", "Hukuku Ceza ve Hukuku Ticaret Tasdiknamesi" ve "Hukuku Amme Tasdiknamesi"dir. 1933'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak "İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü" kuruldu¹⁸³. 1936-1937 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin kurulması ve İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü'nün Hukuk Fakültesi'nden bağımsız bir kuruluş haline getirilmesine kadar iktisat eğitimi Hukuk Fakültesi içinde yürütülmüştür¹⁸⁴. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ol-

180) Widmann, *op. cit.*, s. 203.

181) Bkz., İrmak, *op. cit.*, s.145.

182) *İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi (1930-1929 Senei Dersiyesi)*, İstanbul, Yeni Matbaa, t. y., s. 222-225.

183) *İktisat Fakültesi İctimaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX.ci Yılı Münasebetiyle Rapor (1934-1954)*, İstanbul, İ. Ü. İktisat Fak., 1955, s. 3-4

184) Ernst E. Hirsch, *Anularım*, Çev. Fatma Suphi, Ankara, Tübitak,

duğu gibi, İctimaiyat Enstitüsü ve İktisat Fakültesi'nin başarısında Alman öğretim üyeleri çok önemli roller oynamışlardır. İctimaiyat Enstitüsü ile Hukuk Fakültesi arasındaki yakın işbirliği 1950'ler sonuna kadar devam etmiştir; her halde iki fakültenin de işbirliğinin önemli olmaktan çıktığının düşünülmesinden olsa gerek, bu tarihten sonra ilişki kesilmiştir. 1952-1953 ders yılından itibaren bir Hukuk Fakültesi asistanı söz konusu enstitüde bir sosyoloji profesörü nezdinde hukuk sosyolojisi alanında yetiştirilmiştir. Hukuk sosyolojisi alanında doktorasını yapan bu asistan, Hocam Profesör Tarık Özbilgen'dir. Profesör Özbilgen, dönemin akademik geleneklerinde ve mevzuatında açık bir izin verici bir kural olmadığı halde, daha asistanlığı döneminde nezdinde doktora yaptığı Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun verdiği Hukuk Sosyolojisi dersini fiilen yürüten kişidir. Ancak, İctimaiyat Enstitüsü hakkındaki 1954 tarihli raporda belirtildiği üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Felsefesi, Hukuk Sosyolojisi ve Hukuk Tarihi dersleri zorunlu ders olmaktan çıkarılmış ve bu durum Yükseköğretim Kurulu'nun teşkilinden sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ders programının esaslarına dayalı yeni bir asgari programın hazırlanmasına kadar devam etmiştir¹⁸⁵. Profesör Özbilgen'in tahminine göre, değişikliği gündeme getiren teklif Profesör Ferit Hakkı Saymen'den kaynaklanmış, aslında hukuk kültürü ve sosyal bilimlere son derece yakın olan Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun dekan olduğu dönemde yukarıdaki derslerin seçimlik hale gelmesi gerçekleşmiştir. Ayrıca, Alman öğretim üyelerinin Hukuk Fakültesi'nde bulunan ve günümüzde "araştırma ve uygulama merkezi" haline getirilmiş olan enstitülerin kurumlaşmasında da pay sahibi oldukları zikredilmelidir.

2000, s. 202. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de 1978 yılında Hukuk Fakültesi'nin katkıları ve o dönemde dekan olan Profesör İlhan Akın'ın gayretleri ile kurulmuştur. İlhan Akın, *Unutamadıklarım*, Vize, Beta A. Ş., 2002, s.85-88. Nihayet, Adalet Yüksekokulu'nun da Hukuk Fakültesi tarafından kurulduğuna işaret etmek gerekir.

185) Cf., *İktisat...*, s. 12, *et passim*.

İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nin 1929-1930 öğretim yılına ait ders programı ve bu dersleri yürüten öğretim üyeleri Ek. 7'de ortaya konulmuştur:¹⁸⁶ Programda Hukuk Başlangıcı, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi derslerinin bulunmamasının garabeti bir yana bırakılırsa (oysa söz konusu dersler 1913'de programa özellikle konulmuştur¹⁸⁷), bu ders yılına ait derslerin içerikleri, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin hukuk devrimine ilişkin beklentilerinin algılandığı veya en azından algılanmaya çalışıldığını gösteriyor. Derslerin hiç birisi Osmanlı Hukuku'na ait bir iz veya en azından, modernlik karşılığı ile ilişkilenebilecek bir ima taşıyor. 1925 yılında Ankara'da Adliye Hukuk Mektebi kurulduğunda, daha Medeni Kanun yürürlüğe girmiş olmadığı halde, programına Mecelle ders olarak konulmamış¹⁸⁸, Medeni Hukuk ve Borçlar Hukuku başta olmak üzere, Avrupa Hukuku'na uygun bir ders programı yapılmıştı. Ek 6'da yer alan ve geleneksel müfredattan uzaklaşmış olduğu görülen 1925-1926 öğretim yılı ders programına bakarak, İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nin de aynı yolu izlediğini ifade edebiliriz. 1929-1930 ders yılının programına bakıldığında da, İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nin hukuk hayatına ilişkin yeni koşulları içselleştirmiş olduğu görülmektedir. Yakın tarihte yürürlüğe konulmuş Türk Medeni Kanunu'na uygun bir öğretim metodunu 1925'den itibaren Medeni Hukuk alanında yaşama geçiren ve aynı zamanda hükümete danışmanlık yapan Profesör Sauser Hall İsviçrelidir; bu öğretim üyesinin Medeni Hukuk alanında Avrupa hukuk fakültelerinin geleneklerini Hukuk Fakültesi'ne getirdiğini düşünmek makuldür. Kanımca, 1933 Reformu tekil bir kurumsal reform olarak düşünülmemeli, bundan daha geniş olarak, zihniyet değişikliğini de gerekli kılan, yeni kültürel, bilimsel ve pedagojik hedeflere sahip bir proje şeklinde anlaşılmalıdır. 1933'deki reform, sadece öğretim üyelerini yenilemedi, bununla birlikte öğretim metodlarını, bilim üretme anlayışını ve üniversite kültürünü yeniden şekillendirmeyi hedefledi.

186) *İstanbul Darülfünunu...*, s. 227, et seq. Bkz. Ek. 7.

187) Yıldırım, *op. cit.*, s. 223.

188) Mumcu, *op.cit.*, s.125-126, et passim.

Yine Malche'in planına uygun olarak yurtdışından getirilen her yabancı profesörün yanına en az bir doktora-sını yapmış genç doçent verilmesi uygulaması, bu deneyimli öğretim üyelerinin bilgi ve deneyimlerini geleceğin Türk öğretim üyelerine aktarmalarını sağladı. Hirsch'in belirttiğine göre, bu dönemde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir miktar çekişme, Ali Fuat Başgil gibi kendisini Fransız ekolünden sayanlarla, Ebül'ula Mardin gibi tutucu öğretim üyelerinin Alman hocalardan farklı düşünmelerinden kaynaklanmıştır. Hirsch, kendisini ve Sıddık Sami Onar'ı uzlaşmayı temin eden şahsiyetler olarak zikretmiştir¹⁸⁹. Hirsch, bu arada sadece takrire dayalı ders işleme tekniğini değiştirmiş ve Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nin bugün de devam ettirilen tasnif sistemini kurmuş ve kitapların tasnifi ile bizzat kendisi meşgul olmuştur. Hirsch, bununla da yetinmemiş, ileride örnek alınacak şekilde 1934 ve 1935 yıllarına ait yayınları bir bibliyografyada toplamıştır¹⁹⁰.

Hukuk Fakültesi'nin kurumlaşmasının 1933'ü izleyen yıllarda tamamlanmasını müteakip, eğitim ve öğretimin temel esasları günümüze kadar devam etmiştir. Bu arada, yukarıda işaret ettiğim gibi, 1982'de Yükseköğretim Kurulu'nun teşkilatlanması ile devlet üniversitelerinin ders programlarının asgari noktalarında uyumlulaştırılması sayesinde 1954 gibi bir tarihte seçimlik ders haline getirilen Hukuk Felsefesi, Hukuk Sosyolojisi ve Hukuk Tarihi dersleri tekrar zorunlu dersler arasına alınmıştır. Burada günümüzde terk edilmiş olsa da, bir değişiklik olarak 1960'ları izleyen yıllarda kürsülerin ikiye bölünmesi zikredilmelidir. Gelişmeye kaynaklık eden sebepler, öğrenci sayısının çokluğu ve Medeni Hukuk öğretim üyelerinin fazla sayıda olmasıdır. Kürsülerin ikiye bölünmesi öğretimin sabah ve öğleden sonra olmak üzere, iki grup halinde yürütülmesini gerektirmiştir¹⁹¹. Medeni Hukuk alanında kendini gösteren ihtiyaç bütün kürsülerin en az iki sekiyona ayrılmasına ve öğrencilerin de buna uygun olarak

189) Hirsch, *op. cit.*, s. 232.

190) *Ibid.*, s. 241-245.

191) Akın, *op. cit.*, s. 19

tek ve çift no'lu öğrenciler şeklinde iki grupta mütalaa edilmesine yol açmıştır. Her bir kıdemli öğretim üyesinin kendi metodunu daha genç yaştaki meslektaşlarına aktarabilmesi yönünden sistemin üstünlükleri söz konusu edilebilir. Ancak, bu gelenek 1982 sonrasında ortadan kalkmıştır ve bugün anabilim dalları ilgili alanda çalışan öğretim üye ve yardımcılarını seksiyon veya benzeri ad altında başkaca bir dolayım olmaksızın içinde barındırmaktadır. Yakın tarihli bir başka gelişme 1999 yılında Hukuk Fakültesi'nde yönetmelik değişikliği yapılarak, derslerin birer yarıyılık dersler haline getirilmesi, ağırlıklı not ortalaması ve kredili sistem uygulamasına başlanmasıdır. Hukuk Fakültesi kendisini, önemli sayıda öğretim üyesinin başlangıçta şüpheyle karşıladığı yeni sisteme uyarlamış durumdadır.

7. Sonuç

Hukukun toplumsal müessese olarak rol ve işlevi ile hukukçuların eğitilmesi arasında "uzun dönemde" aynı yönde işleyen bir paralellik vardır. "Uzun dönemde" diyorum; zira toplumların tarihlerinin görece olarak kısa dönemlerinde devrimler, hukuk reformları veya olumlu ya da olumsuz karşıladığımız toplumsal değişme fenomenleri nedeniyle bu paralellik görünür halde olmayabilir; ancak yeni hukuk düzeni yerli yerine oturduğunda devletin hukuktan beklentileri ile hukukçu eğitimi tekrar uyumlu hale gelir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin tarihi, bu fenomenlerin bütün boyutlarını gözler önüne sererek zenginliktedir. Yukarıda işaret ettiğim üzere, 1878'de kurulan Hukuk Mektebi, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk sistemine geçmesiyle birlikte örgütlenen Sahn-ı Seman Medreseleri'nden başlayan gelenek ve deneyim birikimine tekeli bir şekilde mirasçı olmuştur. Mekteb-i Kuzat medrese geleneğini paylaşan kurum durumunda idiyse de, bu okulun 1924'deki politika ve hukuk alanındaki laikleşme ile son bulması, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni geleneğin tek taşıyıcısı haline getirmiştir. Fakültenin kaynağını oluşturan Hukuk Mektebi'nin kuruluşunu izleyen şekilde, Osmanlı Devleti sı-

nırları içinde faaliyete geçen diğer hukuk mektepleri İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin geleneğine dayanılarak oluşturulmuş, sona ermeleriyle yarattıkları birikim tekrar aynı kaynağa dönmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk devriminin kurumu olan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi de, kurumsal geleneğinin köklerini gerek öğretim üyeleri, gerekse dayandığı hukuk öğretimi deneyimi yönünden İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden almıştır¹⁹². Nihayet, günümüzde sayıları oldukça artmış olan devlet veya vakıf üniversiteleri hukuk fakültelerinin hepsinin temelinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin birikiminin bulunduğu da dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Son yıllardaki dramatik gelişmelerin sonucu olarak öğretim üyesi kadrosu bir miktar zayıflamış olsa da, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki eğitim ve öğretim faaliyeti hala başarılıdır. Bu başarı, Türkiye'nin halihazır durumu koşullarında diğer hukuk fakülteleriyle karşılaştırmada dikkati çekmektedir ve Fakültenin mezunları gelişmiş ülkelerdeki üniversitelere sorunsuz olarak lisansüstü eğitime kabul edilecek şekilde denklik ölçütlerine uygundur. Ancak, bu düzeydeki başarı, tarihi kabaca 125 yıllık olan bir kurum için yeterli değildir. Geldiğimiz noktada İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, kendi bilim paradigmasını yaratmış ve gelişmiş ülkelerin öğrencilerinin öğrenim görmek için cazip buldukları bir kurum durumunda olmalıydı. Bunlar hala ulaşılabılır hedeflerdir; yeter ki hukuk ve ilişkili sosyal bilim disiplinlerinde, dünyadaki temel kuramsal tutum alışlar çerçevesinde kendi duruşunu (veya kendi duruşları olan birden fazla bilim topluluğunu) geliştirmeye yönelik projeli bir çalışma geleneği başlatılsın. Ülkemizdeki hukuksal modernleşme süreci öncesindeki hukuk algılaması dinsel bir meşruluğa dayandırılıyordu; yöneldiğimiz Avrupa Hukuku -ki burada ben tozu dumana katan Avrupa Birliği'ne girme projelerini veya bu yöndeki kampanyaları kastetmiyorum- laik ve akılcı meşruluk ideolojilerine dayan-

192) Cf., Bilsel, *İstanbul...*, s.65; Mumcu, *op. cit.*, s. 53, 63, 123-126.

miştir. Bu yeni meşruluğun yaptığı göndermeler ise felsefeye, sosyal bilimlere ve hukuk kültürünün tarihidir. Bilimsel bir hukuk araştırmasını çevreleyen bu alanlarla meşgul olmak, sadece bunlarla ilgili dersleri yürütenlerin lükse kaçan faaliyeti değil de, pozitif hukukçunun duyarlılığı durumuna geldiğinde bilim üretiminde devasa adımlar atılabilir. Aksi takdirde, halihazır durumun sürdürülmesi, bizi ekonomide olduğu gibi bilimsel bilgi alanında da artan ölçüde ithalatçı, hatta standart dışı mal ithalatçısı durumuna düşürecektir.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin bir Osmanlı kurumu olduğunu ve Cumhuriyet rejimine uyarlandığını ifade etmek bir tarihsel gerçeğin ortaya konulmasıdır. Bu arada, belirttiğim uyarlanmanın her koşulda kurumun içinden yürütülen bir girişimle başarılmadığını ve bu yüzden 1933 reformunun gereklilik haline geldiğini ifade etmek de üzüntü duyulacak bir durum değildir. Olağan koşullarda hukuk, devrimci bir kurum değildir; dolayısıyla, hukuk eğitimi de aynı yolu izler. Hem hukuku, hem de hukukçu eğitimini devrimci bir şekilde ele almak, ancak siyasal planda buna denk düşen bir gelişmenin yaşanmasını takip eder. Üstelik, gelenekleri kalitelerinin güvencesi olan eğitim kurumlarında devrimci değişmelerin sıkça görülmesi olanaklı da değildir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, bu gerçekliği her yönüyle ve inişler ve çıkışlarla dolu şekilde yaşamıştır. Bugün bizlerin kendimizi bir Osmanlı kurumunun mensubu saymamız ve tutuculuğu mesleki ilke olarak benimsememiz gerekmiyor; aksine, bilgi birikimi ve bilime ait gelenekleri açısından Türkiye'nin en zengin hazinesine sahip kurumları arasında yer alan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, bu fırsatları bilim üretme, bilimde yarışma ve geleceği inşa edecek olumlu gelişmelere yön verme açılarından kullanmalıyız.

Ekler

Ek. 1

İshak Hasan et Tokadi'nin *Manzume-i Tertib-i Ulum* adlı eserine göre Osmanlı Medreselerinin eğitim programları

Dersler

Okunan Kitaplar

Tecvid	Şatibi, Dürri Yetim
Kelam	Şavali, Fıkıh-ı Ekber, Makasid, Şerh-i Mevakif
Tasavvuf	(Kitap adı zikredilmemiş)
Ahlâk	(Kitap adı zikredilmemiş)
Usul-i Hadis	Şerh-i Nuhbe
Tefsir	Tefsir-i Kadi, Hüseyin-i Va'iz, Medarik
Tıp İlmî	(Kitap adı zikredilmemiş)
Lugat ve Tarih	(Kitap adı zikredilmemiş)
Sarf	(Kitap adı zikredilmemiş)
Nahiv	Hind, İsam, Cami, Muğni'l-Lebib
Mantık	Tehzibul'l-Mantık, ve'l-Kelam
Adab	(Kitap adı zikredilmemiş)
Fıkıh	Kuduri, Kenz, Muhtar, Vikaye, Eşbah, Hidaye, Mahzen, Mülteka'l-Ebhur, Kuhistani, Keydani, Dürer, Şadr-ı Şeria, Nihaye, İnaye, Şerh-i Ekmel, Mufassal, Durretu'l-Hak
Me'ani	Haşa-i, Mutavvel, Muhtasar
Hisab	Hulasa
Hendese	Eşkat'ü't-Tesis
İlahi ve Tabii Hikmet	Heyet İşarat, Şifa, Hikmet'ül Ayn
Usturlab, Zic, Takvim,	(kitap adı zikredilmemiş)
Rub'	El'Fethiyye/Risale der İlm-i Hey'e, Haşiye 'ala Risaleder 'ilm-i Heye; Şerhu'l Mulahhas Fi'l Hey'e; Haşiye 'ala Şerhi'l Mulahhas Fi'l-Hey'e
Müretteb Olmayan Dersler:	Tıp, Tıbbî Nebevi, Tasavvuf ve Ahlak; Birgili Risalesi, Tarikatı Muhammediye, Lûgat ve Tevarih, Kamus, Halimi, Remel, Kimya, Aruz, Mu'amma, Haşş, Karzu's-Şir, İnşa, Eş'ar.

Ek.2.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertib'i Ulum* başlıklı eserine göre medresedeki dersler

Dersler	Okunan Kitaplar
Kuran Kıraat(Hatim)	Tecvid-i Türki, Şatibi
Hatt	Sülûs, Nesih, Ta'lik, Divani
Lügat	Şahidi, Halimi, Ni'metullah, Ferište, Ta'rifat-ı Seyyid, Ahteri, Sihah,
Vankulu, Kamus	
Aka'id	Manzum Aka'id Kitabı, Emali, Fıkıh-ı Ekber
Ahlak	Hayriyye, Pend-i Attar, Tarikat, Hilye-i Hakani
Şarf	Emsile, Bina, Maksud, İzzi, Merah
Nahiv	Avamil, Enmuzec, Hada'ik, İzhar, Neta'ic, Kafiye, Cami, Şafiye, Çarperdi
Mantık	İsagoci, Husam-i Kati, Muhyiddin, Fenari, Kul Ahmed, Velediyye, Şemsiyye, Kutb, Davud, Seyyid, Tezhib, Celal, Mir
Adab	Hüseyniyye, Şerh-i Adud, Mir, Zeyn, Takrir-i Kavanin
Me'ani	Telhis, Mutavvel, İsti'are, Vaz, Bedi, Şerh-i Adud, Aruz-ı Endülûsi, Nabulusi
Hikmet	Kadimir, Molla Lari, Hikmet'ül Ayn, Mirza-Can
Kelam	Şerh-i Aka'id, Hayali, İsbat-ı Vacip
Fıkıh	Mülteka, Eşbah-u Neza'ir, Mecma'u'l Bahreyn, İbn-i Melek, Münye-i Musalli, Tuhfe, Ta'lim Müte'allim, Vikaye, İlm-i Mezahhib-i Erba'a
Hendese	Şerh-i Eşkal-i Te'sis
Hisab	Hulasa, İbn-i Çulli
Hey'et	Şerh-i Çağmini, Haşiye-i Bircendi, Bist Bab, Si-Fasl, Rub'ı Müceyyeb, Rub-ı Mukantar
İlm-i Zic	Si Fasl-i Tusi
Teşrih (Tıp-Anatomi)	Tıbb-i Nebi

Fera'iz (Miras Hukuku)	Siraciyye, Şir'a metni şerhiyle
Fıkıh Usulü	Tavzih, Tasrih, Telvih
Hadis Usulü	Nuhbe
Hadis	Meşarik, Mebarik
Tefsir	Beyzavi

Ek.3.

Darülfünunu Sultani Hukuk Şubesi'ndeki öğretim üyeleri ve yürüttükleri dersler

Öğretim Üyeleri**Dersler**

Ahmet Efendi	Fıkıh
Ahmet Fazıl Efendi (Muallim Muavini)	Fıkıh
M. D. Hollys	Roma Hukuku
Nikolaki Efendi	Ticaret Hukuku
Rauf Efendi	Mecelle
M. Goold	Roma İdare Mahkemesi Tarihi
M. Miltiade Jacobo	Ceza Hukuku ve Usul-i Muhakeme
Ahmet Hamdi Efendi (Şirvani)	Usul-i Fıkıh
M. Baruçi	Hukuk-ı Cezaiye ve Usul-i Muhakeme-i
Medeniye	
M Karo	Mukaddemat-ı İlm-i Hukuk ve İlm-i Servet-i
	Milel
M. Chevalier	Hukuk-ı Siyasiye

Ek.4

Cemil Bilsel'in Öğrenciliği Döneminde (1899 sonrası) Hukuk Fakültesi Ders Programı

Birinci Sınıf**Haftalık****ders saati****Ders****Öğretim Üyesi**

3

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye

Ali Haydar Efendi

Büyük Haydar Efendi

3

Ceza kanunu

Celal Paşa

2

Hukuku Düvel

İbrahim Hakkı Paşa

1

Kitab'ün Nikah

Mahmut Esat Efendi

11 saat

İkinci Sınıf

4

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye

Ali Haydar Efendi

Büyük Haydar Efendi

1

Vesaya ve Feraiz

İsmail Hakkı Efendi

2

Hukuku İdare

İbrahim Hakkı Paşa

2

Hukuku Düvel

Hasan Sırrı Bey

4

Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye
Yorgaki Efendi

13 saat

Üçüncü Sınıf

4

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye

Ali Haydar Efendi

Büyük Haydar Efendi

1

Usul-ü Fıkıh

2

Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye
Kazım Efendi (Müdür)

1

Ahkam-ı Evkaf

Hüseyin Hüsnü Efendi

2	Uhut (Devletler Özel Hukuku ve Kapütülasyonlar)	
1	İera Kanunu	
3	Ticaret-i Bahriye Kanunu	Mehmet Celal Bey
14 saat		

Dördüncü Sınıf

3	Tanzim-i İllamat-ı Hukukiye	
3	Tanzim-i İllamat-ı Cezaiye	Memduh Bey
2	Arazi kanunu	
2	Usul-i Fıkah	Büyük Haydar Efendi
2	Kitabüddiyat	Hüseyin Hüsnü Efendi
2	Ticaret-i Bahriye Kanunu	Yanko Vitonos Efendi
2	Uhut (Kapütülasyonlar)	Hasan Sırrı Bey
16 saat		

Ek.5

Hukuk Fakültesi 1908-1909 Öğretim Yılı Dersleri ve Öğretim Üyeleri

Dersler

Ceza Hukuku
 Mukaddime-i İlm-i Hukuk
 Manyasizade Refik
 Hukuk-ı Esasiye
 Ulum-ı Siyasiye
 Vesaya ve Feraiz
 Kitab'ün Nikah
 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye
 Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye
 Fıkah
 Hukuk-ı Hususiye-i Düvel
 Ticaret-i Berriye

Öğretim Üyeleri

Yusuf Kemal
 Tefik
 Hakkı Bey (Dahiliye Nazırı)
 Celaleddin Arif
 Manastırlı İsmail Hakkı
 Sırrı
 Yorgaki
 Abdurrahman Adil
 Manastırlı İsmail Hakkı
 Sırrı
 Celal

Kavanin-i Maliye-i Osmaniye	Hallacyan
Ticaret-i Bahriye	Kostaki
Usul-i İera	Aziz
Sakk-ı Adli-i Ceza	Rıza
	Şevki

Ek. 6

1925-26 Öğretim Yılı Dersleri ve Öğretim Üyeleri

Dersler Öğretim Üyeleri

Hukuk-u Medeniye	Sauser Hall Ebül'ula (Mardin) Bey Hacı Adil Bey Abdurrahman Mûnib Bey: Samim Bey
Tıbb-ı Adli	Dr. Ethem Akif Bey
Usul-u Muhakemat-ı Hukukiye	İstefan Karayan Efendi Mustafa Reşit Bey
Hukuk-ı Umumiye-i Düvel	Cemil Bey
Usul-i Cezaiye	Cevdet Bey
İlm-i Mali ve Kavanin-i Maliye	Aynizade Hasan Tahsin Bey
İhsaiyyat (İstatistik)	Zühdü Bey
Tarih-i Hukuk	Ziya Bey
Tatbikat-ı Cezaiye	Kenan Bey:
Hukuk-u Amme	Jean Charles Crozat
Muammer Raşit Bey	
Hukuk-u Ceza	Tahir Bey: Vehbi Bey
Hukuk-ı İdare	Musliheddin Adil Bey:
İktisat	Fazıl Bey
İktisat	Mûnir Bey
Roma Hukuku ve Mukayese-i Kavanin	Mişon Efendi
Hukuk-ı Esasiye	Ahmet Reşit Bey
Mithat Bey	

Tatbikat-ı Hukukiye	Cevat Bey
Ticaret-i Bahriye	Ali Kemal Bey
Ticaret-i Berriye	Celal Bey
İslam Hukuku	Seyit Bey

Ek.7

1929-1930 Öğretim Yılı Dersleri ve Öğretim Üyeleri

Ders	Öğretim Üyesi
Hukuku Medeniye (değişik yıllara bölünerek)	Abdurrahman Münip Hacı Adil Ebül'ula Samim Bey Mösyö Sauser Hall
Tarihi Hukuk	Yusuf Ziya Bey
Roma Hukuku	Mişon Ventura Efendi
Hukuk Usulü Muhakemeleri	Mustafa Reşit Bey
Kara Ticareti Hukuku	Memduh Bey
Deniz Ticareti Hukuku	Ali Kemal Bey
Hukuku Ceza	Tahir Bey Vehbi Bey
Ceza Muhakemeleri Usulü	Cevdet Ferit Bey
Tatbikat-ı Cezaiye	Kenan Bey
Tatbikatı Hukukiye ve Ticariye	Cevat Bey
Hukuku Umumiyei Düvel	Ahmet Reşit Bey
Hukuku Hususiyei Düvel	Muammer Raşit Bey
Hukuku Esasiye	Mithat Bey
Hukuku İdare	Musliheddin Adil Bey
İktisat	Fazıl Bey
Münir Bey	
İlmi Mali ve Kavanini Maliye	Aynizade Hasan Tahsin Bey
Tıbbı Adli	Dr. Ethem Akif Bey
İhsaiyat	Mustafa Zühtü Bey
Hukuku Amme	(Crozat)

Bibliyografya

- Abdülhalik Mithat, "Mekteb-i Hukuk, Darülfünun Şuabatı." *İstişare*, C.I, (1324) s. 116-122.
- Abdülhalik Mithat, "Darülfünun Şuabatı, Bir Dershanenin Tarihçesi" *İstişare*, C. I, (1324) s. 156-160.
- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev., Nuran Yavuz, 4. b., İstanbul, Kaynak, 1995.
- Ahmet Selahattin Bey, "Mandat ve Yardım," *Lozan'ın 50. Yıl Armağanı*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1978, s.3-7.
- Akın, İlhan, *Unutamadıklarım*, Vize, Beta A. Ş., 2002.
- Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1984.
- Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970.
- Aktar, Yücel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul, İletişim, 1990.
- Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- Arslan, Ali, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. I, No:2 (2002), s.41-83.
- Arslan, Ali, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul, Kitabevi, 1995.
- Ayni, Mehmet Ali, *Daru'l-fünun Tarihi*, Yay. Haz. Mehmet Hasırcı, İstanbul, Pınar, 1995.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Hayatım*, Yay. Haz. Ali Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya, 1998.
- Barker, Ernest, haz. ve İngilizce'ye çeviren, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşüncesi*, Türkçe'ye Çev. Mete Tunçay, Ankara, Dost, 1982.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. Ragıp Hulusi Özden), Yay. Haz., Kazım Yaşar Koprıman ve Afşar İsmail Aka, Ankara, Emel Matbaacılık, 1975.
- Başaran, Ali Rıza, *İstanbul Üniversitesi ve Hukuk Fakültesi ile İlgili Kanun Tüzük ve Yönetmelikler*, 5. b., İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1979.
- Berman, Harold, *Law and Revolution*, Cambridge, Mass., Harvard Uni. Press, 1983.
- Bilsel, Cemil, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1943.
- _____, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber," *Ebul'ula Mardin'e Armağanı*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1944, s. 23-107.

- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.
- _____, "Türkiye'de Hukuk Öğretiminin Tarihçesi", *Hukuk Öğretimi Sempozyumu*, Ed., Adnan Güriz, Ankara, A. Ü. Hukuk Fakültesi, 1993, s. 56-69.
- Cevdet Paşa, *Tezakir*, C. IV, Yay. Haz. Cavit Baysun, Ankara, T.T.K., 1953.
- Clot, André, *Fatih Sultan Mehmet*, Çev. Necla Işık, 2.b., İstanbul, Milliyet, 1994.
- Çetik, Mete, haz., *Üniversitede Cadı Kazanı-1948 DTCTF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Dawson, Christopher, *Batının Oluşumu*, Çev. Dinç Tayanç, İstanbul, Dergah, 1976.
- "Devlet Şurası Reisi B. İsmail Hakkı Görelî'nin Söylevi," *Büyük Türk Hukukçusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi*, (Ankara), Türk Hukuk Kurumu, t.y., s. 5-13.
- Dursun, Davut, *Siyasi-İdari Sistemle İlişkileri Açısından Din Bürokrasisi*, İstanbul, İşaret, 1992.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, İstanbul, (Eser Kültür Yay), 1977.
- _____, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul, (Eser Kültür Yay), 1977.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Türkiye'de Akademi," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 18, No:207 (Mart 1982), s. 15-17.
- Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dar'ül Hadislerin Yeri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Günaltay, Şemseddin, "İslam Dünyasının İnhitatu Sebebi Selçuk İstilasını mıdır?," *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1943, s. 350-366.
- Gürkan, Kazım İsmail, *Darülfünun Grevi*, İstanbul, Harman, 1971.
- Hirsch, Ernst E., *Anıların*, Çev. Fatma Suphi, Ankara, Tübitak, 2000.
- Hirş, E., der., *Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. I, İstanbul, Ankara Üniversitesi, 1950.
- _____, der., *Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. II, İstanbul, Ankara Üniversitesi, 1950.
- Honig, R., "Digestlerin Neşrinin 1400inci Yıl Dönümü," *İstanbul Üniversitesi Açılış Dersleri*, (İstanbul), (İstanbul Üniversitesi), (1933), s.21-29.
- Irmak, Sadi, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve 'Darülfünun'dan Üniversite-

teye Geçiş", *Cumhuriyet'in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi), 1973, s. 57-146.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Darülfünun Tarihçesine Giriş," *Bellekten*, C. LIV, No: 210 (Ağustos, 1990), s. 699-738.

_____, "Darülfünun Tarihçesine Giriş (II)-Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-i Sultani," *Bellekten*, C.LVII, No:218 (Nisan 1993), s.201-239.

_____, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri," *150. yılında Tanzimat*, Ankara, s. 397-439.

İktisat Fakültesi İctimaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX.ci Yılı Münasebetiyle Rapor (1934-1954), İstanbul, İ. Ü. İktisat Fak., 1955.

İnan, M. Rauf, "Kanun-i Esasi'den Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Eğitim Girişimleri," *Armağan-Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978, s. 213-248.

İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi (1930-1929 Senei Dersiyesi), İstanbul, Yeni Matbaa, t. y.

Kahraman, İnci, "1876-1908 Yılları Arasında Türk Toplumunda Eğitim, Eğitimde Kadının Yeri" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 1991.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara. Türk Tarih Kurumu, 1956.

Köprülüzade Mehmet Fuat, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülahazalar." *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I (1931), s.165-309.

Kuruyazıcı, Nilüfer, "İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluş Öyküsü İçinde Alman Bilim Adamlarının Yeri," *İstanbul*, No: 33 (Nisan 2000), s. 94-102.

Landou, Jacob M., *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İstanbul, İletişim, 1996.

Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Cevdet Paşa*, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fak., 1946.

Mardinzade Ebul'ula, "Hukuk Müessesesi Tarihi I" *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II, (1338), s. 65-80.

_____, "Hukuk Müessesesi Tarihi II," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II (1338), s.145-160.

_____, "Hukuk Müessesesi Tarihi III," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II (1338), s. 225-240.

_____, "Hukuk Müessesesi Tarihi IV," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. II (1340), s.449-464.

_____, "Hukuk Müessesesi Tarihi V," *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III (1340), s. 655-670.

- Mehmed Cemil, "Mekteb-i Hukuka ve Programlarına Bir Nazar," *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, C. III-IV (1326), s.339-348.
- Meray, Seha L. ve Osman Olcay, haz., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977.
- Mumcu, Ahmet, *Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne*, Ankara, A. Ü. Hukuk Fakültesi, 1977.
- Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, (C. I), 1. b., (İstanbul), Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.
- _____, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, C. II, İstanbul, 1932.
- Olgun, Kenan, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basımında Bir Eğitim Kurumu olarak Darülfünun (1908-1912)," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. I, No:2 (2002), s. 185-204.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1994.
- Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.
- Rıza Tevfik, *Biraz Da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, İletişim, 1993.
- Rice, Tamara Talbot, *Bizans'da Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Göçebe, 1998.
- Roux, Jean Paul, Orta Asya, *Tarih ve Uygarlık*, Çev., Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı, 2001.
- Runciman, "Bizanslılar Zamanında İstanbul Üniversitesi i," Çev. Minire Bakır Çelebi, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 16, No: 192 (Aralık 1980), s. 26-30.
- _____, "Bizanslılar Zamanında İstanbul Üniversitesi ii," Çev. Minire Bakır Çelebi, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 17, No: 193 (Ocak 1981), s. 63-68.
- Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, İz, 1997.
- Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, C. I, Çev. Baha Arıkan, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği, 1955.
- Seviğ, Vasfi Raşid, *Üniversite ve Hukuk Fakültesi*, Ankara, Akın Matbaası, 1951.
- Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu," *Bellekten*, C.VII, No:28 (1943), s. 315-347.
- Sungurbey, İsmet, *Ebül'ula Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi, 1998.

- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, İletişim, (1983), s. 650-672.
- Tekindağ, Şahabettin, "Medrese Dönemi," *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, Yay. Haz., Sadi Irmak, et al, (İstanbul), (İstanbul Üniversitesi), 1973, s. 3-54.
- Tiftikçi, Ender ve Mehmet Tiftikçi, der., *Atatürk ve Hukuk*, Ankara, Yargıtay, 1989.
- Tunçay, Mete ve Haldun Özen, "1933 Tasfiyesinden Önce Darülfünun," *Yapıt*, No:7 (Ekim-Kasım 1984), s. 5-28.
- Tunaya, Tarık Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, y.y., 1952.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Vardarlı, Rasih, "İstanbul Üniversitesinde İlk Boykot Hareketi," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 15, No: 175 (Temmuz 1979), s. 32-36.
- Widmann, Horst, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, Kabalcı, 2000.
- Yıldırım, Ali; *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara, Öteki, 1998.
- Yurtaydın, Hüseyin G., "Düşünce ve Bilim Hayatı (1300-1600)," *Türkiye Tarihi*, C.II, Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1989, s.145-209.
- _____, "Düşünce ve Bilim Hayatı (1600-1839)," *Türkiye Tarihi*, C.III, Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1990, s.247-317.
- Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, Çev. Zeki Meğamiz, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1973.